

ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Political Life

3 – 2018

Редакційна політика

«Політичне життя» – загальнополітичний, навчальний, науковий, науково-популярний журнал, присвячений дослідженням у сфері соціально-політичного та соціогуманітарного наукового знання. Тематика поданих статей має відповідати актуальним проблемам соціально-політичної реальності та сучасного політичного дискурсу. Практичне значення авторських статей має бути спрямоване на дослідження та рекомендації, які розкривають – світові, загальнонаціональні та регіональні політичні процеси; актуальні проблеми міжнародних відносин, суспільних комунікацій та регіональних студій; шляхи вдосконалення державного управління та місцевого самоврядування.

Публікація статей в межах зареєстрованого обсягу журналу є безкоштовною.

Журнал «Політичне життя» включено до переліку фахових видань з політичних наук згідно наказу МОН України № 996 від 11.07.2017. Журнал індексується у міжнародній наукометричній базі даних Index Copernicus: <https://journals.indexcopernicus.com/search/details?id=46655>.

Журнал «Політичне життя» №3, 2018 р. публікується за рішенням Вченої Ради Донецького національного університету імені Василя Стуса.

Протокол №12 від 26.06.2018 р.

Номер підготовлено в рамках наукової теми кафедри політології та державного управління ДонНУ імені Василя Стуса "Динамічні аспекти суспільно-політичних процесів в Україні та світі в другому десятиріччі XXI століття"

Редакційна колегія:

Нагорняк Т. Л., д. політ. н., професор,

Донецький національний університет імені Василя Стуса (*головний редактор*)

Польовий М. А., д. політ. н., професор,

Донецький національний університет імені Василя Стуса (*заступник головного редактора*)

Скопова О. І., к. і. н.,

Донецький національний університет імені Василя Стуса (*технічний секретар*)

Брусилівська О. І., д. політ. н., професор, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Іваницька О. П., д. і. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Куц Г. М., д. політ. н., професор, Харківський національний педагогічний університет імені

Г. С. Сковороди

Лендєл М. О., д. політ. н., професор, Ужгородський національний університет

Мацишина І. В., к. політ. н., доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Мелеганіч Г. І., к. політ. н., доцент, Ужгородський національний університет

Осін В. В., к. політ. н., доцент, Університет митної справи та фінансів

Примуш М. В., д. політ. н., професор, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Синовець П. А., к. політ. н., доцент, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова

Тихомирова Є. Б., д. політ. н., професор, Східноєвропейський національний університет імені Лесі

Українки

Чальцева О. М., к. і. н., доцент, Донецький національний університет імені Василя Стуса

Andrei Taranu, Prof., dr., v-ce dean of the Faculty of Political Science, National School of Political Science and Administration in Bucharest (Romania)

Arkadiusz Modrzejewski, Prof. UG, dr hab., Department of Political Science, University of Gdansk (Poland)

Daniela La Foresta, Prof., dr., Department of Political Science, Naples Federico II University (Italy)

Dušan Leška, doc. PhDr., PhD., Comenius University in Bratislava (Slovakia)

Lucia Mokra, doc. JUDr., PhDr., PhD., dean of Faculty of Social and Economic Sciences, Comenius University in Bratislava (Slovakia)

Rafał Raczynski, dr., assistant professor at the Department of History and Political Science, Pomeranian University in Słupsk (Poland)

Tatiana Papiashvili, dr hab., International Black Sea University in Tbilisi (Georgia)

DOI 10.31558/2519-2949.2018.3

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації КВ 22504-12404ПР від 27.01.2017.

З М І С Т

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

<i>Безуглий П. Г.</i> ЧИННИКИ ТА НАСЛІДКИ МІГРАЦІЙНОГО РУХУ В УКРАЇНІ	4
<i>Binnatli Azer</i> THE STUDY OF HUMAN RIGHTS VIOLATIONS AND POLITICAL SITUATION IN GEORGIA THE CONTEXT OF LAST 30 YEARS	10
<i>Бусленко В. В.</i> ПАРЛАМЕНТСЬКА ОПОЗИЦІЯ ТА УРЯД В СЛОВАЧЧИНІ В 2010–2014 рр.	15
<i>Кабанцева І. А.</i> «ТРЕТІЙ СЕКТОР» ЧЕХІЇ ЯК АКТОР АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ	21
<i>Нагорняк Т. Л., Пачос Ю. В.</i> МІГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ ДО ПОЛЬЩІ ЯК НАСЛІДОК ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ	27
<i>Наконечний В. С.</i> ТИПОЛОГІЯ СЕПАРАТИЗМУ: СУЧАСНИЙ СТАН ПОНЯТІЙНОГО ПОЛЯ	36
<i>Неприцька Т. І., Неприцький О. А., Києнко-Романюк Є. С.</i> РЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В УГОРЩИНІ: НАСЛІДОК СТАНОВЛЕННЯ АВТОРИТАРНОГО РЕЖИМУ ЧИ ЕКОНОМІЧНО ОБҐРУНТОВАНИЙ КРОК?	42
<i>Окуньовська Ю. В.</i> СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПОЛЬЩІ	47
<i>Покотило А. О.</i> НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА ПОЛІТИЧНОГО ПРОТЕСТУ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА	53
<i>Полищук О. О.</i> ГЕНЕЗИС КАТЕГОРІЇ «ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ»	59
<i>Примуш М. В.</i> ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНИЙ СПЕКТР УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	63
<i>Чальцева О. М.</i> ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ДЕТЕРМІНАЦІЙНИЙ ФАКТОР ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ	71
<i>Явір В. А.</i> ЗАКАРПАТТЯ ЯК ОБ’ЄКТ ЕТНОТЕРИТОРІАЛЬНИХ ПРЕТЕНЗІЙ УГОРЩИНИ ТА РОСІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СТРАТЕГІЙ ТА ЦІЛЕЙ	78

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

<i>Бондаренко С. В.</i> ІНФОРМАЦІЙНИЙ НАПРЯМ ПОЛІТИКИ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ: ОСОБЛИВОСТІ ДОСТУПУ ТА КОНТРОЛЯ НАД ПОЛІТИЧНИМ ДИСКУРСОМ	84
<i>Кіпень В. П.</i> СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС ЩОДО РОЗВИТКУ ТА МАЙБУТНЬОГО УКРАЇНИ	90
<i>Кокорський В. Ф., Кокорська О. І.</i> ДИНАМІКА ГЕНЕРАЛІЗОВАНОЇ ДОВІРИ І ВОЛОНТЕРСТВО В УКРАЇНІ ПІСЛЯ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ	96
<i>Котов Е. В.</i> ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ ДИСКУРС-АНАЛІЗУ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО СУБ’ЄКТА	101
<i>Кривенко С. О.</i> МОТИВИ ТРАГІЧНОСТІ ТА КОМІЧНОСТІ В СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНИ	108

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ
ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

<i>Наджат Серуит</i> РОЗВИТОК КУРДСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В СІРІЇ	114
<i>Польовий М. А.</i> ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ПОБУДОВИ МОДЕЛІ ПРОГНОЗУВАННЯ ПОТОКІВ МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХІ СТ.	120
ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ	125

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

DOI 10.31558/2519-2949.2018.3.1

УДК 325.1:314.7

Безуглий П. Г., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ЧИННИКИ ТА НАСЛІДКИ МІГРАЦІЙНОГО РУХУ В УКРАЇНІ

У статті автор досліджує чинники та наслідки міграційного руху в Україні. Встановлено, що основними проблемами міграції в Україні є: поширеність нелегальної трудової міграції; збільшення обсягів довгострокової трудової міграції; підвищення рівня участі молодих людей у внутрішній і міжнародній міграції; збільшення кількості жителів з північної, східної й центральної України, які відрізняються більш високим рівнем готовності до довгострокової трудової еміграції (психологічна сторона – як такі, що вже зробили перший крок до цього, економічна передумова – втрата нерухомості, роботи, стабільних доходів тощо); посилення негативних соціально-економічних і демографічних наслідків. У статті здійснено систематизацію основних чинників впливу на міграційний рух в Україні за двома періодами – 2010-2014 рр. і 2014-2017 рр. Чинники впливу за змістом диференційовані за групами: демографічні, соціально-економічні, соціально-психологічні, нормативно-правові, політичні, для кожної групи чинників визначені наслідки міграційних процесів для країни. Доведено, що у 2010-2014 рр. чинниками впливу на міграційний рух виступали: поступове скорочення тривалості життя на фоні низького рівня життя, незадовільні умови та оплата праці, професійно-кваліфікаційний дисбаланс на ринку праці країни, низький рівень задоволеності якістю та рівнем життя в країні, неефективна система державного управління, незахищеність від зловживань з боку владних структур, а у 2014-2017 рр. на перше місце виходять такі чинники, як: відчуття незахищеності та невпевненості в майбутньому на фоні втрати стабільного життєвого укладу, відчуття проявів «соціальної ізоляції» ВПО, зневіра у державну підтримку, недосконалі та несвочасні рішення щодо захисту суверенітету держави та підтримки ВПО, низький рівень національної безпеки. З метою вирішення специфічних проблем, що притаманні міграційним процесам в Україні, у статті запропоновані напрями удосконалення існуючої міграційної політики.

Ключові слова: міграція, проблеми міграції, чинники впливу на міграційний рух, наслідки міграційного руху, зовнішні міграційні процеси, внутрішні міграційні процеси, державна міграційна політика.

Постановка проблеми. Сучасні міграційні процеси формуються під впливом багатьох чинників, обставин та ситуацій. Чинники конкретизуються у причинах, які переважно обумовлені незадоволеністю певними параметрами суспільного буття. Тобто, рішення залишитися в країні або мігрувати приймається переважно на особистісному рівні під впливом суб'єктивного сприйняття комплексу обставин. В Україні основними причинами міграції є незадоволеність рівнем життя і безпеки, місцем та умовами проживання, становищем (неможливість отримати вищу освіту, знайти престижну роботу, реалізувати себе на рівні своїх здібностей). Додаткові причини останніх років формуються під впливом військових дій та економічної кризи, отже еміграційні настрої населення зростають. Тобто, якщо у 2010-2014 рр. чинниками впливу на міграційний рух населення були: незадовільні умови та оплата праці; професійно-кваліфікаційний дисбаланс на ринку праці країни; низький рівень соціальної захищеності населення; відчуття дискомфорту та незадоволеності якістю життя та перспективами розвитку держави; обмежені можливості професійної реалізації в країні, то у 2014-2017 рр. головними чинниками є такі, як: відчуття незахищеності та невпевненості в майбутньому на фоні втрати стабільного життєвого укладу; зневіра у державну підтримку; втрата державного контролю над територіями в зоні АТО; низький рівень національної безпеки. За таких умов важливим є вирішення міграційних проблем, що потребує удосконалення соціально-економічної політики держави в цілому, підвищення рівня та якості життя населення, створення умов зацікавленості жити і працювати в Україні, що дозволить зменшити негативні міграційні тенденції, загальмувати відтік економічно активного населення за межі держави.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню чинників та наслідків міграційного руху присвячені праці відомих вчених С.К. Бондиревої, Е.М. Лібанової, О.А. Малиновської, С.І. Пирожкова, О.В. Позняка, І.М. Прибиткової, Т.О. Разумової, М.Д. Романюка, Т.Ю. Рощина, А.У. Хомри, Н.О. Шульги, Л.В. Шаульської та інших. Багато науковців вивчали у своїх роботах причини, мотиви та чинники впливу на міграційні процеси, виокремлювали можливі наслідки міграційних процесів. Водночас невирішеними залишаються питання класифікації специфічних чинників впливу на міграційний рух в Україні, характерних для періоду 2010-2017 рр., виокремлення наслідків міграційних процесів для України та визначення напрямів удосконалення існуючої державної міграційної політики.

Метою статті є узагальнення теоретичних підходів до систематизації чинників та наслідків міграційного руху, розробка авторської класифікації основних чинників впливу на міграційний рух в Україні за двома періодами – 2010-2014 рр. і 2014-2017 рр., виокремлення наслідків міграційних процесів для України періоду 2010-2017 рр. та визначення напрямів удосконалення існуючої державної міграційної політики.

Результати дослідження. Постійний пошук мотивів міграції та пояснення її наслідків як для країн-донорів, так і для країн-реципієнтів породжує значну кількість економічних теорій, в яких різні вчені виокремлюють різноманітні, а іноді навіть суперечливі чинники, у якості визначальних причин міжнародної міграції. Це пояснюється тим, що міграція є багатоаспектним за своєю природою явищем, може аналізуватися з різних точок зору і на різних рівнях. Вітчизняні вчені, такі як С.І. Пирожков, А.У. Хомра, Е.М. Лібанова, Н.О. Шульга, М.Д. Романюк, О.А. Малиновська, І.М. Прибиткова та інші, у своїх дослідженнях визначали чимало різноманітних чинників міграційного руху населення.

У багатьох дослідженнях відзначається, що основною причиною міграції є пошук благополучного життя (пошук матеріального комфорту та безпеки). Так, російський науковець С.К. Бондирева, виходячи з головних потреб людей, виокремлює такі чинники міграції: прагнення «кращої долі», заздрість до мешканців більш благополучних місць, прагнення повніше реалізувати свій потенціал, прагнення безпеки [1].

Український дослідник Н.О. Шульга головними чинниками міграції вважає наступні: зростання безробіття та висока ймовірність залишитися без роботи, ліквідація підприємств, зменшення оплати праці, інфляція, збільшення цін на товари, житло, відсутність коштів на навчання дітей, неякісне та дороге медичне обслуговування, зростання корупції, злочинності, погіршення екологічних умов [2, с. 241-242].

Російські вчені Т.Ю. Рошин, Т.О. Разумова віддають пріоритет економічним чинникам – сумі вигід на новому місці роботи з урахуванням витрат на міграцію, витрат часу і ставки дисконтування. Але на рішення щодо міграції також впливає наступне: вік мігранта, сімейний стан, моральні витрати, недосконалість інформації про нове місце роботи або проживання, відстань або витрати на подолання відстані, інституційні бар'єри зайнятості, вірогідність знаходження нового місця роботи на новій території [3, с. 235].

Розрізняють чинники у відповідності їх ролі у стимулюванні міграційного процесу. Так, соціолог Л.Л. Рибаківський, виділяє фактори «позитивні», що притягають населення, і «негативні», що збільшують його відтік; фактори-каталізатори, що прискорюють міграційний процес і фактори-інгібітори, що сповільнюють його [4, с. 29-30].

Англійським вченим Е. Равенштайном була розроблена теорія факторів «притягування-виштовхування». Він здійснив аналіз результатів перепису населення в Англії та Уельсі та сформулював у 1889 р. «Закони міграції населення». У своєму дослідженні Е. Равенштайн пояснював міграцію населення дією чинників «притягування-виштовхування»: несприятливі умови на одній території (безробіття, надмірні податки, жорстке законодавство тощо) «виштовхують» людей із місця проживання, а сприятливі умови на інших територіях «притягують» їх. Всі чинники, які обумовлюють міграцію, вчений поділив на внутрішні (чинники виштовхування) та зовнішні (чинники притягування) [5, с. 27].

Аналіз наукових публікацій вітчизняних вчених Е.М. Лібанової, О.А. Малиновської, О.В. Позняка, М.Д. Романюка, Л.В. Шаульської [6; 7; 8; 9; 10], присвячених проблемам міграції населення, дозволяє всі фактори притягання та виштовхування, які мають прямий або опосередкований вплив на міграційні процеси, які відбуваються в країні, умовно розподілити на п'ять груп: економічні, соціальні, культурні, політичні та екологічні.

Що стосується України, то слід зазначити, що основними проблемами міграції в країні є: поширеність нелегальної трудової міграції; збільшення обсягів довгострокової трудової міграції; підвищення рівня участі молодих людей у внутрішній і міжнародній міграції; збільшення кількості жителів з північної, східної й центральної України, які відрізняються більш високим рівнем готовності до довгострокової трудової еміграції (психологічна сторона – як такі, що вже зробили перший крок до цього, економічна передумова – втрата нерухомості, роботи, стабільних доходів тощо); посилення негативних соціально-економічних і демографічних наслідків. Гострота та неоднозначність проблем, якими характеризуються масштаби і напрями міграційних процесів в Україні, дають підстави говорити про необхідність отримання більш достовірної інформації по країні щодо розподілу працівників-мігрантів за віком, статтю, освітою, сімейним станом, місцем призначення міграції, статусом зайнятості на батьківщині та в приймаючій країні, тривалістю роботи за кордоном, що сприятиме отриманню більш якісного аналізу міграційних процесів та розробці ефективного механізму їх регулювання та забезпечення захисту трудових прав мігрантів.

Сучасні масштаби міграційних переміщень в Україні характеризуються досить високим рівнем внутрішньої та зовнішньої міграції. Міграційні потоки впродовж останніх років залишаються незмінними – більшість українців виїжджають до країн близького зарубіжжя (Росія, Польща, Угорщина, а також до ряду європейських країн (Чехія, Італія, Іспанія, Португалія та інші країни). Оцінка масштабів міграційних переміщень показала, що до 2014 р. внутрішні міграційні процеси в Україні характеризуються природними міграціями населення, а також міграціями, спричиненими техногенними катастрофами, стихійними лихами, несприятливою екологічною обстановкою (аварія на ЧАЕС, повені, шкідливе промислове виробництво), а також такими, які викликані перерозподілом внутрішніх ринків праці. В 2014 р. в країні виникає нова хвиля міграції – внутрішньо переміщені особи (ВПО) з тимчасово окупованих територій та районів проведення антитерористичної операції.

Аналіз масштабів, причин та особливостей міграційних переміщень українських громадян виявив неефективність державної міграційної політики та є підставою для систематизації основних чинників впливу на міграційний рух в Україні за двома періодами – 2010-2014 рр. і 2014-2017 рр. Чинники впливу за змістом диференційовані за групами: демографічні, соціально-економічні, соціально-психологічні, нормативно-правові, політичні, для кожної групи чинників визначені наслідки міграційних процесів для країни (рис. 1).

Проведений аналіз наочно демонструє сталий характер негативного впливу традиційних причин міграційних переміщень українців та значний перелік нових обставин в житті країни, що обумовлюють появу нових контингентів мігрантів, тобто маємо загострення ситуації та високу потребу в державному впливі. Показово, що період 2010-2014 рр. характеризується не дуже сприятливою, але відносно стабільною ситуацією в країні, до якої населення поступово адаптується, а період 2014-2017 рр., навпаки, характеризується непередбачуваними викликами, нестабільністю у всіх сферах життя, різким спадом в соціально-економічній та політичній сферах, проявами неконтрольованої втрати найвищої державної цінності – суверенітету. Тому в 2010-2014 рр. рішення про міграцію формуються індивідуально або домогосподарствами, мають переважно плановий характер, якому передують довготривала підготовка (пошуки гідної зайнятості, вивчення мови, планування освіти, психологічне налаштування до переміщення). В період 2014-2017 рр. – міграція/еміграція набуває масового характеру, для багатьох рішення є вимушеними на фоні нестабільної та непередбачуваної ситуації в країні, що пов'язана з анексією Криму, втратою державного контролю над територіями в зоні АТО (стрімка зміна обставин, непередбачуване, незаплановане переселення, втрата житла), без належної підготовки. Особливістю є новий аспект психологічних чинників – панічні настрої, негативний емоційний фон, дискомфорт на фоні різкого падіння рівня життя, втрата зв'язків з «малою батьківщиною».

Нова категорія внутрішніх мігрантів – ВПО – потенційно є емігрантами, оскільки в умовах непередбачуваного, незапланованого переселення проявили свою спроможність адаптуватись до нових обставин, забезпечили можливість підтримувати звичний для них спосіб життя та мати все необхідне для гідного існування. ВПО мають більшу ступінь готовності до міграційних переміщень (рівень активності, ступінь мобілізації, готовність до змін, адаптивність, стійкість до нервово-психічних перевантажень, високий рівень працездатності та життєздатності), оскільки вони вже здійснили переміщення в межах своєї країни і, не знайшовши належної державної підтримки та можливостей покращення життєвого укладу, психологічно готові зробити крок до переміщення за кордон.

ПОЛІТИЧНІ ІНСТИТУТИ ТА ПРОЦЕСИ

Основні чинники впливу на міграційний рух в Україні в період з 2010 р. по 2014 р.	Основні чинники впливу на міграційний рух в Україні в період з 2014 р. по 2017 р.	Наслідки міграційних процесів для України	
Поступове скорочення тривалості життя на фоні низького рівня життя; прагнення жінок до міжнародних шлюбів; етнічні національні ознаки як основа для еміграції (репатріація)	Активізація всіх чинників впливу, характерних для попереднього періоду	Зменшення загальної чисельності населення та її економічно активної частини; старіння населення; зниження народжуваності в молодих сім'ях; збільшення навантаження на працюючих; конфлікти, обумовлені крос-культурними комунікаціями	Демографічні
Незадовільні умови та оплата праці; професійно-кваліфікаційний дисбаланс на ринку праці країни; низький рівень задоволеності якістю та рівнем життя в країні; низький рівень соціальної захищеності населення	Погіршення кон'юнктури ринку праці через економічний спад; зростання податкового навантаження на працюючих, малий і середній бізнес; обмеження можливостей ведення бізнесу через корупцію; суттєве падіння рівня життя; активна експансія закордонних ВНЗ на території країни	Втрата найпродуктивнішої частки трудового потенціалу; вплив інтелектуального потенціалу; погіршення якісних характеристик працюючих (рівня кваліфікації, професійних навичок); обмеження можливостей інноваційного, проривного економічного зростання	Соціально-економічні
Окремі прояви соціальної напруженості; відчуття дискомфорту та незадоволеності якістю життя та перспективами розвитку держави; обмежені можливості професійної реалізації в країні	Відчуття незахищеності та невпевненості в майбутньому на фоні втрати стабільного життєвого укладу; відчуття проявів «соціальної ізоляції» ВПО; зневіра у державну підтримку	Посилення навантаження на витратну частину бюджету (соціальна сфера); відсутність почуття «цілісності» сім'ї; неповноцінність виховання майбутнього покоління за умов відсутності одного з батьків; соціально-культурні конфлікти; втрата носіїв національної самосвідомості	Соціально-психологічні
Відсутність офіційно укладеного договору, що спричиняє незахищеність трудових прав мігрантів; відсутність затверджених нормативних положень щодо умов праці; відсутність досконалого організаційно-правового забезпечення міграційних процесів	Спрощення процедури одержання віз шляхом підписання міжнародних угод; запровадження безвізового режиму; запровадження режиму малого прикордонного руху між Україною, Польщею, Угорщиною та Словаччиною	Прояви дискримінації громадян під час тимчасової роботи за кордоном; перехід легальної міграції до нелегальної; ведення прихованих валютних операцій, що призводить до зменшення податкових надходжень до бюджету	Нормативно-правові
Політична нестабільність в країні; неефективна система державного управління; незахищеність від зловживань з боку владних структур; криміналізація суспільства	Революція гідності, анексія Криму, втрата державного контролю над територіями в зоні АТО; недосконалі та несвочасні рішення щодо захисту суверенітету держави та підтримки ВПО; низький рівень національної безпеки; преференції для власників «карти поляка» та «карти угорця»; надання статусу «біженця» в країнах ЄС	Загальна зневіра у майбутнє; поступова втрата Україною суб'єктності; посилення соціальної напруги; загострення криміногенної та політичної ситуації в країні	Політичні

Рис. 1. Чинники та наслідки міграційного руху в Україні (2010-2017 рр.)

Отже, у 2010-2014 рр. чинниками впливу на міграційних рух виступали: поступове скорочення тривалості життя на фоні низького рівня життя, незадовільні умови та оплата праці, професійно-кваліфікаційний дисбаланс на ринку праці країни, низький рівень задоволеності якістю та рівнем життя в країні, відсутність досконалого організаційно-правового забезпечення міграційних процесів, неефективна система державного управління, незахищеність від зловживань з боку владних структур, криміналізація суспільства, то у 2014-2017 рр. на перше місце виходять такі чинники, як: відчуття незахищеності та невпевненості в майбутньому на фоні втрати стабільного життєвого укладу, відчуття проявів «соціальної ізоляції» ВПО, зневіра у державну підтримку, недосконалі та несвоєчасні рішення щодо захисту суверенітету держави та підтримки ВПО, низький рівень національної безпеки, погіршення кон'юнктури ринку праці через економічний спад, зростання податкового навантаження на працюючих, малий і середній бізнес, обмеження можливостей ведення бізнесу через корупцію.

Як бачимо з проведеного аналізу, наслідки міграційного руху для України носять переважно негативний характер, що пов'язано, перш за все, з втратою найпродуктивнішої частки трудового потенціалу, відпливом інтелектуального потенціалу, поступовою втратою Україною суб'єктності, посиленням соціальної напруги, загостренням криміногенної та політичної ситуації в країні, та свідчать про те, що в сучасній Україні, незважаючи на вже існуючу певну кількість нормативно-правових документів, законодавчу базу, існування органів, що займаються питаннями міграції, активізацію діяльності уряду в цій сфері, відсутня цілісна модель міграційної політики та чіткий механізм регулювання міграційних процесів, що не дозволяє ефективно управляти механічним рухом населення.

Висновки. Проведене порівняння міграційних переміщень в періоди 2010-2014 рр. та 2014-2017 рр. свідчить про те, що на фоні стабільно неефективної державної міграційної політики, яка не змінюється протягом досліджуваного періоду, все ж таки відбулись значні зміни в обсягах та особливостях міграційного руху в Україні. Це підтверджує авторську гіпотезу щодо суттєвого, а в деяких випадках визначального впливу соціально-економічних чинників, що обумовлюють державну політику в інших сферах, на міграційні переміщення.

За таких умов для України важливим є вивчення досвіду регулювання міграційних процесів як країн-експортерів з метою збереження трудового потенціалу в межах країни, так і країн-імпортерів з метою підвищення рівня його мобільності та залучення іноземної робочої сили до вітчизняного ринку праці. Сучасна міграційна політика більшості зарубіжних країн характеризується гнучкими засобами регулювання, принципами селективності та диверсифікації, а її основними напрямками виступають: розробка заходів, що регулюють міграційні потоки; боротьба з нелегальною міграцією; інтеграція іммігрантів до приймаючої країни; розвиток міжнародної співпраці у міграційній сфері. Однією з характерних особливостей сучасної міжнародної міграції робочої сили є активне втручання держави в ці процеси шляхом регулювання та укладання угод на міжнародному ринку праці, надання дозволу на в'їзд та контролю за терміном виїзду іммігрантів, створення сприятливих умов для залучення додаткової іноземної робочої сили тощо.

З метою вирішення специфічних проблем, що притаманні міграційним процесам в Україні, необхідно удосконалити існуючу міграційну політику шляхом створення ефективного механізму регулювання міграційних процесів та включати заходи щодо: створення сприятливих умов та стимулів для повернення працюючих мігрантів до України; попередження відтоку за кордон працездатного населення, інтелектуального потенціалу країни, забезпечення реалізації та захисту трудових прав мігрантів; запровадження цільової державної програми щодо збереження кількісного та якісного трудового потенціалу України; розробка нового та приведення існуючого законодавства України з питань міграційної політики у відповідність до міжнародних норм; удосконалення системи обліку міграційних процесів за допомогою постійного моніторингу, соціологічних досліджень, розширення та вдосконалення державної статистичної звітності. Крім того, вирішення міграційних проблем потребує удосконалення соціально-економічної політики держави в цілому, підвищення рівня та якості життя населення, створення умов зацікавленості жити і працювати в Україні, що дозволить зменшити негативні міграційні тенденції, загальмувати відтік економічно активного населення за межі держави.

Бібліографічний список:

1. Бондырева С.К. Миграция (сущность и явление) / С.К. Бондырева. – 2-е изд. – М.: Изд-во Моск. Психолого-социального ин-та; Воронеж: МОДЭК, 2007. – С. 3.
2. Шульга Н.А. Великое переселение: репатрианты, беженцы, трудовые мигранты. – К.: Ин-т социологии НАН Украины, 2002. – 700 с.

3. Рошин С.Ю., Разумова Т.О. Экономика труда: экономическая теория труда: Учебное пособие. – М.: ИНФА–М, 2001. – 400 с.
4. Рыбаковский Л.Л. Миграция населения: прогнозы, факторы, политика. – М.: Наука, 1987. – 200 с.
5. Краузе О. Зовнішня трудова міграція населення України / О. Краузе // Галицький економічний вісник. – 2010. – №2(27). – С. 26–34.
6. Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи. / За ред. О.В. Позняка. – Умань, 2007. – 276 с.
7. Зовнішні трудові міграції населення України / За ред. Е.М. Лібанової, О.В. Позняка. – К.: РВПС України НАН України, 2002. – 206 с.
8. Малиновська О.А. Мігранти, міграція та Українська держава: аналіз управління зовнішніми міграціями: Монографія. – К.: Вид-во НАДУ, 2004. – 123 с.
9. Романюк М.Д. Міграції населення України за умов перехідної економіки: Методологія і практика регулювання. – Львів: Світ, 1999. – 292 с.
10. Шаульська Л. В. Стратегія розвитку трудового потенціалу України: монографія / Л. В. Шаульська / НАН України. Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2005. – 502 с.

Bezuglyi P. H. Factors and implications of the migration movement in Ukraine

In the article the author investigates the factors and implications of the migration movement in Ukraine. It is established that the main problems of migration in Ukraine are: the prevalence of illegal labor migration; increase of volumes of long-term labor migration; increasing the participation of young people in domestic and international migration; an increase in the number of inhabitants from the northern, eastern and central Ukraine, which are characterized by a higher level of readiness for long-term emigration (the psychological side – as those who have already made the first step to this, the economic premise – the loss of real estate, work, stable income, etc.); increasing negative socio-economic and demographic consequences. In the article systematized the main factors influencing the migration movement in Ukraine in two periods – 2010-2014 and 2014-2017. The factors influencing the content are differentiated in groups: demographic, socio-economic, socio-psychological, normative, legal, political, for each group of factors the consequences of migration processes for the country are determined. It was proved that in 2010-2014 the factors influencing the migration movement were: the gradual reduction of life expectancy at the background of a low standard of living, poor living conditions and wages, professional and qualitative imbalance in the country's labor market, low level of satisfaction with quality and standard of living in the country, ineffective system of public administration, insecurity from abuse of power structures, and in 2014-2017, factors such as: feeling insecurity and uncertainty in the future against the background of a loss of a stable life the sense of manifestations of "social isolation" by internally displaced persons, despondency to state support, imperfect and untimely decisions on the protection of the sovereignty of the state and support of internally displaced persons, low level of national security. In order to address the specific problems inherent in the migration processes in Ukraine, in the article proposes directions for improving the existing migration policy.

Key words: migration, migration problems, factors of influence on migration movement, consequences of migration movement, external migration processes, internal migration processes, state migration policy.

DOI 10.31558/2519-2949.2018.3.2

UDC 342.7(479)

Binnatli Azer, Vytautas Magnus University (Lithuania)

THE STUDY OF HUMAN RIGHTS VIOLATIONS AND POLITICAL SITUATION IN GEORGIA OF LAST 30 YEARS

It is obvious fact that when it comes to political generations, they tend to be quite fluid. Generations as entities as such have different ways and coping mechanisms when it comes to violations of their rights as rightful citizens. The only aspect that never changes and fluctuates is the universality of human rights and its significance for democracy. The above-mentioned fluidity is often caused by a social action that is the result of most citizens being unsatisfied by the political processes in the country. The perfect example of the interrelation between human rights violations and people's "reactions" towards this issue is the Republic of Georgia, which has been through wars, revolutions and protests throughout the history. Today's Georgia is still struggling with lack of freedom and violation of Human Rights. Georgia now suffers from other human rights violations such as drug policy, right to privacy, sexual orientation. Georgia still does not have an effective independent mechanism for investigating abuse by law enforcement officials. The Georgian government has an attempt to transparently show all the political processes conducted to avoid further complication of human rights violations. It can be said that the new generation (aged 18-30) has considerably different preferences, feel the need and obligation to protest about issues that this century has brought about, the issues like LGBT rights, marijuana decriminalization, abortion, prostitution, transgender woman and their rights, violence against women, workers' rights, etc. The reason that the new generation in Georgia is so politically active is that they realize the system is even affecting their everyday life and the ones surrounding them. The research paper covers the most politically important occasions over the last 30 years in Georgia and analyses the most crucial and severe human rights violations, following with the coping mechanisms and political behavior in different generations. The rights and freedoms being violated and discussed in the paper are the following: the right to freedom of opinion and expression, right to a fair social order. The tasks will be to evaluate violation of human rights during wars in Georgia, to investigate the role of NGOs in the protection of Human Rights and to research the changes in Human Rights in contemporary Georgia.

Key words: Georgia, Human Rights, NGOs, violation, freedom.

Introduction

It is obvious fact that when it comes to political generations, they tend to be quite fluid. Generations as entities as such have different ways and coping mechanisms when it comes to violations of their rights as rightful citizens. The only aspect that never changes and fluctuates is the universality of human rights and its significance for democracy. The above-mentioned fluidity is often caused by a social action that is the result of most citizens being unsatisfied by the political processes in the country. The perfect example of the interrelation between human rights violations and people's "reactions" towards this issue is the Republic of Georgia, which has been through wars, revolutions and protests throughout the history. To focus on the last 30 years, the political culture of the country has seen a significant change. "Political culture can be understood in the context of a society's collective mentality or personality, which contributes to its political identity and ethos" [13]. Depending on the generations, the above-mentioned culture and the ways of expression gradually vary and transform. Citizens' ability to protest the violations of their rights is expressed in the general political culture of the generation. The rights and freedoms being violated and discussed in the paper, are the following: right to freedom of opinion and expression, right to a social and international order in which the rights and freedoms set forth in the Universal Declaration of Human Rights can be fully realized, right to life, liberty and security, right to protection, right to demonstration, laws of war, etc. [2]. Accordingly, the following research paper covers the most politically important occasions over the last 30 years in Georgia and analyses the most crucial and severe human rights violations, following with the coping mechanisms and political behaviour in different generations.

- 1. The problem:** The violation of human rights in Georgia
- 2. The object:** Human Rights in Georgia
- 3. The goal:** to analyze violations of human rights and freedoms in Georgia

4. **The tasks:** a) to evaluate violation of human rights during wars in Georgia b) to investigate the role of NGOs in the protection of Human Rights c) to research the changes in Human Rights in contemporary Georgia

Abkhazian war and violation of Human Rights

Starting with the war in Abkhazia (1992-1993) – a deadly war between Abkhazian separatists, Russian forces and Georgian government forces, the social texture of the country has changed tremendously and quite vividly [5]. This war resulted in not only the highest number of internally displaced people that Georgia has ever seen but in the cleansing of 300 000 ethnic Georgian civilians of Abkhazia as well. Both sides of the conflict showed a reckless disregard for the protection of the civilian population and are responsible for gross violations of international humanitarian law – the laws of war [8]. Innocent civilians were deliberately targeted, and their homes bombarded. To consider that Georgia's current population that time was 5.2 million it can be said that the number of dead, displaced, missing and immigrated people reduced the Georgian population till it reached the number of 4.8 million. Adding up to that, Georgia was post-soviet country already suffering from financial, human and psychological damage. It also needs to be mentioned that most people who fled the conflict zone were deprived of the right to return home that is also considered to be one of the most fundamental rights of an individual. After the war, Georgia lost almost 20% of its territory and the governance over Abkhazia. This was the time when corruption and mismanagement were at its highest and policy-making and leadership at its lowest.

Non-Governmental Organizations in Georgia.

Georgia's post-soviet turbulent experience and Soviet leadership ended with the "revolution of roses" in 2003. Former justice minister at a time and former president of Georgia Mikheil Saakashvili upraised the protest that led into the resignation of President Eduard Shevardnadze [7]. The widespread activism and protests were initiated because of the electoral fraud and the Soviet regime that was still existent in Georgia at that time. The topic that must be highlighted during the "rose revolution" is the significance of NGOs working on human rights that played a vital role in organizing and mobilizing people. It needs to be pointed out that the NGOs, in general, stand for the ideas of people and unite them successfully around one mission. This already meant that with some foreign financial support NGOs could promote non-violent protests to force the resignation of the authoritarian leader and interfere effectively in the political flow of Georgia. Second significantly crucial factor during the "rose revolution" was the media. Rustavi 2 – the television channel that was highly critical of the regime. One of the reasons why the protests were so organized and vast was not only the feeling of protest in people but also the positive "pressure" from the NGOs, National party and media. This was the period in Georgian history when values started to transform as well, Georgia took the direction towards the European values, became more liberal rather than conservative. New movements started to emerge, concentrated on the problematic human rights violations and issues that the Georgian community hid in the closet before.

Human Rights in Georgia in the modern century

In 2004 when a new president got elected it was visible that M. Saakashvili tried to push Georgia towards the west by setting membership in EU and NATO as top foreign policy goals [14]. The Soviet capital Tbilisi started its transformation into a mixture of the modern and old city. Infrastructure got renewed, new hospitals were built, new universities were constructed, and almost all the legal entities became structural, systematic and organized [15]. This meant that citizens were given a chance for the fair right to education and were educated in their native language. Not only this but also the labour market started to function properly and consequently, citizens were given a proper right to adequate living standard. All those changes resulted in people transforming their values, the new generation already felt that they had more rights, more opportunities both in the country and abroad as well. The idea that Georgia was a deeply restricted country within its borders nearly disappeared. The fact that the new generation could obtain their degree in the country effectively and in Europe as well raised the level of education.

During M. Saakashvili's leadership, even if Georgia experienced the transition and important reforms were carried out, it was still reported by Amnesty International that torture and ill-treatment were occurring in the newly reformed police system. The methods used to torture or ill-treat detainees, as indicated in reports received by Amnesty International since the "Rose Revolution", include electric shocks; putting plastic bags over the head of a detainee [1]. The organization gave few very vital recommendations for the Georgian government to implement concerning this violation of human rights such as to create an independent body to investigate police-related allegations of torture. Not only this but also it is crucial to

mention that the political relations with Russia still did not experience any improvement [4]. The other way around, it worsened and in 2008 resulted in a war which led to the loss of South Ossetia. This war resulted in the highest number of activists and protest all around Europe [17]. In 2008, Lithuanians living in Iceland protested in front of the Russian embassy against the invasion. In Athens and Thessaloniki, almost 1000 Georgians marched [10]. On the same date, the president of Poland, Ukraine, Estonia and Lithuania arrived in Tbilisi to march and participate in the rally consisting 150 000 Georgians. In September, a human chain was created by tens of thousands to protest Russian military presence in Georgia [12].

To continue with a current situation in Georgia, it can be said that the new generation (aged 18-30) has different preferences considerably, feel the need and obligation to protest about issues that this century has brought about, the issues like LGBT rights, marijuana decriminalization, abortion, prostitution, transgender woman and their rights, violence against women, workers' rights, etc. The reason the new generation in Georgia is so politically active is that they realize the system is even affecting their everyday life and the ones surrounding them. Additionally, most of the musicians or bands are criticizing the system, traditions and values that are leftovers either from the Soviet Union or older generations. The high level of "Girchi" activism (a non-parliamentary opposition party standing up for almost all the above-mentioned rights) caused the Constitutional Court of Georgia to decriminalize the personal use of marijuana and other cannabis-based products as well [9]. This party is famous for their extravagant and peculiar ways of expressing their ideas that make the new generation supportive of them at some point. To look at this fact from a psychological and social perspective, since the young generation of Georgia saw the traits of a political leader (Girchi's presidential candidate) that they have not seen in Georgian politics before, the idea of trustworthiness was created. The traits meaning the charisma, straightforwardness and the attitude towards the issues that this generation feels closely related to. Observing and relating the above-mentioned fact to the Machiavellian teachings we can mention that: "The first opinion which one forms of a prince, and of his understanding, is by observing the men he has around him" [11]. The attitude that is highly appreciated by people without even realizing it is when a leader is eligible to make citizens feel equal to him/her and not show the superiority as such which itself contributes to the right to the equal treatment in the society.

Continuing with the current "political texture" of the country, protests were held nonstop in the capital – Tbilisi. Two major techno clubs were raided by the armed forces of Georgia on 12th of May 2018. "Special forces entered the clubs as part of the government's response to five drug-related deaths in the past two weeks, which the authorities claim is connected to Bassiani- the top-rated techno club in Georgia also holding a worldwide recognition." [16]. Club's founders and 60 people were arrested. It needs to be assessed and pointed out that the above-mentioned political move was the reminder from the government that they have the authority to control, use aggression and assure people that their regime is still standing strong. The most vital and thought-provoking aspect was the continuation of the raid that was one of the most spontaneous non-violent protests ever held in Georgia. Tens of thousands of people protested the violence and for the right to freedom, calling the protest "A Rave-olution". They used the slogan "We dance together, we fight together". The German DJ who was reported to have been playing in Bassiani before played in front of the protestors and accordingly Georgian crowd expressed their objection with dancing. Overall, government actions that day resembled those of a police state and not a democracy. "Though many of the young people dancing in the streets Saturday night may not remember the Iron Curtain, they have been raised in a culture that knows the true value of freedom precisely because it was so hard to come by in the past" [3].

Nowadays in Georgia, the clash of generations and the intense cultural gap in between is an issue that is building up the current politics of the country. The best example would be the two radically different demonstrations held on the 17th of May. To mark International Day Against Homophobia, Transphobia, and Biphobia LGBT community was about to demonstrate even if they were threatened by the neo-nationalist and neo-Nazi groups. Police in Tbilisi was on high alert even after an event commemorating IDAHOTB was cancelled to avoid a confrontation with marchers expected to take part in a counterdemonstration supported by the Georgian Orthodox Church. "Day of sanctity and strength of the family" was celebrated by the above-mentioned religious groups and few demonstrators of the LGBT rights were physically offended. This occasion was the conflict between fundamental rights, understanding of governance and mutual respectability. Religious groups manifested their right to religion, to fully exercise and manifest it but violated quite an important part of the article: "Freedom to manifest one's religion or beliefs shall be subject only to such limitations as are prescribed by law and are necessary in a democratic society in the interests of public safety, for the protection of public order, health or morals, or for the protection of the

rights and freedoms of others” [6]. Meaning that religious groups used violence and aggression towards the peaceful demonstration citizens exercising their right to freely demonstrate.

Conclusion

In conclusion, although the development is seen Georgia in the modern century, today's Georgia is still struggling with lack of police's responsibility about respect for human rights. Georgia still does not have an effective independent mechanism for investigating abuse by law enforcement officials. Secondly, NGOs can promote the human rights of Georgians. Thirdly, the other solution is seen in the consciousness of young generation forward to current problems. The pressure of the young generation on government will be one of the possible solutions. Additionally, Georgia now suffers from other human rights violations such as drug policy, right to privacy, sexual orientation and media freedom. The Georgian government is highly concentrated on the above-mentioned topics and has an attempt to transparently show all the political processes conducted to avoid further complication of human rights violations.

References:

1. Amnesty International. Georgia: Torture and ill-treatment two years after the "Rose Revolution". [Electronic source]. – Access mode: <https://reliefweb.int/report/georgia/georgia-torture-and-ill-treatment-two-years-after-rose-revolution>
2. Assembly, U. G. Universal declaration of human rights. / U. G, Assembly. – “UN General Assembly”, 1948
3. Cathcart, W. A Rave-olution Hits the Caucasus as Huge Crowds Gather in Tbilisi to Protest Shutdown of Clubs. [Electronic source]. – Access mode: <https://www.thedailybeast.com/a-rave-olution-hits-the-caucasus-as-huge-crowds-gather-in-tbilisi-to-protest-shutdown-of-clubs>
4. Cheterian, V. Georgia's Rose Revolution: change or repetition? Tension between state-building and modernization projects / V. Cheterian // Nationalities Papers. – 2008. – 36 (4). – P. 689-712.
5. Coppieters, B. The Georgian-Abkhaz Conflict. / B. Coppieters. – “JEMIE, i”, 2004
6. Evans, C. Freedom of religion under the European Convention on Human Rights. / C. Evans. – “Oxford University Press”, 2001.
7. Fairbanks. C. H. Georgia's Rose revolution / C. H. Fairbanks // Journal of Democracy. – 2004. – 15(2). – P. 110-124.
8. Hammond, L., & Anderson, K. Georgia/Abkhazia. Violations of the laws of war and Russia's role in the conflict. [Electronic source]. – Access mode: <https://www.hrw.org/reports/1995/Georgia2.htm>
9. Johnson, C. Georgia: Marijuana Use Decriminalized. [Electronic source]. – Access mode: <http://www.loc.gov/law/foreign-news/article/georgia-marijuana-use-decriminalized/>
10. Kandelaki, G. Georgia's Rose Revolution. / G. Kandelaki. – “USIP Special Report”, 2006.
11. Machiavelli, N., & Botha, A. Niccolò Machiavelli's The Prince. / N. Machiavelli., & A. Botha. – “Botha”, 2003.
12. Mikaberidze, A. Historical dictionary of Georgia. /A. Mikaberidze. – “Rowman & Littlefield”, 2015
13. Navarro, A. Mexicano political experience in occupied Aztlán: Struggles and change. / A. Navarro. – “Rowman Altamira”, 2005
14. Ó Beacháin, D., & Coene, F. Go West: Georgia's European identity and its role in domestic politics and foreign policy objectives / D. Ó Beacháin, & F. Coene // Nationalities Papers. – 2014. – 42(6). – P. 923-941.
15. Salukvadze, J. Market versus planning? Mechanisms of spatial change in post-Soviet Tbilisi / J. Salukvadze // City. – 1996. – (50). – P. 160-170
16. Welsh, C. Protests in Georgia after police raid Tbilisi nightclubs Bassiani and Café Gallery. [Electronic source]. – Access mode: <http://www.factmag.com/2018/05/12/protests-georgia-tbilisi-bassiani-cafe-gallery/>
17. Wheatley, J. Georgia from national awakening to Rose Revolution: delayed transition in the former Soviet Union. / J. Wheatley. – “Routledge”, 2017

Бінатлі Азер. Вивчення порушень прав людини та політичної ситуації в Грузії останні 30 років

Очевидно, що коли справа доходить до політичних поколінь, вони, як правило, досить рухливі. Покоління, як суб'єкти, мають різні способи та механізми подолання порушень їхніх прав як законних громадян. Єдиний аспект, який ніколи не змінюється, – це універсальність прав людини та її значення для демократії. Вищезгадана плинність часто зумовлена соціальною діяльністю, яка є результатом того, що більшість громадян незадоволені політичними процесами в країні. Прикладом взаємозв'язку між порушеннями прав людини та "реакцією" людей на цю проблему є Республіка Грузія, яка пройшла війни, революції та протести протягом усієї історії. Сьогоднішня Грузія все ще бореться з нестачею свободи та порушеннями прав людини. Грузія зараз страждає від інших порушень прав людини, таких як наркотична політика, право на приватність, право на сексуальну орієнтацію. Грузія до сих пір не має ефективного незалежного механізму для

розслідування зловживань щодо цих прав правоохоронними органами. Уряд Грузії намагається дотримуватись прозорості усіх політичних процесів з метою уникнення порушень прав людини. Можна сказати, що нове покоління (віком від 18 до 30 років) має значно інші уподобання, відчуває потребу та зобов'язання протестувати щодо проблем, які виникли в цьому столітті. Серед них такі питання, як права ЛГБТ, декриміналізація марихуани, аборт, проституція, трансгендерні жінки та їхні права, насильство проти жінок, права працівників тощо. Причина того, що нове покоління в Грузії настільки політично активне в тому, що вони розуміють, що політична система впливає на їх повсякденне життя навіть через звичайне оточення. Дослідження охоплює найбільш політично важливі випадки порушень прав людини у Грузії протягом останніх 30 років та аналізує механізми подолання цих порушень та корекції політичної поведінки в різних поколіннях. В статті обговорюються наступні права та свободи, які порушуються: право на свободу думки та вираження думки, право на справедливий соціальний порядок. Завданням буде оцінити порушення прав людини під час війни в Грузії, дослідити роль НУО в захисті прав людини та дослідити зміни в правах людини в сучасній Грузії.

Ключові слова: Грузія, права людини, неурядові організації, насильство, свобода.

DOI 10.31558/2519-2949.2018.3.3

УДК 328.123(432)(091)"2010/2014"

**Бусленко В. В., Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки****ПАРЛАМЕНТСЬКА ОПОЗИЦІЯ ТА УРЯД В СЛОВАЧЧИНІ В 2010–2014 рр.**

З'ясовано природу і характер взаємодії між парламентською опозицією та урядом в Словаччині в період з 2010 по 2014 рр. у контексті протікання суспільно-політичних процесів. Простежено зміну політичної поведінки парламентської опозиції до та після дострокових парламентських виборів 2012 р.

Прихід у 2010 р. до влади опозиції засвідчив, що в партійній системі Словаччини діяла реальна міжпартійна політична конкуренція і змагальність. При цьому партії стали чіткіше виражати своє відношення до влади, а їх дії стали більш прогнозованими. Нову урядову коаліцію, як правило, формували партії, між якими під час виборів спостерігалось зближення позицій та подібність програмових положень стосовно політики уряду. Вона включала в себе також нові опозиційні політичні партії, з якими було налагоджено зв'язки ще до виборів і які водночас мали схожі критичні позиції стосовно соціально-економічної політики попереднього уряду, стану якості демократії.

Поступово в країні вималюувалась нова міжпартійна модель взаємодії між парламентською та позапарламентською опозицією, яка з електорального періоду переносилась на міжелекторальний. Такий характер взаємодії між представниками політичної опозиції робив їх стійкішими і дозволяв чіткіше окреслити дисконтинуацію між політичними силами в розрізі «провладні – опозиційні». Узгоджені під час виборів дії робили більш прогнозовану поведінку між політичними партнерами в статусі провладних. Належність в минулому до опозиційного табору унеможливило між ними будь-які коаліційні угоди з Smer-SD. Із появою партій підприємницького типу конкуренція між провладними та опозиційними партіями перейшла в стадію технологічну, вносячи корективи в традиційну лінію поділу на «ліві-праві».

Ключові слова: Словаччина, уряд, влада, парламентська опозиція, політика.

Одним із важливих критеріїв демократичності політичного режиму в країні є, безумовно, характер взаємодії між провладними партіями та парламентською опозицією. Йдеться, насамперед, про можливість здійснювати опозицією контролюючу функцію у встановлених правових рамках та формувати альтернативну політику як неодмінну умову модернізації країни. Інституціоналізація парламентської опозиції, її статус та повноваження є досить вагомими в системі механізмів розподілу політичної влади. Дослідження взаємостосунків між урядом та парламентською опозицією актуалізуються в силу того, що їх характер і динаміка впливають на стабільність виконавчої влади, визначають контури міжпартійної конкуренції.

Метою статті є з'ясування специфіки взаємодії між парламентською опозицією та урядом в Словаччині в період з 2010 по 2014 рр. у контексті перебігу суспільно-політичних процесів. Хронологічні рамки дослідження дозволяють простежити зміни у політичній поведінці парламентської опозиції до і після дострокових парламентських виборів 2012 р.

Проблема налагодження гармонійних стосунків між урядом та парламентською опозицією ще не стали предметом спеціальних політологічних досліджень. Разом з тим, у низці публікацій словацькі вчені частково розкривають суспільно-політичні умови формування політичної опозиції. Йдеться, насамперед, про праці Д. Лешки [2], Д. Малової, П. Учня [3; 4; 5]. Аналізу нових тенденцій в партійній системі країни присвятив свою статтю Ю. Марушак [6]. Дослідник аргументовано довів і узагальнив причини появи партій підприємницького типу та їх опозиційну суб'єктність особливо в міжелекторальний період. Характер взаємовідносин між політичними опонентами в парламенті висвітлено в працях Г. Месежнікова [7; 8]. Питання формування провладних та опозиційних середовищ під час виборчих кампаній розкрито в праці С. Шомоланія [9]. Загалом в роботах словацьких вчених парламентська опозиція часто не розглядається як окремий політичний інститут, не конкретизується модель її взаємодії з урядом в часовій динаміці.

У Словаччині після приходу в 1998 р. до влади опозиції питання характеру політичного режиму і традиційних розбіжностей, що стосувалися словацького націоналізму та відношення

до національних меншин, дещо втратили свою первинну гостроту. Поступово контури міжпартійної конкуренції почали визначати підходи щодо напрямів і методів проведення реформ у різних галузях. Саме навколо них сформувалися провладний та опозиційний табори, які перманентно змінювали один одного. З одного боку, потужний блок утворили Словацька демократична християнська спілка (SDKÚ), Християнсько-демократичний рух (KDH), Партія угорської коаліції (SMK). З іншого боку, йому опонували урядові коаліції, сформовані навколо Руху за демократичну Словаччину (HZDS) а пізніше Смер-Соціальна демократія (Smer), Народної партії – Рух за демократичну Словаччину (L'S-HZDS), Словацька національна партія (SNS).

В цих умовах для інших, менш впливових партій, важливо було чіткіше визначитись в сформованій системі опонуючих блоків та зробити відповідну «прив'язку» в системі координат «провладні – опозиційні» партії. Така практика самоідентифікації була характерною для більшості політичних сил. Єдиним випадком, коли партії надавали періодично підтримку і уряду і опозиції були KDH і Партія демократичної лівиці (SDL'). Вони проявляли лояльність до урядових рішень і дій так як їх представники в певний період займали там різні посади. У той же час депутати від зазначених партій періодично голосували за законопроекти, подані парламентською опозицією. Мінливість в політичній поведінці добре ілюструє той факт, що в 1990–1992 рр. KDH мала проурядовий статус, а SDL' – опозиційний. Проте в 1994 та 1998–2002 рр. вони вже стали частиною спільних урядових коаліцій.

Характерно, що розрив між провладними та опозиційними таборами не проходив традиційною віссю розмежування «ліві-праві», як це зазвичай склалося в інших країнах Вишеградської групи. Однією з причин цього стали раціональні підходи партійного керівництва до формування коаліцій. Високий рівень фракціоналізації парламенту фактично унеможлилював появу широких коаліцій, натомість сприяв виникненню мінімально вирашних коаліцій. У силу того, що під час їх утворення бралася до уваги, насамперед, чисельність фракцій, то ідеологічна сумісність партій не відіграла роль домінуючого інтеграційного чинника. У результаті, як в провладну більшість, так і в парламентську опозицію, входили різні за назвою політичні партії зі схожою ідеологічною складовою та, відповідно, електоральною базою. З огляду на те, що парламентська діяльність тісно пов'язана з підготовкою до нових парламентських виборів, то прив'язка до своїх союзників унеможлилювала перехід партій у табір опонентів. Це апіорі перешкоджало формуванню урядових коаліцій за ідеологічною ознакою. Така ситуація створювала оптимальні умови для появи при владі партій з досвідом урядування. Це, в свою чергу, закріплювало стабільне функціонування інституту парламентаризму.

Виборча кампанія 2010 р. проходила на фоні більш чіткого розподілу між провладними та опозиційними партіями. Останнє зумовлено тим, що попередня парламентська коаліція, яка складалася з лівоцентристської Smer-SD, ультраправої SNS і правої L'S-HZDS здійснювала політику несумісну з принципами ліберальної демократії. Її реалізацію, на думку словацького вченого Г. Месежнікова, спрямовано на «послаблення механізмів контролю виконавчої влади, тотальну маргіналізацію і делегітимізацію парламентської опозиції, порушення принципу рівності перед законом» [7, с. 61]. Дефіцит демократії поглиблювала світова економічна криза, яка не минула й Словаччину. Уряд Р. Фіцко не зумів впоратися з її негативними наслідками. Як результат – підвищення дефіциту бюджету з 1,9 % ВВП в 2007 р. до 7,8 % в 2010 р. [3, с. 1123]. Тому опозиційні правоцентристські партії SDKÚ-DS і KDH разом з новоствореними «Свобода і солідарність» (SaS) та Партією угорської меншини (Most-Híd) намагалися максимально скоригувати передвиборні програми і наблизити їх до базової теми виборчої кампанії. Основними гаслами опозиції стали звинувачення уряду в неспроможності впоратися з наслідками глобального економічного спаду в країні та в поширенні таких негативних явищ як клієнтелізм та корупція. Зокрема, KDH на парламентських виборах 2006 р. ставила основний акцент на моральних та культурно-духовних цінностях, а вже в рамках кампанії 2010 р. намагалася поєднати консервативні та ліберальні цінності, критикуючи уряд за корупцію та неефективне управління економікою. Подібним чином діяла й Most-Híd. Окрім зосередження на питаннях забезпечення прав угорської меншини, її передвиборча риторика, в плані критики уряду, була досить близькою до інших опозиційних сил.

Новостворена технократична за своїм характером, SaS, побудовувала свою передвиборчу програму з акцентом на антикорупційній тематиці. Вона намагалася позиціонувати себе як ліберальна партія, не дозволяючи «старим» компартійним працівникам і співпрацівникам таємної поліції ставати її членами. SaS отримала значну підтримку серед молоді, особливо серед тих, хто

вперше прийшов проголосувати. Задля швидкої мобілізації своїх прихильників активно використовувалося он-лайн спілкування через соціальні мережі. Одним з результатів таких віртуальних контактів стало залучення молоді до формування електронної петиції щодо проведення референдуму.

Результати виборів продемонстрували фактичну перемогу Smer-SD, яка здобула найбільшу підтримку виборців (34,8 %). Однак їй так і не вдалося згрупувати навколо себе коаліцію більшості. Це істотно змінило партійну конфігурацію уряду, який сформувався на основі правоцентристського блоку. До нього увійшли SDKÚ-DS, KDH, SaS і Most-Híd. Це була мінімально виграшна коаліція, яка мала незначну чисельну перевагу (79:71) над сильною та помірно інтегрованою опозицією, сформованою навколо лівоцентристської Smer-SD та правої SNS [9, с. 11]. Характерно, що нова коаліція створювалася не як результат суто раціоналістичного підходу з залученням нових ситуативних учасників, як це було в 2002 р. У 2010 р. при її формуванні бралася до уваги близькість програмових положень партій в соціально-економічній площині [8, с. 63]. На початку липня Прем'єр-міністр Р. Фіцо подав у відставку і Президент І. Гашпарович призначив на цю посаду І. Радикову (SDKÚ-DS). Передача виконавчої влади здійснювалась у порядку, встановленому Конституцією, без перешкод функціонуванню виконавчим органам. Розподіл керівних посад в парламентських комітетах відповідав умовам угоди між правлячою коаліцією та опозицією на основі пропорційного представництва.

Після ротації влади нова правляча коаліція почала урядування, яке характеризувалося взаємною співпрацею та повагою до конституційних законів і балансів. Уряд прийняв ряд законодавчих та адміністративних заходів, спрямованих на зміцнення відкритості інституційної системи [7, с. 505].

У той же час, в дихотомії «уряд – парламентська опозиція» стали простежуватися тенденції, які зробили ці відносини дещо розмитими і непрозорими. Йдеться про більш помітний вплив бізнесу на політику, що проявлявся в посиленні політичної суб'єктності технологічних за своєю природою партій. Їх створювали безпосередньо бізнесмени або лідери, котрі отримували від них фінансування. До виборів такі бізнес-партії, як правило, займали критичну, по відношенню до уряду, позицію. Таку опозиційність теж можна вважати технологічним прийомом, використання якого підвищувало ефективність мобілізації розчарованого діяльністю уряду електорату. Прихід до влади нових політичних партій у вигляді індивідуальних проектів можна пояснити «втомлюваністю» виборців від постійної ротації влади, розчаруванням від невисокої ефективності урядової діяльності та пошуком «нових облич» в політиці.

Після входження до парламенту бізнес-партії намагаються увійти не до опозиції, а до складу парламентської більшості. Це дозволяє їм лідерам максимально компенсувати понесені під час виборчої кампанії фінансові витрати і бути представленими в уряді. Ідеологія для подібних партій відігравала другорядну роль і залишалась ефективним засобом приходу до влади. За своєю характеристикою це були партії лідерського типу. Такі структури фактично не потребували внутрішньопартійної демократії так як програмними документами не передбачалися механізми ротації в керівних структурах партії, а призначення на посади ставало реальною практикою. Ці партії не були вкоріненими в громадянські суспільні організації або соціальні рухи. Прикладом бізнес-партії є SaS. Вона була утворена в 2009 році Р. Суліком – колишнім власником середнього підприємства «Fax & Sory», який до того часу не проявляв значну активність в політичному житті. Окрім нього, партію фінансували ще три середні підприємці. Вони не були зацікавлені в розширенні членства. Так в 2009 р. партія нараховувала 100 членів, а в листопаді 2016 р. її чисельність зросла до 170. Як слушно зазначає словацький вчений Ю. Марушяк, «успіх на парламентських виборах та навіть участь в уряді не спонукає ці партії створювати територіальні структури або вдосконалювати механізми внутрішньої демократії» [6, с. 179]. На відміну від Smer та Most-Híd, які активно здійснювали організаційну розбудову як на загальнонаціональному так і на регіональному рівнях, SaS істотно не була зацікавлена в цьому.

Після парламентських виборів 2010 р. в Словаччині утворилася нова конфігурація партійної системи, яка включала в себе потужну Smer-SD, дві середні партії (SDKÚ-DS і SaS) і три менші партії (KDH, Most-Híd і SNS). В даний період «в країні залишався розділ партійної системи на два блоки з різним характером: блок національно-популістських партій, до якого входили Smer-SD і SNS і блок програмових партій, які утворювали SDKÚ-DS, SaS, KDH та Most-Híd [8, с. 68]. Ця роздільна лінія істотною мірою впливала на природу міжпартійних відносин, включаючи використовувані стратегії коаліції, а також доступ партії до влади, їх політичний стиль та прихильність до певного типу політичної культури.

Домінуючою конфліктною лінією між цими партіями стали різні підходи до соціально-економічного розвитку країни. У своїй специфічній формі вони полягали у пошуку виходів з економічної кризи та стимулів для економічного зростання з мінімізацією ризиків зниження рівня життя та соціального захисту громадян. У той же час, згадана роздільна лінія набула конкретного виміру у відносинах політичних партій до Європейського Союзу. Зокрема у вимогах ЄС щодо збалансованого бюджету країн, дефіцит якого не повинен перевищувати 3 % ВВП, а зовнішній борг міг досягати максимум 60 % ВВП [2, с. 85]. У той же час ЄС з метою виходу із кризи пропонував поглибити інтеграцію, сформувати фіскальний та банківський союзи. Так пропонувалося створення спеціальної структури – Європейського механізму стабільності (ESM), який замінював тимчасовий Європейський фонд фінансової стабільності (EFSF), котрий створено у червні 2010 р. як механізм врегулювання кризових ситуацій країнами-членами зони євро. Нова фінансова інституція вимагала, щоб країни Єврозони зібрали 80 млрд євро готівкою та надавали гарантії для кредитів на загальну суму 500 млрд євро.

З приводу такої фінансової політики ЄС, та, зокрема, діяльності EFSF, у жовтні 2011 р. в уряді І. Радічової виникли внутрішньокоаліційні незгоди. В самій коаліції з'явилася внутрішня опозиція. До цієї структури, а відтак і до самої фінансової політики ЄС, був критично налаштований SaS як один з коаліційних партнерів. Тому Прем'єр-міністр І. Радічова та SDKÚ-DS пов'язували голосування щодо EFSF як впевненість в уряді та наявність достатньої підтримки в парламенті його економічної політики. І. Радічова сприймала відмову від фінансової схеми запропонованої ЄС як загрозу європейській єдиній валюті і сподівалася примусити SaS змінити свою позицію для виживання уряду [4, с. 208].

Разом з SaS утрималася від голосування і, фактично відмовила в підтримці, головна опозиційна сила – Smer-SD. Відповідно три правлячі партії не мали достатньої кількості голосів щоб виграти голосування щодо довіри уряду. Проте для опозиційної Smer-SD відмова у голосуванні була швидше вигідним тактичним ходом. Коли в жовтні 2011 р. уряд І. Радічової буде відправлений у відставку, партія швидко запропонувала підтримати EFSF в обмін на позачергові вибори. Цей законопроект був підтриманий партією вже через два дні після його провалу [4, с. 208]. Тут ми бачимо складні механізми взаємодії між внутрішньоурядовою опозицією та парламентською її формою. Цей тимчасовий союз був вигідний, насамперед для Smer-SD, яка отримувала шанс виграти вибори та очолити уряд.

10 березня 2012 р. Smer-SD здобула переконливу перемогу на дострокових парламентських виборах, отримавши 83 місць в парламенті з 150. Залучившись підтримкою лівих виборців партія домоглася підтримки 44,4 % частки голосів виборців. При цьому рівень виборчої фреквенції становив 59 % [1]. Це дозволило Smer-SD сформувати однопартійний уряд на чолі з Р. Фіцо.

Прихід партії до влади не випадковий. На фоні інших структур з досить низьким рівнем організаційної розбудови, Smer-SD вдалося створити розгалужену мережу на трьох територіальних рівнях – національному, регіональному та окружному. Географія поширення партії відображала політичні та адміністративні регіони країни. Лише на півдні Словаччини, де чисельно переважали етнічні угорці, вона діяла менш активно [5, с. 6]. Успіх Smer-SD у значній мірі залежав від високого рівня централізації, що дозволяло при мінімальному рівні партійної демократії уникнути внутрішньої опозиції та фракціоналізації. Так, членство у Виконавчій раді, яка концентрувала основні повноваження щодо внутрішнього партійного життя партії, збігалось в значній мірі з групою членів-засновників Smer-SD. Це партія лідерського типу згрупована навколо харизматичного Р. Фіцко. Він здійснює безпосередній контроль над територіальними партійними підрозділами, включаючи відбір кандидатів на вибори різних рівнів.

Smer-SD виявилася дуже ефективною у залученні нових виборців за рахунок ефекту «файлу Горили» – документу, який просочився в пресу і опосередковано вказував на високий рівень політичної корупції під час останнього уряду М. Дзурінди у 2005–2006 рр. Оприлюднення цього документу призвело до масових політичних протестів в грудні 2011 р. При цьому партія провела потужну виборчу кампанію, яка фокусувалася на критиці правоцентристських партій через брак компетенції в уряді та низьку спроможність піклуватися про соціально незахищені суспільні верстви.

Однопартійний уряд мав досить слабку і роздроблену парламентську опозицію. Перешкодою для її об'єднання та реалізації контрольних функцій стала правляча Smer-SD, яка, маючи абсолютну більшість голосів в парламенті, постійно відкрито намагалася її послабити. Останнє, зокрема, проявлялося в порушенні процедурних процесів через нехтування законними вимогами опозиційних депутатів. Роздробленість опозиції та досить потужні позиції Smer-SD можна пояснити розстановкою

суспільно-політичних сил. На той час партійна система Словаччини залишалася попри відкритість досить фрагментованою. Домінуюча на лівому фланзі партійного спектру Smer-SD, фактично не стикалася з реальною конкуренцією зліва. Серед правоцентристських партій спостерігалася відсутність потужних структур. Партія М. Дзурінди SDKU-DS поступово втрачала своїх депутатів в парламенті, частина з яких виходила з її лав або змінювала партійну приналежність. Процес відбувався на фоні посилення впливу Мережі (Siet), заснованої колишнім членом КДН Р. Прохазкою. Під час президентських виборів 2014 року він став третім найуспішнішим кандидатом, набравши 21 % голосів у першому турі. Деякі уламки від «старих» правоцентристських партій сприяли появі нових індивідуальних проектів (Nova, Chance, SKOK). За рахунок підприємницьких партій відбулося зростання рівня фрагментації правоцентристського табору.

Тенденція до створення бізнес-партій з часом стала домінуючою в партійній системі Словаччини. У 2012 р. до парламенту увійшла партія «Звичайні люди та незалежні особистості» (OLaNO) під керівництвом бізнесмена І. Матовича. В цей час також діяла праворадикальна партія «Котлеба – Народна партія «Наша Словаччина» під керівництвом бізнесмена та мільйонера Б. Коллара.

Інституційна нестійкість партій при високій електоральній волативності змушувала й «стандартні» партії запозичувати нові виборчі технології в бізнес-партій в силу їх значної конкурентоспроможності. Підвищення електоральної підтримки партій, які керувалися моделлю «бізнес-фірми», а також проникнення практики підприємницької діяльності в діяльність інших політичних партій, спровокувало нові політичні конфлікти в Словаччині. Напередодні парламентських виборів у березні 2016 р. представники правлячої партії Smer, як і спікер Національної ради Словацької Республіки П. Пеллегрині, інтерпретували ці тенденції як конфлікт між «стандартними» та «нестандартними» політичними партіями [6, с. 194].

Однак на той час в партійній системі Словаччини домінуючими залишалися все ж партії з розгалуженою організаційною структурою та чітко окресленою ідеологією. «Бізнес-партії» а також підприємницькі партії, не маючи чіткої ідеологічної позиції та стабільної електоральної бази, в пошуках прихильності нових виборців змушені були шукати нові вигідні політичні союзи з сильнішими традиційними партіями.

Отже, прихід до влади позапарламентської опозиції в 2010 р. свідчило, що в партійній системі Словаччини діяла реальна міжпартійна політична конкуренція та змагальність. При цьому партії стали чіткіше виражати своє відношення до влади а їх дії стали більш прогнозованими. Нову урядову коаліцію, як правило, формували партії, між якими під час виборів спостерігалася зближення позицій та подібність програмових положень стосовно уряду. Коаліція включала в себе також нові опозиційні політичні партії, з якими були налагоджені зв'язки ще до виборів і які мали схожі критичні позиції стосовно соціально-економічної політики попереднього уряду, стану якості демократії.

Поступово в країні вимальовувалась нова міжпартійна модель взаємодії між парламентською та позапарламентською опозицією, яка з електорального періоду переносилась на міжелекторальний. Такий характер взаємодії між представниками політичної опозиції робив їх стійкішими і дозволяв чіткіше окреслити дисконтинуацію між політичними силами в розрізі «провладні – опозиційні». Узгоджені під час виборів дії робили більш прогнозовану поведінку між політичними партнерами в статусі провладних. Належність в минулому до опозиційного табору унеможлиблювало між ними будь-які коаліційні угоди з Smer-SD. Із появою партій підприємницького типу конкуренція між провладними та опозиційними партіями перейшла в стадію технологічну, вносячи корективи в традиційну лінію поділу на «ліві-праві».

Бібліографічний список:

1. BTI 2016 Slovakia Country Report [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2016/pdf/BTI_2016_Slovakia.pdf
2. Leška D. Hlavné etapy formovania systému politických strán na Sloveňsku po roku 1989 / D. Leška // Sociológia. – 2013. – No 45. – č. 1. – S. 71–88.
3. Malová D. Slovakia / D. Malová, P. Učeň // European Journal of Political Research. – 2011., No 50. – P. 1118–1129.
4. Malová D. Slovakia / D. Malová, P. Učeň // European Journal of Political Research. – 2013. – No 52. – P. 208–216.
5. Malova D. Strengthening Social Democracy in the Visegrad Countries. Limits and Challenges Faced by Smer-SD, January 2017 / D. Malova [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/prag/13130.pdf>

6. Marušiak J. Political Entrepreneurs as a Challenge for the Party System in Slovakia / J. Marušiak // *Politologický časopis. Czech Journal of Political Science.* – 2017. – No 2. – P. 179–200.

7. Mesežnikov G. Slovakia / G. Mesežnikov, M. Kollár, M. Vašečka // *The World Bank, World Development Indicators*, 2011. – P. 500–506.

8. Mesežnikov G. Parlamentné voľby 2010 a vývoj systému politických strán / G. Mesežnikov // *Slovenské voľby 2010. Šanca na zmenu.* – Inštitút pre verejné otázky, Bratislava. – 2011. – P. 59–79.

9. Szomolányi S. Slobodné voľby v strednej Európe po dvadsiatich rokoch: čo vypovedajú o stave a perspektívach demokracie? / S. Szomolányi // *Slovenské voľby 2010. Šanca na zmenu.* – Inštitút pre verejné otázky, Bratislava. – 2011. – P. 9–25.

Buslenko V. V. Parliamentary opposition and government in Slovakia in 2010-2014

It was examined the nature and character of the interaction between the government and parliamentary opposition in Slovakia in the period from 2010 till 2014 in the context of the flow of social and political processes. A change in the political behavior of the parliamentary opposition before and after the early parliamentary elections of 2012 was traced.

The arrival in 2010 to power of the opposition showed that in the party system of Slovakia there was a real inter-party political competition and contested action. At the same time, the parties began to more clearly express their attitude to power, and their actions became more predictable. The new government coalition, as a rule, was formed by parties between which during the elections there were convergence of positions and similarity of program statements on the government policy. It also included new opposition political parties with which ties were established prior to the election, which, at the same time, had similar critical positions towards the socioeconomic policies of the previous government and the quality of democracy.

Gradually, a new inter-party model of interaction between the parliamentary and extra-parliamentary opposition appeared in the country, which starting from the electoral period was transferred to the inter-electoral one. This kind of interaction between the representatives of the political opposition made them more stable and allowed to more clearly outline the discontinuation between the political forces in the context of “pro-government – opposition”. Agreed actions during the elections made behavior between political partners more predictable in the status of pro-governmental. Belonging to the opposition camp in the past made impossible any coalition agreements between them with Smer-SD.

With the advent of parties of entrepreneurial type, competition between the pro-government and opposition parties went into the technological stage, introducing corrections into the traditional line of division of “left – right”.

Key words: Slovakia, government, power, parliamentary opposition, politics.

DOI 10.31558/2519-2949.2018.3.4

УДК 328.185-048.66:323.212/.213(437)

Кабанцева І. А., Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

«ТРЕТІЙ СЕКТОР» ЧЕХІЇ ЯК АКТОР АНТИКОРУПЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ

Відзначено, що попри швидкі темпи реформування Чехії в останні три десятиліття, високий рівень корупції стримує ефективну модернізацію країни. Акцентовано, що чеське громадянське суспільство виступає активним лобістом антикорупційних ініціатив. У статті: 1) визначено рівень розвитку, ступінь сформованості громадянського суспільства Чехії; 2) досліджено міру руйнівного впливу деструктивного інституту корупції в цій країні; 3) з'ясований вплив конструктивного інституту чеського громадянського суспільства Чехії на деструктивний інститут корупції. Зауважено: попри високий рівень корупції в Чехії, тут, на відміну від низки країн Центрально-Східної Європи, антикорупційні масові акції протесту мають поодинокий характер. Натомість значними є антикорупційні ініціативи чеського «третього сектора», зокрема, антикорупційної платформи «Rekonstrukce STATU» (RotS), Transparency International – Česká republika, «Frank Bold», «Zindex», «Oživení» та ін. Проаналізовано діяльність антикорупційної платформи «RotS», яка об'єднує понад 20 чеських НУО та сконцентрована на розробці антикорупційних законопроектів. Відзначено, що законотворчі пропозиції «RotS» зумовили появу низки громадських ініціатив у інших країнах Центрально-Східної Європи (наприклад, «Ez a minitum a korrupció ellen» в Угорщині, «Štrngám za zmenu!» у Словаччині та ін.). У статті досліджено антикорупційні ініціативи організації правозахисного типу «Frank Bold», яка забезпечує юридичне консультування, захист у справах про корупцію, лобіює законопроекти, спрямовані на контроль за урядом, забезпечення прозорості прийняття публічних рішень, найперше – щодо державних контрактів. Вивчено діяльність НУО «Zindex» (спеціалізується на виявленні корупції в державних закупівлях) і «Oživení» (здійснює антикорупційне консультування, антикорупційний аудит, вироблення антикорупційних стратегій тощо). Аргументовано: досвід Чехії засвідчує значний потенціал громадянського суспільства в протидії корупції. Без акторів громадянського суспільства в Чехії унеможливилось б публічне обговорення теми корупції та змушування політиків уважати ці питання релевантними.

Ключові слова: Чехія, корупція, антикорупційні НУО, антикорупційні громадські ініціативи.

Останні три десятиліття в історії Чехії наповнені знаковими для розвитку країни подіями: «Оксамитова революція» (1989), мирний поділ держави (1993), прийняття до НАТО (1999) та ЄС (2004). У Чехословаччині було в найкоротшій часі з-поміж країн Центрально-Східної Європи змінено тоталітарну систему [7, с. 283]. Чехія першою в регіоні підписала договір про асоціацію з ЄС, у такий спосіб задекларувавши свої євроінтеграційні прагнення. Г. Зеленько відзначає, що «Чехію називають “майже ідеальною лабораторією” постсоціалістичної трансформації. На відміну від решти країн, Чехія досягла найвищого рівня консолідації політичних сил щодо процесів реформування» [3, с. 23]. Водночас проблема корупції не оминула цю країну і чеське громадянське суспільство виступає активним лобістом антикорупційних ініціатив.

Для того, аби оцінити антикорупційну активність чеського громадянського суспільства, найперше виконаємо два завдання: 1) визначимо рівень розвитку, ступінь сформованості громадянського суспільства Чехії; 2) дослідимо, наскільки значним для Чехії є руйнівний вплив деструктивного інституту корупції. Аналіз двох поставлених питань уможливить перехід до з'ясування того, наскільки значним є вплив конструктивного інституту громадянського суспільства Чехії на деструктивний інститут корупції в цій країні. Окреслене завдання практично не перебувало в полі досліджень вітчизняної політичної науки. Проблематика еволюції громадянського суспільства та корупційні практики у Чехії вивчалися українською наукою (Г. Зеленько, Н. Марадик, В. Приходько, І. Ткаченко та ін.), але вплив цих двох неформальних інститутів (громадянського суспільства та корупції) один на одного лише починає вивчатися. Більше уваги цьому приділено у доробку чеських авторів (П. Кірілі, В. Кріж, В. Ріхачкова та ін.)

Формування громадянського суспільства у будь-якій країні є питанням, пролонгованим в часі. Новітнє чеське громадянське суспільство, на нашу думку, сформувалося як результат кількостолітньої еволюції громадянських ініціатив, які ми означимо як етап протогоромадянського суспільства. Вкажемо на знакові події, які слугували справі формування новітнього чеського «третього сектора»:

– формування чеського протогоромадянського суспільства, уважаємо, почалося ще наприкінці XVIII ст.: «Приватне вчене товариство» (1770 р. засн.; пізніша назва – Королівське чеське товариство наук), згуртування провідних чеських діячів науки та культури довкола створеного в Празі видавництва «Чеська енциклопедія» (1790 р. засн.) і т. д. Одним із найбільших представницьких інструментів, який слугував справі культурно-національної модернізації [1, с. 203], було товариство «Чеська матиця» (1831 р. засн.);

– Чехословаччина є серед тих країн Центрально-Східної Європи, яка зазнала в 1918–1939 рр. «першої хвилі демократизації» [3, с. 14]. І. Ткаченко відзначає, що «позитивний імпульс розвитку громадського сектора дали події 1918 р., які призвели до виникнення Чехословацької держави» і від цього часу, на думку дослідника, можна говорити про неперервний розвиток громадянського суспільства з перервами на нацистську окупацію та радянський режим [9, с. 278]. На цей історичний період припадає інтенсивний розвиток громадських організацій, політичних партій, розширення громадянських і політичних прав. Наприклад, у 1938 р. на чеських землях налічувалося понад 9 тис. неурядових організацій [6, с. 166]. Отже, від Австро-Угорської імперії та аж до початку Другої світової війни на чеських землях лібералізм, плюралізм і демократія були звичними для чехів, і вони, на думку Г. Зеленько, «наклали відбиток на традиції громадянської взаємодії» [2, с. 95];

– від приходу на чехословацьких землях до влади комуністів у 1948 р. спостерігається занепад неурядового сектору, різко зменшилася кількість громадських організацій. Комуністична влада взяла під контроль майже всі сфери суспільного життя, унеможливаючи будь-які активні дії з боку населення. Проте, на думку Н. Марадик, «навіть комуністичний режим не зміг повністю знищити громадянську культуру чехословацького народу» [6, с. 164]. Кількість громадських організацій за комуністичного режиму зменшилась від 60 тисяч до 683-х. Легально діяли лише організації, підтримувані режимом;

– у часі режиму «реального соціалізму» розвивався самвидав, дисидентський рух. Найзначнішими подіями були «Празька весна» (1968 р.) та протести 1989 р., які зумовили демократизацію. Знаковою постаттю на цьому етапі еволюції чеського громадянського суспільства є один із найвідоміших дисидентів – В. Гавел: ще під час «Празької весни» він в ході політичних дебатів закликав до демократизації суспільства. Основу підпільного чеського громадянського суспільства становила «Хартія-77», на основі якої був створений «Громадянський форум» – ініціатори демократичних перетворень 1989 р. На думку Н. Марадик, «у 1980-х роках відбулося своєрідне „пробудження“ чехословацького суспільства» [6, с. 165]. «Оксамитова революція» почалася зі студентських протестів. Після 1968 р. якраз сформувалося нове покоління, «не обтяжене спогадами про репресії» [4, с. 18]. Це покоління не приховувало незадоволення існуючою системою державного управління, було достатньо сміливим щоб об'єднати незадоволених комуністичним режимом і виступити проти нього [15, с. 115].

Чеський дослідник П. Кірілі відзначає, що чеське суспільство було найпередовішим у Центрально-Східній Європі: таким воно було, і перед приходом до влади комуністів, і в 1989 р. Тим пояснюється легший перехід до ринкових відносин та імплементація демократичних цінностей. Соціалістичний лад був глибоко неприйнятним для чехів, що сприяло демократизації. Отже, наявність у чехів традицій громадянської взаємодії зумовила те, що «у 1990-х рр. у цій країні не стояло питання щодо заснування громадянської культури, потрібно було лише реставрувати її» [6, с. 167]. Українська політолог Г. Зеленько чинниками, які сприяли розвитку громадянського суспільства в Чеській Республіці називає: швидкий темп руйнування соціалістичної системи; культурні традиції та ступінь суспільної самоорганізації; високий рівень соціально-економічного розвитку [2]. Уже в 1990 р. було унормована діяльність громадських організацій.

На відміну від Болгарії або ж України, Чехія рішуче поставила заслін колишній компартійній номенклатурі в її намірі продовжувати формально або ж неформально керувати країною. Це було зроблено шляхом багаторічної люстрації, розпочатої в жовтні 1991 р. (перший досвід у Центрально-Східній Європі).

Відзначимо, що існували дві полярні концепції громадянського суспільства, представлені першим і другим президентами Чехії (до 1993 р. – Чехословаччини) – В. Гавелом і В. Клаусом [6, с. 165]. Якщо В. Гавел акцентував на надважливій ролі неурядових організацій, то В. Клаус

розглядав основою політичної системи партії, а іншим акторам громадянського суспільства відводив порівняно незначне місце в політиці.

Чеське громадянське суспільство стрімко пройшло шлях від одиничних ініціатив до масового громадського руху. Наприклад, у 1993 р. у Чехії налічувалося уже 22,7 тис. НУО, у 1998 – 39,5 тис., 2008 – 52,6 тис. і т. д. Вкажемо на кілька особливостей чеського «третього сектора»:

- основу «третього сектора» становлять не політичні, правозахисні організації (до яких відносяться й антикорупційні як основний предмет нашого дослідження), а екологічні, культурні, спортивні, професійні асоціації та ін. Це загалом типово для структур новітніх громадянських суспільств, у яких сегмент антикорупційних структур незначний;

- великий відсоток у загальній кількості чеських НУО становлять «сплячі» організації, які свого часу створювалися «під проект», «під гранд» і под.;

- нерівномірний розподіл НУО територією країни; найбільша їх концентрація – «в Празі, Центральночеському краї та краї Височіна» [6, с. 167].

І. Ткаченко [9, с. 282–284] виділяє низку етапів еволюції чеського громадянського суспільства періоду демократизації: 1) період революційного ентузіазму (1990–1992); великою у цей час була роль іноземних донорів; 2) період коливань щодо векторів розвитку громадянського суспільства (1993–1996); зумовлений дебатами між В. Гавелом і В. Клаусом. На цьому етапі було посилено законодавчу базу функціонування та фінансування діяльності НУО; 3) значне зниження активності громадського сектора через збільшення регуляторного впливу держави на інституції громадянського суспільства (1997–2001); 4) проведена децентралізація чеської влади (як частина підготовки до вступу в ЄС) сприяла розвитку організацій громадянського суспільства в регіонах (2002–2004); 5) удосконалення системи функціонування «третього сектора» та його взаємодії з владою, унормування питання публічних контактів і консультацій, інкорпорація загальноєвропейських проблем у діяльність чеського громадянського суспільства (після 2004 р.).

На думку Н. Марадик, процес консолідації громадянського суспільства в Чеській Республіці ще не завершився, оскільки простежуються негативні тенденції, що заважають цьому. Однак очевидним є те, що інституціональна модель громадянського суспільства, яка утвердилася в Чеській Республіці упродовж 1990-х – на початку 2000-х рр., є ефективною. Інститути громадянського суспільства виконують свою основну функцію – артикулюють інтереси громадян. У свою чергу населення позитивно ставиться до філософії та інститутів громадянського суспільства [5, с. 127].

Попри те, що вже три десятиліття чеські уряди протидіють корупції, п'ята частина чехів у соціологічних опитуваннях Євробарометра [14] стверджує, що хабарі є соціальною нормою (серед них значна частка респондентів-молоді, що вочевидь є результатом негативно спрямованої соціалізації в межах родин, якими у період соціалізму був широко практикований корупційний прагматизм); 95 % уважають, що корупція широко поширена в їхній країні, а 80% називають протидію корупції найважливішим завданням уряду.

Чеський дослідник М. Цейп дійшов висновку, що хабарництво в Чехії перетворилося на загально визнаний стиль життя: міра корумпованості в чеській спільноті настільки значна, що люди бояться її більше, ніж злочинності та безробіття; лише кожен десятий чех погодився б (лише за умови анонімності) свідчити в суді проти хабарника; третина населення долучена до більших чи дрібних корупційних оборудок [10]. Ситуація, коли чеська спільнота ставиться до корупції апатично і сприймає її як норму, загрозлива.

Попри те, що антикорупційні програми реалізуються в Чехії починаючи від 1998 р., політична історія Чехія наповнена прикладами корупції високопосадовців, наприклад:

- у 2012 р. за корупційні дії були засуджені міністр транспорту В. Барта та депутат Я. Шкарка, але Верховний суд звільнив їх від відповідальності, бо вони скоїли злочин, перебуваючи в парламентській залі, тож на них поширюється депутатська недоторканність;

- в 2013 р. у ході великої антикорупційної спецоперації була затримана низка чеських високопосадовців: керівник секретаріату прем'єр-міністра Я. Надь, керуючий справами Кабінету міністрів Л. Поул, начальник військової розвідки генерал М. Кованду та ін. Серед звинувачень – підозра у співпраці з олігархами й лобістами, через яких протеговані компанії отримували значні державні замовлення в обхід тендерним процедурам. Низка кримінальних справ довела зв'язки чеських політиків із мафіозними структурами. Парадокс у тому, що уряд П. Нечаса прийшов до влади у 2010 р. із великою антикорупційною програмою, але саме через корумпованість багатьох міністрів пішов у відставку, а корупційний скандал переріс у політичну кризу;

– чеського прем'єр-міністра А. Бабіша (бізнес-олігарха, власника конгломерату 230 фірм агрохімічної галузі [17], а також медіа-імперії) в 2017 р. було звинувачено в зловживаннях розподілу субсидій ЄС [16]. Одна з компаній А. Бабіша в часі обіймання ним посади міністра фінансів (2014–2017) шахрайськи отримала 2 млн євро коштів ЄС на розвиток готельного комплексу «Гніздо лелеки» («Сарі Hnezdo»). Із посади міністра фінансів він був звільнений за підозрою в податковому шахрайстві, корупції та протизаконному впливі на медіа. Ймовірно, виправданими є назви-маркери цього політика – «чеський Трамп» [17], «чеський Берлусконі». Примітно, що не зважаючи на кримінальну справу і позбавлення А. Бабіша (вересень 2017 р.) депутатського імунітету, він повернув собі цей імунітет після перемоги на парламентських виборах (жовтень 2017 р.); очолюваний А. Бабішем популістський і м'яко євроскептичний рух ANO 2011 переміг на парламентських виборах. Ще один парадокс у тому, що А. Бабіш, якого звинувачують у корупції, побудував свою останню виборчу кампанію на антикорупційних гаслах.

Водночас відзначимо, що Чехія за 2017 р. дещо покращила свою позицію в щорічному Індексі сприйняття корупції Transparency International, піднявшись із 55 балів до 57 (42 місце). Попри те, що показники Чехії нижчі за середні по ЄС, за останні шість років є істотні позитивні зрушення в напрямку мінімізації корупційних практик (у 2012 р. було набрано лише 49 балів). Проте зберігається низка проблем, законодавчих прогалин, які є простором антикорупційних ініціатив чеського громадянського суспільства. Прикладом може слугувати питання відсутності унормування лобіювання, що зумовлює політичну корупцію у законодавчому процесі. Громадськість виступила з ініціативами призупинення небажаного впливу на законодавчий процес завдяки унормуванню цього питання.

Чеський уряд досі не запропонував будь-які значні антикорупційні реформи, які були б широко підтримані громадськістю. Натомість впроваджуються норми, які істотно не відрізняються від уже існуючих, виражене зволікання у прийнятті певних антикорупційних актів [12, с. 39]. Відсутність ефективного законодавства в цілому зумовлює недостатню ефективність протидії корупції [11, с. 2–3]. Чеське суспільство має традиційно низький рівень довіри органам державної влади. «Широко вкорінена корупція та погане керування державними ресурсами [...] значно зменшують легітимність і функціонування існуючого демократичного режиму» [8, с. 32]. Але саме це сприяло появі сильного лобі акторів громадянського суспільства, які тиснуть на державні інституції у вимозі запровадження прозорих процедур, які б мінімізували корупцію.

Зауважимо: попри істотні проблеми корупційного характеру в Чехії, у цій державі, на відміну від низки країн Центрально-Східної Європи, відбулися лише поодинокі антикорупційні масові акції протесту. Наприклад, у травні 2017 р. у чеських містах пройшли доволі великі акції протесту з вимогами відставки президента М. Земана та міністра фінансів А. Бабіша. Натомість доволі значними є антикорупційні ініціативи чеського «третього сектора», зокрема, антикорупційної платформи «Реконструкція держави» (Rekonstrukce STATU; RotS), «Frank Bold», «Центру прикладної економіки» («Zindex»), «Відродження» («Oživení») та ін. Однією з найперших і найдієвіших антикорупційних організацій є Transparency International – Česká republika, яка діє від 1998 р.

Однією з найвідоміших антикорупційних кампаній чеського громадянського суспільства є національна антикорупційна платформа «Реконструкція держави» (<http://www.rekonstrukcestatu.cz/cs>). Вона реалізовується від 2012 р. за участю понад 20 чеських НУО та підтримується міжнародними грандами, народним краудфандингом. Численні корупційні справи проти чеських топ-чиновників зумовили розробку дев'яти антикорупційних законопроектів, а саме щодо: прозорості фінансування політичних партій; майнових декларацій під час вступу на посаду; контрактів в Інтернеті; скасування анонімних акцій; призначень членами правління державних компаній; незалежного державного управління, відсутності політичного втручання у кримінальні розслідування; прозорості законодавчого процесу; розширення повноважень Вищого бюро аудиту. Частина зі зазначених законопроектів уже трансформовані в чинні закони. Згадані законотворчі пропозиції чеської антикорупційної платформи «Реконструкція держави» спонукали появу кількох схожих ініціатив у інших країнах Центрально-Східної Європи, наприклад, в Угорщині (Ez a minimum a korrupció ellen), Словаччині (Štrngám za zmenu!).

Організації, які є учасниками платформи «Реконструкція держави», здійснюють й самостійні антикорупційні ініціативи. Наприклад, «Frank Bold» протидіючи системній корупції в Чехії, забезпечує юридичне консультування, захист у справах, які стосуються корупції, а також працює над прийняттям законів, програм, які допомагають громадянам контролювати уряди, забезпечувати відкритість, прозорість прийняття публічних рішень. Зокрема, «Frank Bold» у 2015 р. виступила

основним лобістом прийняття закону, за яким усі державні контракти мають бути зареєстровані та доступні для ознайомлення. Робота «Frank Bold» нині зосереджена на контролі за політиками, державними службовцями в частині розпорядження державними активами, зловживання ними задля нецільового фінансування (потреби партії, виборча кампанія тощо).

Також відзначимо діяльність «Центру прикладної економіки» (Centrum aplikované ekonomie, інша назва організації – «Zindex») та організації «Oživení». Неурядова організація «Zindex» діє з 2011 року зусиллями дослідників Карлового університету в Празі; спеціалізується на виявленні корупції в державних закупівлях. Неурядова організація «Oživení», створена в 1997 р., здійснює антикорупційне консультування, антикорупційний аудит, вироблення антикорупційних стратегій.

Залученості громадянського суспільства Чехії до протидії корупції сприяла низка нормативних актів, найперше Закон «Про вільний доступ до інформації» (1999 р., зі змінами 2002 р.), Закон «Про державні закупівлі» (у редакції 2012 р.) та ін. Чеське громадянське суспільство активізувалося спершу з вимогами прийняття цих актів, а згодом – щодо внесення змін до них, розробки механізмів їх реального впровадження. Наприклад, Закон «Про державні закупівлі» зумовив низку громадських ініціатив щодо «нових правил і створення Централізованого реєстру контрактів державних закупівель, який запроваджував сучасну систему загальнодоступних контрактів, укладених органами державного управління та державними компаніями» [8, с. 23]. Ще однією темою ініціатив акторів громадянського суспільства був Закон «Про державну службу», який попри прийняття ще у 2002 р. (на виконання євроінтеграційних вимог) до 2015 року неодноразово відкладався до впровадження. У результаті Чехія «була єдиною країною-членом ЄС, що мала непрацюючий закон про державну службу» [8, с. 26]. Фактично штучно зберігалися умови, за якими була відсутня незалежна, ефективна та деполітизована державна служба. На цій проблемі постійно акцентували такі організації та громадські ініціативи, як «Реконструкція держави», «Інвентаризація демократії» та Transparency International – Česká republika та ін.

Одним із напрямків діяльності антикорупційних організацій є створення та обслуговування «гарячих ліній». Наприклад, у 2007–2010 рр. таку антикорупційну лінію вперше організувала й обслуговувала Transparency International – Česká republika. Згодом номер 199 почав обслуговуватися громадською організацією «Oživení» [13].

Досвід Чехії засвідчує: роль громадянського суспільства в просуванні реформ у протидії корупції може бути достатньо значною. Без акторів громадянського суспільства в Чехії унеможливилось б публічне обговорення теми корупції та змушування політиків уважати ці питання релевантними.

Бібліографічний список:

1. Бевзюк Є. В. Становлення та утвердження «Чеської матиці» як національно-просвітницького центру на землях Богемського королівства / Є. В. Бевзюк // Гілея. – 2013. – № 72. – С. 200–206.
2. Зеленько Г. Взаємозалежність фаз демократизації і становлення громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах / Г. Зеленько // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – 2007. – № 10. – С. 86–100.
3. Зеленько Г. І. Інституціоналізація громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах (на прикладі країн Вишеградської групи та України): автореф. дис. ... д-ра політ. н.: 23.00.02 / Галина Іванівна Зеленько. – К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2007. – 36 с.
4. Кірілі П. Модель посткомуністичної трансформації Чеської Республіки / П. Кірілі // Трансформаційні процеси у країнах Вишеградської групи та Україні: порівняльний аналіз. – К.: Стилос, 2013. – С. 16–30.
5. Марадик Н. Особливості процесу переходу до демократії в Чеській республіці / Н. Марадик // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. – Сер. «Політологія, соціологія, філософія». – 2009. – № 13. – С. 125–128.
6. Марадик Н. Тенденції та перспективи розвитку громадянського суспільства в Чеській Республіці / Н. Марадик // Наук. вісн. Ужгород. ун-ту. – Сер. «Політологія, соціологія, філософія». – 2009. – № 12. – С. 164–168.
7. Приходько В. П. Трансформація масових громадянських рухів у Чехії та Словаччині в 1990–1991 рр.: порівняльний аналіз партійно-політичної структуризації / В. П. Приходько // Carpatica – Карпатика. – 2002. – № 16. – С. 283–293.
8. Ріхачкова В. Чеська Республіка: прозорість політичних інституцій та роль європейських інтеграційних процесів у підвищенні їх відкритості / В. Ріхачкова, В. Кріж // Шлях до ЄС Вишеградських країн: уроки для України. – К.: Фонд «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва», 2015. – С. 22–37.
9. Ткаченко І. В. Особливості функціонування громадянського суспільства у Чеській Республіці / І. В. Ткаченко // «Третя хвиля» демократизації на теренах Євразії: досвід новітньої історії та виклики сучасності. – К.: Фенікс. – С. 277–284.

10. Шатилов М. Чехія: корупція як засіб проти корупції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://p.dw.com/p/19DIx>
11. Heeks R. Understanding Success and Failure of Anti-Corruption Initiatives [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.cmi.no/publications/file/3978-understanding-success-and-failure-of-anti.pdf>
12. Hetterich R. Czech Public Procurement: the Fight Against Corruption / R. Hetterich // Post-Communist Reform in the Czech Republic: Progress and Problems. – 2016. – № 4. – С. 35–43.
13. Initiatives and practices of the Czech Republic in the area of prevention of corruption [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/WorkingGroups/workinggroup4/2011-August-22-24/Replies_to_CU_2011_45/20110513_Czech_Republic_English.pdf
14. Lazarová D. A fifth of Czechs consider bribes to be a normal part of life [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radio.cz/en/section/curaffrs/a-fifth-of-czechs-consider-bribes-to-be-a-normal-part-of-life>
15. Simral V. The Games of the Velvet Revolution: An Integrative Approach to the Transition in Czechoslovakia 1989 / V. Simral // Perpetual motion? Transformation and Transition in Central and Eastern Europe & Russia / T. Bhambry, C. Griffin, JTO Hjelm, C. Nicholson, OG. Voronina (Eds.). – London: School of Slavonic and East European Studies. – С. 115–133.
16. Tait R. Czech government resigns as PM fights corruption allegations // The Guardian. – 2018. – 17 Jan.
17. Tait R. Trump-style billionaire populist on brink of power in Czech Republic // The Guardian. – 2018. – 22 Oct.

Kabantseva I. A. The „third sector” of the Czech Republic as an actor of anti-corruption policy

The author notes that despite the rapid pace of reforms in the Czech Republic during the last three decades, the high level of corruption constrains effective modernization of the country. It is emphasized that the Czech civil society is an active lobbyist for anti-corruption initiatives. The article: 1) determines the level of development, the degree of formation of the civil society of the Czech Republic; 2) investigates the extent of damaging impact of the destructive institution of corruption on the country; 3) studies the influence of the constructive institution of the Czech civil society on the destructive institution of corruption. It is noted that, despite the high level of corruption in the Czech Republic, unlike some other Central and Eastern European countries, mass anti-corruption protests are rare in this country. On the other hand, there are significant anti-corruption initiatives of the Czech “third sector”, particularly the anti-corruption platform Rekonstrukce STATU (RotS), Transparency International – Česká republika, Frank Bold, Zindex, Oživení, etc. The article analyzes the activities of the anti-corruption platform RotS, which unites over 20 NGOs and is focused on the development of anti-corruption bills. It is noted that the legislative proposals of RotS led to the emergence of a number of public initiatives in other Central and Eastern European countries (for example, Ez a minimum a korrupció ellen in Hungary, Štrngám za zmenu! in Slovakia, etc.). The article analyzes the anti-corruption initiatives of the Frank Bold human rights organization, which provides legal counseling, legal protection in corruption cases, lobbies for bills aimed at controlling the government and ensuring transparency of public decision-making, primarily when it comes to state contracts. It studies the activities of Zindex (specialized on detecting corruption in government procurements) and Oživení (providing anti-corruption counseling, anti-corruption audit, development of anti-corruption etc.). It is argued that the experience of the Czech Republic demonstrates the significant potential of the civil society in corruption counteraction. Without the civil society actors in Czech Republic it would be impossible to publicly discuss the corruption issues, or to force politicians to consider these issues relevant.

Key words: Czech Republic, anti-corruption NGOs, anti-corruption public initiatives.

Нагорняк Т. Л., Пачос Ю. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса

МІГРАЦІЯ УКРАЇНЦІВ ДО ПОЛЬЩІ ЯК НАСЛІДОК ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ

Сьогодні міграційні процеси формуються під впливом державної політики та стають показниками ефективності діяльності інститутів державної влади. Ця наукова розвідка є спробою авторів довести, що міграція українського населення до Польщі є результатом реалізації державної політики. Окрім складної соціально-економічної ситуації в країні, систематична державна політика країн Європи та Росії у сфері економіки, освіти, перерозподілу природних і людських ресурсів сприяє міграції українців. Автори виокремлюють основні тенденції міграції українців до Польщі на основі емпіричних даних Державного комітету статистики України, соціологічних опитувань та історичної пам'яті українців та поляків. Чітка та продумана державна політика Польщі та реалії України, безсистемність ведення державної політики, війна на Сході, економічні проблеми результують у зростання темпів та обсягів міграції українців до Польщі, особливо трудової та освітньої.

Найближчі сусіди – Росія, Угорщина та Польща – на відміну від України, мають чітку державну політику щодо залучення мігрантів, зокрема українців, з метою поповнення людського капіталу та трудових ресурсів. Такі державні політики країн-реципієнтів становлять загрозу для національної безпеки України та вимагають перегляду власної державної політики у сфері міграції. Українські владні інститути демонструють бездіяльність по відношенню до врегулювання міграційних потоків, обліку мігрантів за кордон, розробку міграційної політики, а головне на глобальному рівні, попри реформи, ситуація з економічним, політичним, соціальним становищем підштовхує з року в рік більшу кількість людей до міграції, зокрема трудової та освітньої, а як наслідок зростання кількості нелегальних емігрантів або емігрантів з «подвійним громадянством». Перед державними інститутами як України, так і Польщі, сьогодні стоїть питання збереження людського капіталу та надання достатніх можливостей для розвитку і конвертації у реальну національну цінність. Світові тренди міграції демонструють відтік людського капіталу до глобальних міст та комфортних для життя зон. Скорочення загальнонаціонального населення та виснаження інтелектуального капіталу держав-націй – актуальний тренд усіх країн Східної Європи

Ключові слова: Україна, Польща, міграція українців, державна політика, міграційна політика.

Світопорядок сьогодні знову перебуває на межі нових випробувань. Картина світу являє собою мінливий дизайн, в якому держави і міста, що утримують світове лідерство останні десять років, змінюються новими лідерами і народжують нові тренди розвитку. Прагнення світу до біполярності робить уразливими політичні території європейського континенту, держави Європейського Союзу і країни, що обрали європейський шлях розвитку в тому числі. Світові тренди вказують на подальше зростання мобільності населення у світі, особливо міграції кваліфікованої робочої сили. Державна політика, як сукупність рішень і дій, здатна обумовлювати характер та інтенсивність міграційних процесів.

Зі здобуттям Україною незалежності та її громадянами права вільно пересуватися кардинально змінилися напрями та види міграцій. Підписання Угоди про асоціацію з ЄС та отримання безвізового режиму у 2017 р. стали каталізатором багатьох реформ, у тому числі у сфері міграційної політики. Однак, анексія Криму та війна на Сході викликали значні вимушені внутрішні переміщення населення, економічну кризу та зміни у міграційних потоках за кордон. Тобто, міграційні процеси за сучасних умов мають не тільки вплив на економіку, суспільство, розвиток держави в цілому, а й самі є результатом державної політики в тій чи іншій сфері суспільного життя та стають показником ефективності інститутів державної влади.

Дана наукова розвідка є авторською спробою обґрунтувати твердження, що міграція українського населення до Польщі є результатом реалізації державної політики обох держав. Під

міграцією розуміємо переміщення населення, які супроводжуються зміною місця проживання та/або місця праці поза межами батьківщини.

Аналізуючи міграційну динаміку українців за період незалежності, можна окреслити наступне. У перші роки незалежності України спостерігалось різке зростання міграційного приросту до рівня – +288,1 тис. осіб (+5,5 %), в наступні два роки відбувся надзвичайно різкий спад до – 140 тис. осіб або –2,8 % в 1994 р. [26, с. 50] На початку XXI ст. негативне сальдо почало зменшуватись, а у 2005 р. було зафіксовано позитивне міграційне сальдо (+4,6 тис. осіб), ця тенденція спостерігається і в наступні 11 років [23]. Проте, дані Державної служби статистики України не відображають реальну ситуацію з зовнішньою міграцією українців. Адже Державна служба статистики послуговується лише даними щодо зміни реєстрації місця проживання і не враховує зовнішню трудову, освітню, соціальну міграцію, тимчасову та сезонну, нелегальну та напівлегальну міграції, а також переміщення, пов'язані з анексією Криму та війною на Сході України.

Міграційні потоки з України мають різні вектори. Аналізуючи міграційні профілі України, опубліковані Державною службою статистики, за 2010 – 2016 рр. можна прослідкувати, до яких країн найчастіше виїжджають громадяни України (з різною метою) (Табл.1).

Таблиця 1

Дані про виїзд громадян України за кордон по найбільш відвідуваних країнах світу (країни, які відвідали понад 100 000 українських громадян у 2010 – 2016 рр.)*

<i>Країна</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>	<i>2015</i>	<i>2016</i>	<i>Всього</i>
Польща	4 038 219	5 133 253	5 787 078	7 018 179	7 672 751	9 519 193	10 133 129	49 309 802
Росія	5 450 385	5 729 649	6 104 406	6 222 081	4 713 731	4 161 055	4 106 363	36 487 670
Угорщина	1 798 628	1 732 483	1 762 567	1 900 597	2 152 588	2 442 186	2 896 926	14 685 975
Молдова	1 902 351	2 237 003	2 180 027	2 401 214	2 425 884	1 731 628	1 692 458	14 570 565
Білорусь	1 193 177	1 632 976	1 722 523	1 776 374	1 608 651	1 390 854	1 191 929	10 516 484
Румунія	515 585	567 557	559 134	802 377	530 347	4 161 055	916 667	8 052 722
Туреччина	511 852	656 476	597 711	605 075	476 011	538 878	949 919	4 335 922
Словаччина	392 584	430 141	510 278	571 274	656 146	755 291	886 126	4 201 840
Єгипет	344 327	309 645	299 837	338 308	402 577	352 870	420 335	2 467 899
Німеччина	397 662	373 004	382 619	377 777	310 176	295 483	299 063	2 435 784
Італія	123 106	140 548	155 269	193 605	174 843	116 242	125 992	1 029 605
ОАЄ	69 912	114 358	151 526	211 013	162 124	137 905	158 357	1 005 195
Ізраїль	73 965	138 737	143 358	126 803	119 197	130 416	147 213	879 689

*Складено авторами на основі статистичних даних Державної міграційної служби України [19, 20, 21, 22].

Протягом останніх шести років лідерами були 13 країн, до яких в'їжджало більше 100 000 українців щороку. З них п'ять країн користувались найбільшим попитом серед українських громадян – це Польща, Росія, Угорщина, Молдова і Білорусь. До Російської Федерації був спрямований найбільший потік українців, але з 2013 р. поступово зростає кількість українців, що виїжджають до Польщі.

Протягом 2014 – 2016 рр. українців до Польщі виїжджає удвічі більше, ніж до Росії. Звичайно, на такі показники вплинула анексія Криму та російсько-українська війна. Окрім того держави, які лідирують у списках найбільш відвідуваних українцями країн провадять на рівні державної політики залучення та заохочення мігрантів, особливо трудових з метою вирішення своїх внутрішніх проблем, пов'язаних з відновлення людського та трудового ресурсів.

Міграційні потоки з України обумовлені різними причинами, що визначають їх типи. Можна виокремити наступні групи зовнішніх міграцій за причинами: економічна та трудова; соціальна; культурна; військова, освітня; екологічна. Соціологічне опитування щодо міграційних настроїв

українців, проведене групою «Рейтинг», демонструє, що третина населення України має бажання поїхати за кордон на постійне місце проживання. Причинами, що спонукають думати про еміграцію, українці називали сподівання отримати кращі умови для життя – 64%, бажання забезпечити краще майбутнє для дітей – 34%, відсутність достойної роботи в Україні – 23%, бажання отримати кращу освіту – 12%. [12]. Переважна більшість причин міграції з України економічні та соціальні, що результують у значний приріст трудової і освітньої міграції, зокрема до Польщі. Забезпечення гідних економічних, соціальних, освітніх, культурних та інших умов є зоною діяльності та відповідальності державних інститутів.

Трійка країн – Польща, Росія, Угорщина – є сусідніми та близькими до України за різними ознаками, що створюють сприятливі умови для збільшення міграційних потоків до цих країн, наприклад, – це мова, чисельні національні меншини, що компактно проживають на території України, спільність історії та історична пам'ять, тісні родинні зв'язки, походження.

Однак, за сучасних умов найбільшу роль, на думку авторів, у зростанні міграції українців до цих країн відіграє державна політика – цілеспрямований комплекс заходів, рішень та дій інститутів влади по заохоченню українців до переміщення, особливо репатріації своїх співвітчизників, з метою поповнення власного людського капіталу та трудових ресурсів.

Росія, яка протягом 20 років займала перше місце за кількістю українських мігрантів, ще з 1990-х рр. на законодавчому рівні закріпила підтримку своїх співвітчизників за кордоном, а у 2012 р. наказом Президента РФ створено некомерційну організацію «Фонд підтримки і захисту співвітчизників, що проживають за кордоном», засновниками якої є Міністерство закордонних справ Росії та Федеральне агентство Росспівробітництво. Основною метою Фонду проголошено надання правової та іншої необхідної допомоги у випадках порушення їх прав, свобод і законних інтересів у відповідності з загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права в сфері захисту прав людини [24]. Росіяни за кордоном, а також російськомовне населення інших країн, завжди сприймалось Російською Федерацією як інструмент просування національних інтересів, а також впливу на внутрішньополітичний дискурс та економічне становище тих країн, де вони проживають. На жаль, результатом такої державної політики стало не тільки зростання кількості мігрантів, а й анексія Криму та війна на Донбасі.

Саме через військову агресію, Росія поступово втрачає свою привабливість для українських мігрантів, а українці переорієнтовуються на країни ЄС, зокрема на Польщу та Угорщину, які також ведуть виважену політику щодо іммігрантів з України. Зокрема, **Угорщина**, де у Конституції закріплено зобов'язання держави опікуватись співвітчизниками за кордоном, створено потужну законодавчу базу (до 200 нормативно-правових актів), а з 2010 р. працює Міністерство у справах зарубіжних угорців, що контролює усю роботу з співвітчизниками за кордоном [17, с 138 – 139]. Поступово та цілеспрямовано Угорщина надає пільги (освітні, економічні, соціальні) для зарубіжних угорців, також для них з 2011 р. вступила в силу спрощена процедура отримання угорського громадянства. Українці на Закарпатті масово почали отримувати угорські паспорти, при цьому залишаючись громадянами України. На 2015 р. 94 тисячі жителів Закарпатської області отримали паспорти Угорщини [16], а у березні 2017 р. президент Угорщини В. Орбан запропонував президенту України П.Порошенку офіційно визнати подвійне громадянство на Закарпатті [25]. Такі дії сусідніх держав становлять серйозну загрозу не тільки для втрати людського капіталу, а й втрати територій та загрожують національній безпеці України.

Польща, яка протягом останніх 15 років зіштовхується з проблемою відтоку своїх громадян до країн Євросоюзу та гостро відчуває нестачу робочої сили. Незважаючи на поширення останнім часом антиіммігрантських настроїв у Польщі, все ж частина поляків визнає надважливу роль українських іммігрантів для економіки їх країни [4]. Адже фактично українські мігранти заповнюють робочі місця тих поляків, які іммігрували до інших країн ЄС у пошуках роботи та кращих умов життя.

Україну та Польщу пов'язує територіальна близькість, спільність історії та історичної пам'яті, хоч і важкої, спорідненість мов та культур, родинні зв'язки, а також донедавна добросусідські відносини та взаємна підтримка на міжнародній арені. Особливістю міграційних процесів стала їх регіональність – більшу частину мігрантів складають жителі західних областей України.

Основними причинами вибору Польщі як місця проживання або місця роботи для українських мігрантів є соціальні, культурні, освітні, економічні/трудова. Відповідно такі ж типи міграції до Польщі є найпоширенішими. Наймасовішою, звісно, є економічна та трудова міграція. Причини міграції лежать в площині національних державних політик України і Польщі.

За даними Європейської комісії населення Польщі до 2060 р. скоротиться на 5 мільйонів осіб, а нація стрімко старіє і кожен третій поляк буде старше 65 років [5]. Тобто Польща в зв'язку з негативними демографічними та власними міграційними тенденціями провадить продуману політику залучення мігрантів з інших країн, зокрема України. Розглянемо причини міграції та політику Польщі щодо кожної сфери.

1. Соціальні (родинні зв'язки, возз'єднання родини). Так, наприклад, законодавство Польщі передбачає спеціальний порядок для іноземців, який дозволяє в'їзд і проживання до однієї з держав Європейського союзу членів сім'ї іноземця, який законно проживає в цій державі з метою збереження єдності сім'ї, тобто возз'єднання сім'ї [12].

2. Культурні (повернення на батьківщину предків, релігійні причини). У 2000 р. сейм Польщі прийняв закон про репатріацію, яким визначався порядок повернення поляків на батьківщину. У 2017 р. до закону були внесені зміни, що значно спростили процедуру та умови повернення поляків [8]. Минулого року до Польщі повернулося 260 репатріантів з Казахстану, Росії, Узбекистану та України [30]. Завдяки внесеним до закону про репатріацію змінам передбачається, що число поляків, що повернулися, зростатиме.

3. Освітні (навчання в вищих навчальних закладах, довготривалі стажування). За даними аналітичного центру CEDOS динаміка зростання кількості українців на навчання в закордонних університетах з 2009 по 2015 роки склала 129%. Причому 2/3 цього приросту склали саме українці, які навчаються в польських університетах [27]. Якщо у 2008 – 2009 н.р. у польських ВНЗ навчалось 2 831 українців, то у 2015 – 2016 н.р. – 30 589 осіб, що складає понад 53 % усіх іноземних студентів у Польщі [9]. Вибір Польщі студентами обумовлений близькістю за мовною ознакою, великою діаспорою та власне присутній «ефект країни» – країни з високими витратами на освіту та високими потенційними доходами студентів.

Польські університети наприкінці 1990-х рр. – початку 2000-х рр. розгорнули вражаючі за своїми масштабами рекламні та рекруторські кампанії. Крім того, польський уряд один з перших у 1990-х рр. започаткував стипендіальні програми для навчання українців.

Натомість в Україні масштабне реформування освіти почалося кілька років тому, а до того: панування залишкового принципу фінансування; до недавнього часу фактично відсутня стратегія розвитку освіти; фактична відсутність системи оцінювання якості освіти в Україні; попри певні зрушення провідними залишаються тенденції щодо зволікання з наданням вишам реальної автономії, гальмування реформ, створення перепон у прийнятті нових законодавчих актів тощо.

4. Економічні та трудові (пошук високооплачуваної роботи, більш сприятливих умов ведення бізнесу, покращення матеріального становища тощо). Українці обирають Польщу місцем працевлаштування або їдуть туди з метою «човникової торгівлі».

Тренд 1990-х рр. «човникова торгівля» з Польщею поступово втрачає свої оберти. Так, в Україні з метою боротьби з контрабандою з 1 січня 2018 р. почали діяти внесені до Податкового кодексу обмеження щодо безмитного ввезення товарів. Такі зміни викликали серйозний спротив у жителів прикордонних з Польщею областей, адже саме «човникові» торговці постраждають найбільше [28]. І скоріш за все, цей вид міграції й надалі занепадатиме.

Найбільшу групу мігрантів становлять трудові мігранти, які в свою чергу поділяються на підгрупи: 1) трудові мігранти, які повернулися до України, 2) короткострокові трудові мігранти, 3) працівники-емігранти [13].

У 2015 р. Національний банк Польщі провів масштабне дослідження щодо українських мігрантів у Польщі. Було підтверджено гіпотезу, що зростання хвилі мігрантів з України пов'язане з різким погіршенням політичної та економічної ситуації в Україні, тому до Польщі почали їздити українці, які раніше ніколи не в'їжджали, в тому числі вихідці з окупованих територій України. 41,3% опитаних респондента в 2014 – 2015 рр. вперше приїхали до Польщі з метою працевлаштування [6].

Через не виважену державну політику України протягом 2015 – 2016 рр. спостерігалось різке зростання кількості заробітчан у Польщі. Перш за все це було спричинено анексією Криму та війною на Сході України, що потягло за собою ускладнення соціально-економічного становища, економічну кризу. Крім того ті, хто змушені були покинути свої домівки у Криму, Донецькій та Луганській областях, внутрішньопереміщені особи (ВПО), також почали шукати шляхів покращення умов життя через невизначеність на законодавчому рівні свого статусу, відсутність державної підтримки ВПО, незаконні обмеження та позбавлення окремих прав та свобод (перевірки щодо підтвердження статусу ВПО, позбавлення права голосувати на місцевих виборах тощо).

Українська дослідниця О.А. Малиновська вважає, що виїзди українців з метою працевлаштування у сусідній державі поділяються на дві нерівні групи [18, с. 32]. Перша з них – це відносно нечисленне працевлаштування на більш-менш тривалий час, здебільшого фахівців, вчителів, медиків, кваліфікованих робітників. До того ж Польща сприяє та заохочує їх працевлаштування. Адже таким категоріям не потрібний дозвіл для працевлаштування.

Друга категорія – це українські заробітчани, які працюють сезонно та тимчасово у Польщі. До 2018 р. діяла спрощена процедура отримання дозволів на роботу і так, наприклад, у 2015 р. українцям було видано 763 тис. запрошень на роботу з 788 тис. їх загальної кількості [6, s.6]. Це показник перевищив показник 2013 р. на 104,5 %, а в попередні роки він ледве перевищував відмітку 200 тис. З метою зменшення відсотка нелегального працевлаштування з 1 січня 2018 р. змінено порядок отримання дозволів на сезонні та тимчасові роботи, до того ж вони стають платними.

В той же час у грудні 2017 р. Президент Польщі підписав закон, згідно з яким, іноземці поза ЄС зможуть отримати посвідку на тимчасове перебування у Польщі за умов перенесення в країну підприємства з іншої держави [7]. Цей захід спрямований на створення та заповнення нових робочих місць.

Крім того, варто підкреслити, що набуття чинності у 2008 р. закону «Про карту поляка» було найважливішим стратегічним кроком у польській політиці залучення мігрантів. Карта поляка була введена з метою компенсації моральних та матеріальних втрат колишнім польським громадянам та їхнім нащадкам, які вимушено внаслідок зміни кордонів опинилася поза межами батьківщини. Закон передбачає видачу карти поляка громадянам країн СНД та Балтії польського походження.

Фактично карта поляка стала дієвим інструментом відновлення людських і трудових ресурсів Польщі. Адже її отримання несе ряд переваг (можливість перебування на території Польщі без дозволів на роботу; легальне працевлаштування без оформлення дозволу на роботу; ведення бізнесу; безкоштовне медичне обслуговування; преференції при вступі до вишів та безкоштовне навчання тощо), що робить бажаним для українців її отримання.

У 2008 р. карту поляка отримали 3 тис. українців, то на кінець 2015 р. ця цифра збільшилась до 70 тис. громадян України [1]. Наприкінці 2017 р. були внесені зміни закону про Карту поляка, які передбачають певне спрощення: що особі, яка хоче отримати Карту поляка, достатньо буде підтвердити, що особа або її предки мають польське походження або підтвердити трьохрічну діяльність у товариствах польської національної меншини [8]. Тому слід очікувати зростання кількості заяв на карту поляка.

Останніми роками у Польщі спростилися і процедура отримання громадянства іноземцями: з серпня 2012 р. громадянство Польщі може бути іноземець, який на підставі дозволу на постійне проживання прожив у країні впродовж 3 років (раніше було 5), знає польську мову, має стабільний дохід та житло, а у 2016 р. набули чинності зміни, що дозволяють власникам карти поляка через рік постійного проживання на території Польщі отримати її громадянство. Фактично Польща узаконила подвійне громадянство, тому що жоден нормативно-правовий акт не передбачає відмову від попереднього.

Крім того, мігранти з України стали інструментом маніпулювання для польських політиків у суперечках з ЄС та розподілом прийому близькосхідних мігрантів. Апелюючи до великої кількості мігрантів з України, в тому числі тих, хто покинув території в зв'язку з військовими діями на Сході України, Польща має підстави відмовитись від надання притулку іншим іноземцям.

В той же час безсистемні та непродумані дії державної влади України спонукають українців до міграції закордон, зокрема до Польщі.

1. Україна не веде облік мігрантів, що виїжджають за кордон працювати та навчатися, тобто немає оцінки масштабів міграції.

2. Складною залишається ситуація на сході України, а невизначеність статусу ВПО, обмеження їх прав створюють умови для пошуку ними кращих умов життя та можливості заробити за кордоном.

3. Гостро стоїть питання корупції – за результатами глобального Індексу сприйняття корупції Transparency International після 2014 р. Україна не пододала межу корупції та залишається в переліку тотально корумпованих держав, посівши 131 місце зі 176 позицій у 2016 р. [14]

4. Соціально-економічна ситуація, незважаючи на реформи, вкрай складна та ринок праці потерпає від нестачі працівників (від топ-менеджерів до працівників робітничих спеціальностей).

Низький рівень життя, падіння національної валюти, а головне відсутність стратегії розвитку людського капіталу ускладнюють ситуацію на ринку праці та сприяють міграції українців за кордон цілими сім'ями.

Проілюструвати бездіяльність державних інститутів України можна з допомогою індекс людського капіталу Human Development Index (Індекс людського розвитку – ІЛР), що охоплює три важливі й пов'язані між собою компоненти людського розвитку: матеріальний добробут, освіченість населення та його здоров'я. За ІЛР Україна належить до групи країн з високим рівнем людського розвитку. Вона посідає 84-те місце серед 188 країн. Однак, для порівняння, Польща займає 36 позицію, а Росія – на 49 [15]. Негативна динаміка в рейтингу останніми роками пояснюється економічною складовою – в Україні впав валовий національний дохід на душу населення.

5. Відсутність системного реформування в освіті, зокрема інноваційного розвитку, спричинили ряд факторів, що стимулюють відтік студентської молоді та ПВС закордон: низький рівень фінансування, як наслідок корумпованість вищої школи, нівелювання статусу вчителя та викладача, зниження якості освіти тощо. Все це є «Brain drain» та відтік людського капіталу – потенційної кваліфікованої робочої сили. Більшість студентів їдуть закордон на навчання, а викладачі й науковці використовують закордонні освітні можливості з метою подальшого працевлаштування.

Протягом останніх двох років українсько-польський політичний дискурс наповнений питаннями історичної пам'яті. Суперечки щодо цього почали виходити на вищий державний рівень [10]. А так звана «політика пам'яті» («*polityka historyczna*») набуває наступального характеру та становить загрозу національним інтересам України. Якщо до 2015 р. Україна та Польща намагалися слідувати у двосторонніх відносинах класичній формулі «Пробачаємо і просимо вибачення», то з приходом до влади партії «Право і справедливість» та початком розробки Стратегії історичної пам'яті у 2015 р., компроміс стає знайти складніше.

Однак, особливого впливу суперечки щодо історичного минулого на міграцію українців до Польщі не мають. А поляки, попри спроби польських політиків заробити політичний капітал за рахунок ксенофобських та антиукраїнських настроїв, демонструють позитивну динаміку у ставленні до українців. Соціологічне опитування центру CBOS продемонструвало, що у 2017 р. більшість поляків позитивно (36%) або нейтрально (26%) ставляться до українців [2, s. 2]. Порівняно з 2016 р. показники покращились – позитивне ставлення заявили на 2% більше поляків, а негативне на 2% менше [3, s. 1].

Частина поляків все ж таки піддається на провокації провладних ЗМІ, політиків та російської пропаганди через кресові організації та Інтернет щодо мігрантів з Близького Сходу та Північної Африки, а також зі східної Європи, зокрема України. Крім того, частина трудових мігрантів переживає дискримінацію з боку польських роботодавців. Так, наприклад, резонансу набув випадок, коли польський працедавець змусив українських працівників носити синьо-жовту форму з метою розрізнення українців від інших робітників [29]. На щастя, випадки ксенофобії та дискримінації по відношенню до українців поодинокі, але трапляються і знаходять швидку реакцію органів, що захищають права людини.

Оцінивши масштаби міграції українців, державні політики сусідніх держав, зокрема Польщі та державну політику України в окремих напрямках, автори дійшли наступних висновків.

1. Аналіз державної політики перехідних систем можливий через різні методики, але ключовими показниками її ефективності є:

- ступінь довіри (легітимність) владних інститутів як індикатор порозуміння Держави і Суспільства;

- стан соціально-економічного розвитку (ВВП та ВВП на душу населення, середня тривалість життя, доступність та якість послуг (освіта, медичне обслуговування, соціальний захист населення, можливість самореалізації молоді, безпека, ринок праці, позитивна демографічна динаміка);

- інформаційна, екологічна, правова безпека;

- громадські ініціативи, включеність громади до процесу прийняття політичних рішень, розвинутість громадянського сектору, реалізація громадянських свобод.

2. Міграційні процеси (як внутрішні, так і зовнішні) є результатом державних політик. З одного боку, негативне сальдо міграції – показник слабкості, несистемності, непослідовності державної політики країни-донора. З іншого – результат ефективної державної міграційної політики країни-реципієнта.

3. Системна криза в Україні, особливо за умов війни на Сході, активізувала міграційні потоки українців, як всередині країни, так і за її межі. Державами-реципієнтами стали прикордонні країни, серед яких Польща, Росія, Угорщина, Молдова, Румунія, Білорусь і залишаються основними.

4. Протягом останніх 10-12 років міграція українців до Польщі за офіційними та неофіційними оцінками демонструє зростання більш ніж вдвічі. Цьому сприяє чітка політика та продумана стратегія державних інститутів Польщі щодо відновлення людського капіталу, поповнення трудових ресурсів, омолодження нації, виживання та в подальшому зміцнення польської економіки за рахунок мігрантів, що поступово асимілюватимуться.

5. На противагу державній політиці Польщі, українські владні інститути демонструють бездіяльність по відношенню до врегулювання міграційних потоків, обліку мігрантів за кордон, розробку міграційної політики, а головне на глобальному рівні, попри реформи, ситуація з економічним, політичним, соціальним становищем підштовхує з року в рік більшу кількість людей до міграції, зокрема трудової, а як наслідок зростання кількості нелегальних емігрантів або емігрантів з «подвійним громадянством».

6. Згідно світовим трендам найбільшим і найвагомим активом держави є людський капітал. Відсутність розуміння цього серед політичних еліт, національної стратегії розвитку людського капіталу спричиняє постійне зростання «Brain drain» та відтоку людського капіталу з України.

7. Перед державними інститутами як України, так і Польщі, сьогодні стоїть питання збереження людського капіталу та надання достатніх можливостей для розвитку і конвертації у реальну національну цінність. Світові тренди міграції демонструють відтік людського капіталу до глобальних міст та комфортних для життя зон. Скорочення загальнонаціонального населення та виснаження інтелектуального капіталу держав-націй – актуальний тренд усіх країн Східної Європи.

Бібліографічний список:

1. Andrusieczko P. Czy Karta Polaka stanowi zagrożenie dla Ukrainy? "Mamy do czynienia z drenażem mózgow" / P. Andrusieczko [Електронний ресурс] // Wyborcza.pl. – Режим доступу: <http://wyborcza.pl/7,75399,21749188,czy-karta-polaka-stanowi-zagrozenie-dla-ukrainy-mamy-do-czynienia.html>
2. Attitude to other nationalities [Електронний ресурс] // Public PolishOpinion. Social and Professional. – 2017. – 2. – 4 s. – Режим доступу: http://www.cbos.pl/PL/publikacje/public_opinion/2017/02_2017.pdf
3. Attitude to other nationalities [Електронний ресурс] // Public PolishOpinion. Social and Professional. – 2016. – 4. – 4 s. – Режим доступу: http://www.cbos.pl/PL/publikacje/public_opinion/2016/04_2016.pdf
4. Bartczak B. Ukraińcy nas ratują [Електронний ресурс] // gosc.pl. – Режим доступу: <https://gosc.pl/doc/4409674.Ukrajncy-nas-ratuja>
5. Komisja Europejska alarmuje: Polska wymiera. Do 2060 roku będzie nas mniej o 5 mln [Електронний ресурс] // Wprost. – Режим доступу: <https://www.wprost.pl/506303/Komisja-Europejska-alarmuje-Polska-wymiera-Do-2060-roku-bedzie-nas-mniej-o-5-mln>
6. Obywatele Ukrainy pracujący w Polsce – raport z badania. Badanie zrealizowane w 2015 r. [Електронний ресурс] / Narodowy Bank Polski. – Warszawa, 2016. – 33 s. – Режим доступу: http://www.nbp.pl/aktualnosci/wiadomosci_2016/20161212_obywatele_ukrainy_pracujacy_w_polsce_%E2%80%93_raport_z_badania.pdf
7. Prezydent podpisał ustawę o cudzoziemcach [Електронний ресурс] // RP. – Режим доступу: <http://www.rp.pl/Kadry/312139931-Prezydent-podpisal-ustawe-o-cudzoziemcach.html>
8. Ustawa z dnia 7 kwietnia 2017 r. o zmianie ustawy o repatriacji oraz niektórych innych ustaw. – Режим доступу: <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170000858>
9. W Polsce studiuje 57 119 studentów zagranicznych ze 157 krajów [Електронний ресурс] // Fundacja Edukacyjna „Perspektywy”. – Режим доступу: http://www.perspektywy.pl/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=2899:w-polsce-studiuje-57-119-studentow-zagranicznych-ze-157-krajow&catid=22&Itemid=119
10. Waszczykowski dla «wSieci» o stosunkach polsko-ukraińskich: Nasz przekaz jest bardzo jasny: z Banderą do Europy nie wejdziecie [Електронний ресурс] // wPolityce.pl – Режим доступу: <http://wpolityce.pl/polityka/347083-waszczykowski-dla-wsieci-o-stosunkach-polsko-ukraińskich-nasz-przekaz-jest-bardzo-jasny-z-bandera-do-europy-nie-wejdziecie>
11. Возз'єднання сімей іноземців в Польщі – законодавство і практика. [Електронний ресурс] – Варшава, 2016. – 40 с. http://programy.hfhr.pl/uchodzczy/files/2016/08/UKR_laczenie-rodzin.final_.pdf
12. Динаміка міграційних настроїв українців. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт соціологічної групи «Рейтинг». – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_migracionnyh_nastroieni_ukraincev.html
13. Зовнішня трудова міграція населення (за результатами модульного вибіркового обстеження): Статистичний бюлетень. [Електронний ресурс] – К., 2017. – 36 с. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ11_u.htm

14. Зручний доступ до актуальних даних про позиції України у ключових міжнародних індексах [Електронний ресурс] // Україна в глобальних рейтингах. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/cdn/graphics/ratings/#cor>
15. Зручний доступ до актуальних даних про позиції України у ключових міжнародних індексах [Електронний ресурс] // Україна в глобальних рейтингах. – Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/cdn/graphics/ratings/#edu>
16. Майже 100 тисяч жителів Закарпаття змінили паспорт на угорський. 27 лютого 2015 р. [Електронний ресурс] // Офіційний сайт газети «Дзеркало тижня». – Режим доступу: https://dt.ua/UKRAINE/mayzhe-100-tisyach-zhiteliv-zakarpattya-zminili-pasport-na-ugorsku-165496_.html
17. Малиновська О. А. Політика сусідніх країн щодо співвітчизників як інструмент поповнення людських ресурсів: виклики та уроки для України / О.А. Малиновська [Електронний ресурс] // Стратегічні пріоритети. – 2013. – №3 (28). – С. 138 – 146. – Режим доступу: <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/20-1437137553.pdf>
18. Малиновська О. А. Українсько-польський міграційний коридор: особливості та значення / О.А. Малиновська [Електронний ресурс] // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – № 2 (24). – С. 31 – 40. – Режим доступу: <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/20-1437137553.pdf>
19. Міграційний профіль України за 2016 рік. [Електронний ресурс] – К., 2017. – 98 с. – Режим доступу: https://dmsu.gov.ua/assets/files/mig_profil/mig_prifil_2016.pdf
20. Міграційний профіль України. 2010 – 2013. [Електронний ресурс] – К., 2014. – 80 с. – Режим доступу: https://dmsu.gov.ua/images/files/UKR_Migration_Profile_2015_1.pdf
21. Міграційний профіль України. 2010 [Електронний ресурс] – 2014. – К., 2015. – 79 с. – Режим доступу: https://dmsu.gov.ua/images/files/pr2014_1.pdf
22. Міграційний профіль України. 2011 – 2015. [Електронний ресурс] – К., 2016. – 74 с. – Режим доступу: <https://dmsu.gov.ua/images/files/MP2015.pdf>
23. Населення та міграція. [Електронний ресурс] // Державна служба статистики. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
24. О фонде [Електронний ресурс] // Официальный сайт Фонда поддержки и защиты прав соотечественников, проживающих за рубежом. – Режим доступу: <http://pravfond.ru>
25. Орбан пропонує Україні узаконити подвійне громадянство для угорців Закарпаття. 30 березня 2017 р. [Електронний ресурс] // Європейська правда. – Режим доступу: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/03/30/7063844/>
26. Позняк О. Зовнішня міграція громадян України за роки незалежності / О. Позняк [Електронний ресурс] // Агора. – Випуск 17. – 2014. – С. 49 – 54. – Режим доступу: <https://kennankyiv.org/wp-content/uploads/2016/12/Pozniak.pdf>
27. Слободян О., Стадний Є. Українські студенти за кордоном: скільки та чому? 13 грудня 2016 [Електронний ресурс] // О.Слободян, Є. Стадний // Сайт аналітичного центру CEDOS. – Режим доступу: <https://cedos.org.ua/uk/osvita/ukrainski-studenty-za-kordonom-skilky-ta-chomu>
28. Тузяк Н. Нові митні правила для українців. Як це тепер працює? Що означають норми про 24 години і 50 євро / Н. Тузяк [Електронний ресурс] // Інформаційний портал zaxid.net – Режим доступу: https://zaxid.net/novi_mitni_pravila_dlya_ukrayintsiv_yak_tse_teper_pratsyuye_n1446243
29. У Польщі працедавець змушує українців носити синьо-жовту форму [Електронний ресурс] // Укрінформ. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2378466-u-polsi-pracedavec-zmusue-ukrayinciv-nositi-sinozovtu-formu.html>
30. Цього року до Польщі прибуло 260 репатріантів [Електронний ресурс] // Польське радіо. – Режим доступу: <http://www.polradio.pl/5/38/Artykul/341495>

Nagornyak T. L., Pachos Iu. V. Migration of Ukrainians to Poland as the consequence of state policy

Nowadays, migration processes are formed under the influence of state policy and become indicators of efficiency of state institutions. This paper is the authors' attempt to prove that migration of Ukrainian population to Poland is the result of implementation of state policy. In addition to the complex socio-economic situation in the country, the systematic state policy of Europe and Russia in economic, education, redistribution of natural and human resources contributes to the migration of Ukrainians. The authors reveal the main trends in the migration of Ukrainians to Poland on the basis of empirical data from the State Statistics Committee of Ukraine, sociological surveys and historical memory of Ukrainians and Poles. The precise and sound state policy of Poland and the reality of Ukraine, the inadequacy of the public policy, the war in the East and economic problems result in the increase rates and volumes of Ukrainian migration to Poland, especially labour and educational.

The closest neighbours – Russia, Hungary and Poland, unlike Ukraine, have the clear state policy on attracting migrants, in particular Ukrainians, in order to replenish human capital and labour resources.

Such states policies of «recipient countries» pose a threat to Ukraine's national security and require the revision of own Ukrainian state migration policy. Ukrainian authorities demonstrate inactivity in terms of settlement of migration flows, registration of migrants abroad and development of migration policy. Despite the reform, the current economic, political and social situation leads more people to migrate. In particular, it is about labour migration, which leads to an increase in the number of illegal immigrants or emigrants with dual citizenship. The preservation of the human capital and providing sufficient opportunities for its development, and conversion into real national value is a challenge for state institutions both in Ukraine and Poland. World migration trends show an outflow of human capital to global cities and areas convenient for living. A decrease of the national population and the exhaustion of the intellectual capital of nation-states is a current trend in all countries of Eastern Europe.

Key words: *Ukraine, Poland, migration of Ukrainians, state policy, migration policy.*

DOI 10.31558/2519-2949.2018.3.6

УДК 323.173:303.01

Наконечний В. С., Національний інститут стратегічних досліджень

ТИПОЛОГІЯ СЕПАРАТИЗМУ: СУЧАСНИЙ СТАН ПОНЯТІЙНОГО ПОЛЯ

У статті здійснено спробу сформуванню загальне уявлення про сучасний стан понятійного поля, в якому здійснюється розробка типологій сепаратизму. В основу теоретико-методологічного розгляду проблеми покладено субстанціональний і функціональний підходи.

Розкрито сутність і практику використання базових понять, зокрема таких термінів як «тип», «типологія» і «типологізація».

Показано, що засадничим виступає поняття «тип», яке окреслює контури усієї матриці понятійно-термінологічного апарату типологічного методу пізнання феномену, несучи у собі одночасно субстанціональне і функціональне начало.

У субстанціональному вимірі тип сепаратизму являє собою певну сутність (зразок, модель), наділену суттєвими ознаками, особливостями, характеристиками і властивостями.

З функціональної точки зору тип сепаратизму використовується в якості методологічного засобу для аналізу самого феномену, а також застосовується як аналітичний інструмент для з'ясування, пояснення чи прогнозування розвитку суспільно-політичних процесів, функціонування державних і суспільних інституцій, стану національної, регіональної та міжнародної безпеки тощо.

Структурний каркас понятійно-термінологічного апарату доповнюють також поняття «типологія» і «типологізація», перше з яких містить у собі, здебільшого, субстанціональне навантаження, а друге – функціональне.

Типологія сепаратизму в субстанціональному вимірі розуміється переважно як сукупність, перелік чи система певних його типів. В разі необхідності розкрити функціональну сторону типології, тобто відобразити типологічний метод, спосіб чи засіб, термін «типологія» переважно заміщується терміном «типологізація».

Запропоновано напрямки подальших наукових досліджень зазначеної проблематики, зокрема, шляхом з'ясування місця, ролі та пізнавальних можливостей інших понять типологічного методу пізнання, а саме таких, як «ідеальний тип», «класифікаційна типологія», «концептуальна типологія», «описова типологія», «емпірична типологізація», «теоретична типологізація», «типифікація», «типологічний аналіз», «типологічний синдром», «типоутворююча ознака», поряд з розглядом сутності та практики вживання залишених поза увагою, з огляду на обсяг статті, термінів «типовий», «типівий», «типологічний» і «типізація», а також удосконаленням існуючих напрацювань типології сепаратизму.

Ключові слова: *тип, типологія, типологізація, сепаратизм, національна безпека.*

Явище сепаратизму в сучасному глобалізованому світі регулярно ставить нові виклики перед урядовцями, політиками, експертами, науковцями і пересічними громадянами, подекуди визначає рівень суспільної злагоди та політичної стабільності в державі, перспективи її сталого розвитку, стан національної та міжнародної безпеки і т.ін.

Академічна спільнота намагається дослідити специфіку сепаратизму, знайти відповіді на найбільш гострі питання, які виникають у зв'язку його впливом на різноманітні аспекти життєдіяльності особи, суспільства і держави.

Як об'єкт наукових досліджень сепаратизм вивчається із застосуванням відповідного наукового інструментарію. Одним з методологічних засобів, які використовуються у його пізнанні, виступає типологія.

У працях із сепаратистської проблематики похідні від терміну «тип» можливо зустріти у різних формах і контекстах, а саме: «Перелік основних типів сепаратизму» [10, с. 306]; «порівняльний аналіз основних типових випадків регіонального сепаратизму в Західній Європі» [8, с. 120]; «типові особливості сепаратистських рухів» [6, с. 32]; «типологічний шерег сепаратизмів» [10, с. 306]; «Типологія та генеза сепаратизму» [10, с. 303]; «типологізація етнополітичних сепаратистських конфліктів» [2, с. 20]; «важливість типізації сепаратизму за географічною ознакою» [14, с. 147] і т.ін.

В цілому, типологія сепаратизму, становить інтерес для вітчизняних і зарубіжних науковців.

Окремі сторони даної проблеми розкриті в роботах таких українських дослідників як І. Валюшко, Л. Ковалевич, О. Ляшенко, В. Панібудьласка, І. Рафальський, В. Рахмайлов, М. Ріпа, Є. Рябінін, В. Стафійчук, С. Сьомін, І. Філоненко, О. Цебенко та ін.

З числа іноземних вчених варто виділити таких, як А. Гераклідес, Т. Гоуменос (Греція), М. Беляєв, О. Болотнікова, І. Бочарніков, М. Домарьова, Д. Заяц, Є. Нарочницька, Ф. Попов, К. Пузирьов, М. Савва, Є. Савва, Н. Фонсека, Д. Щербінін (РФ), К. Булард, А. Б'юкенен, А. Санчес (США), Дж. Бертілсон, М. Новак (Швеція) та ін.

Водночас, окреме дослідження понятійного поля, в якому здійснюється розробка типологій сепаратизму, залишилося поза увагою наукової спільноти.

Відтак, потреба у формуванні загального уявлення про сутність понять типологічного методу пізнання і практику їхнього застосування в дослідженні феномену визначила тему даної роботи і обумовила її актуальність.

Об'єктом статті є понятійно-термінологічний апарат, який становить структуру понятійного поля типологічного методу пізнання сепаратизму.

Предметом статті виступає сутність і практика вживання термінів, що використовуються в розробці типологій сепаратизму.

Мета полягає у з'ясуванні сучасного стану понятійного поля в якому здійснюється розробка типологій сепаратизму.

Перелік термінів типологічного методу пізнання, що використовуються у вивченні сепаратизму, доволі розлогий і включає такі поняття як «тип», «типівий», «типовий», «типологічний», «типологія», «типологізація», «типізація» тощо.

З огляду на обсяг статті, вбачається доцільним зосередитися на вузлових поняттях типологічного методу пізнання, а саме «тип», «типологія» і «типологізація».

Слово «тип» виступає лексичною, змістовною та сутнісною основою усього понятійного поля типологічного методу пізнання, його засадничим елементом, на якому розбудовується теоретико-методологічний конструкт типології сепаратизму. В якості наукового терміну, тобто чітко окресленого спеціального поняття [12, с. 88], «тип» по-різному розуміється і тлумачиться вченими, а відтак має різні визначення.

Згідно усталеного номативного розуміння, поняття «тип» визначається як «зразок, модель, форма, яким відповідає певна група предметів, понять, явищ» [12, с. 116].

Д. Кольтє, Дж. Лапорт і Дж. Сірайт розглядають тип як аналітичну категорію, яка може (але не обов'язково) розташовуватися в межах типології та визначатися нею [20, с. 2].

У соціології тип розуміється як «абстрактний або концептуальний клас (категорія), здатний(а) або ні підпадати під пряме емпіричне позначення» [3, с. 348]. Згідно дефініції Г. Татарової, «тип» – це «вид, форма існування соціальних феноменів у науці або у повсякденній життєдіяльності людей» [13, с. 190]. При цьому, вона виділяє дві функціональні ролі «типу» в соціологічних дослідженнях – як засобу і як мети пізнання [13, с. 44-49].

З філософської точки зору тип визначається А. Огурцовим і як узагальнена, ідеалізована модель, чи основна логічна одиниця розчленування реальності, що вивчається; і як особливий методологічний засіб за допомогою якого будується теоретична модель об'єктів, що вивчаються [7, с. 70-71].

Розглянуті дефініції поняття «тип» дають можливість розділити їх на дві групи.

До першої групи варто віднести визначення, у яких тип розкривається через поняття «зразок», «модель», «форма», «вид», чи «клас» («категорія»), які володіють суттєвими якісними ознаками. Тут акцент ставиться саме на відображенні суттєвих ознак, властивостей, характеристик, притаманних типу як певній субстанціональній сутності (зразку, моделі).

У другу групу слід включити дефініції, які відображають тип як аналітичну категорію, основну логічну одиницю розчленування реальності, чи особливий методологічний засіб. Тобто, смислове навантаження переноситься із субстанціонального на функціональний рівень, шляхом підкреслення операційної, інструментальної чи методологічної сутності поняття «тип».

Таке розділення у розумінні поняття «тип» істотним чином відображається на структурі усього понятійного поля типологічного методу пізнання і особливостях його застосування.

Термін «тип» використовується в дослідженнях сепаратизму у різних значеннях, що можливо проілюструвати низкою прикладів.

Так, розробляючи теоретичні проблеми національного самовизначення у його взаємозв'язку із сепаратизмом, І. Рафальський в унісон з А. Б'юкененом, який вивчає моральні підвалини права на сепаратизм, задається питанням: «Якого типу сепаратистські рухи з більшою ймовірністю досягають мети і за яких умов?» [9, с. 89; 19, с. 2].

Досліджуючи конфліктний потенціал сучасного сибірського сепаратизму, Д. Щербінін виокремлює такі його «різноманітні типи», як сепаратистський і автономістський, які, на думку вченого, «несуть російській державності суттєво різні небезпеки» [18, с. 7]. Зокрема, «сепаратистський тип несе їй пряму загрозу, а автономістсько-республіканський – тільки ризики» [18, с. 8].

У роботі «Проблеми врегулювання етнополітичних сепаратистських конфліктів у XXI столітті» О. Болотнікова здійснює виявлення основних факторів, які можуть вплинути на подальший розвиток конфлікту, а також пошук найбільш прийнятної для всіх учасників конфлікту компромісу. Дослідниця пов'язує можливість вирішення даної проблеми з визначенням приналежності конфлікту до певного типу етнополітичного сепаратизму [2, с. 15-16].

Наведені приклади засвідчують існуючу практику вживання поняття «тип» в дослідженнях проблематики сепаратизму як у субстанціональному так і в функціональному розумінні.

З однієї сторони відбувається визначення типів сепаратизму як певних субстанціональних сутностей (зразків, моделей), відображення їхніх суттєвих ознак, особливостей, характеристик і властивостей, а з іншої – тип одночасно розглядається і як методологічний засіб аналізу сепаратизму шляхом співставлення різних його типів, встановлення їхніх спільних та відмінних рис, а також використовується як аналітичний інструмент для виявлення взаємозв'язків певного типу сепаратизму з іншими явищами, процесами і об'єктами, з'ясування, пояснення чи прогнозування розвитку суспільно-політичних процесів, функціонування державних і суспільних інституцій, стану національної, регіональної та міжнародної безпеки тощо.

Поняття «типологія» відзначається глибоким змістовним і смисловим наповненням. Під типологією розуміється і «вид наукової систематизації, класифікації чогось за спільними ознаками» [12, с. 118]; і «науковий метод, основа якого – розчленування систем об'єктів та їх групування за допомогою узагальненої моделі або типу» [4, с. 1333].

Д. Кольтє, Дж. Лапорт і Дж. Сірайт визначають типологію як організовану систему типів, яка розбиває всеосяжну концепцію на компоненти і типи компонентів [20, с. 2].

У соціології типологію розглядають як класифікаційну концептуальну схему, яка може бути або не бути логічно вичерпною в межах емпіричної сфери компетенції [3, с. 349]. Г. Татарова розуміє типологію як «сукупність типів, результат їх конструювання», чи як «спосіб конструювання типів» [13, с. 190].

З філософської точки зору типологія – це «засіб наукової класифікації за допомогою абстрактних теоретичних моделей (типів), в яких фіксуються найважливіші структурні або функціональні особливості досліджуваних об'єктів» [15, с. 638]. А. Огурцов визначає типологію як «1) метод наукового пізнання, в основі якого лежить розчленування систем об'єктів і їх угруповання за допомогою типу, тобто узагальненої, ідеалізованої моделі; 2) результат типологічного описання і зіставлення»; та як «результат складної роботи наукового мислення, яке теоретично реконструює найбільш суттєві характеристики досліджуваної множини об'єктів і поєднує їх у понятті тип» [7, с. 70].

Поняття «типологія» «використовується з метою порівняльного вивчення суттєвих ознак, зв'язків, функцій, відносин, рівнів організації об'єктів» [4, с. 1333].

С. Маркова-Мурашова розуміє поняття «типологія» у двох значеннях – як результат і як процес. В якості *результату* типологія – «це діюча або прийнята в будь-якій сфері знання або практики система розподілу об'єктів по групах». Водночас, типологія як *процес* (типологізація), для неї – «це метод наукового пізнання, в основі якого лежить розчленування об'єктів та їх групування за допомогою узагальненої, ідеалізованої моделі або типу» [5, с. 168].

Проведений огляд визначень поняття «типологія» показав різноманітність поглядів на його зміст. Узагальнюючи бачення науковою спільнотою сутності поняття «типологія», необхідно, насамперед, відмітити його кореляцію з розумінням поняття «тип» в частині виокремлення субстанціонального і функціонального рівнів.

Субстанціональний рівень поняття «типологія» – це бачення його як сукупності типів, системи, схеми, виду, їх систематизації чи класифікації, тобто як певного результату.

Функціональний рівень поняття «типологія» роз'яснюється за посередництвом таких понять як «метод», «спосіб», «засіб».

Практика вживання поняття «типологія» в контексті досліджень сепаратизму також має свою специфіку, про що свідчать наступні приклади.

Зокрема, О. Болотнікова пропонує цивілізаційно-географічну типологію, засновану на критерії географічної приналежності і цивілізаційних особливостях етнополітичного сепаратистського конфлікту [2, с. 15-16].

Здійснюючи теоретико-методологічний аналіз форм вияву сепаратизму, В. Цебенко зазначає, що типологію сепаратизму «можна провести за такими критеріями: сфера прояву, кількість акторів, ідеологічна основа, цілі, динаміка функціонування, соціальне значення, тривалість і особливості прояву» [17, с. 46].

У статті «Типологія та генеза сепаратизму в науковій літературі: до постановки проблеми» В. Рахмайлов здійснює обґрунтування міждисциплінарного підходу в дослідженні сепаратизму як феномену кризи соціальної ідентифікації та ідентичності відповідних соціальних груп та спільнот, а також пропонує власний перелік його типів [10, с. 303-306].

Розглянуті приклади демонструють тенденцію до використання поняття «типологія» в дослідженнях проблематики сепаратизму здебільшого в субстанціональному значенні, де типологія виступає в якості результату у вигляді сукупності, переліку чи системи певних типів.

В разі необхідності розкрити функціональну сторону типології, тобто відобразити типологічний метод, спосіб чи засіб, термін «типологія» переважно заміщується терміном «типологізація».

Поняття «**типологізація**» також своєрідне з точки зору змісту і сутності.

Так, В. Абушенко визначає типологізацію як «метод наукового пізнання, спрямований на розбиття деякої сукупності об'єктів, що вивчаються, на впорядковані і систематизовані групи, які володіють певними властивостями, за допомогою ідеалізованої моделі або типу (ідеального або конструктивного)» [1, с. 715].

С. Маркова-Мурашова розуміє типологізацію як «пошук деякого інваріанту, чогось більш абстрактного, якоїсь моделі, яка потім накладається на певну емпіричну даність» [5, с. 170]. При цьому дослідниця розглядає типологізацію як *процес* в рамках типології, про що йшлося вище [5, с. 168].

З точки зору Г. Татарової, типологізація – це «процедура систематизації знань про феномени, що вивчаються, або для уведення (задання) типів, або для пошуку знань про типи» [13, с. 190]. Вона розрізняє типологізацію «як процедуру (для дослідників) і як процес (для соціальних акторів)» [13, с. 51].

Тож, у типологізації виокремлюють два аспекти: *процесуальний*, сутність якого – це «послідована зміна станів або явищ, яка відбувається закономірним порядком; хід розвитку чого-небудь» [11, с. 343], та *процедурний*, тобто «офіційно встановлений чи узвичаєний порядок здійснення, виконання або оформлення чого-небудь» [11, с. 343]. Іншими словами, процесуальний аспект типологізації допускає можливість довільного руху наукової рефлексії, у той час як процедурний вимагає слідування існуючим (узвичаєним, встановленим, затвердженим) правилам, нормам, процедурам.

Таким чином, у розглянутих визначеннях поняття «типологізація» однозначно виділяється функціональна складова, яка відображається за допомогою понять «метод», «процес», «процедура», «пошук». А виокремлення процесуального і процедурного аспектів типологізації уточнює її методологічну (функціональну) сутність.

Особливості застосування терміну «типологізація» в роботах із сепаратистської проблематики показують такі приклади.

У статті «Проблеми типологізації і оцінки потенціалу різних типів регіонального сепаратизму в країнах Західної Європи» В. Пузирьов аналізує основні типи регіонального сепаратизму в країнах Західної Європи; розглядає передумови і особливості проявів регіонального сепаратизму в західно-європейському регіоні; оцінює їх політичний потенціал і можливі наслідки для західноєвропейських держав [8, с. 120].

Досліджуючи особливості сепаратизму в Іспанії у кінці ХХ – початку ХХІ століть, Н. Фонсека зазначає про те, що: «У сучасному світі налічується 50 основних осередків сепаратизму, які можливо типологізувати за географічною ознакою: західно-європейський; східноєвропейський; близькосхідний (ісламський); азійський; африканський; американський» [16, с. 18].

О. Болотнікова констатує, що дослідження, присвячені цивілізаційним і географічним аспектам етнополітичних конфліктів містять великий фактологічний матеріал, який полегшує проведення концептуально-наукового аналізу та пошуку нових підходів до типологізації сучасних етнополітичних сепаратистських конфліктів [2, с. 10].

Отже, наведені приклади показують домінуючу практику використання терміну «типологізація» у функціональному розумінні.

Розгляд сучасного стану понятійного поля, в якому здійснюється розробка типологій сепаратизму засвідчив наявність достатньо широкого понятійно-термінологічного ряду.

Ключовими є поняття «тип», на якому розбудовується увесь конструкт понятійно-термінологічного апарату типологічного методу пізнання феномену, і яке наділене одночасно субстанціональним і функціональним началом. Структурний каркас понятійно-термінологічного апарату закріплюють поняття «типологія» і «типологізація», перше з яких несе у собі здебільшого субстанціональне навантаження, а друге – функціональне. Терміни «типовий», «типівий», «типологічний» і «типізація», залишені поза розглядом, служать додатковими елементами понятійного поля типологічного методу пізнання сепаратизму.

Кожне з понять має своє сутнісне і змістовне наповнення, рівень наукової розробленості, ступінь узгодженості з іншими понятійно-термінологічними одиницями, здатність розкрити окремі сторони об'єкта дослідження, відповідність тим чи іншим науковим завданням, а також смислові особливості вживання.

Окрім наведених, типологічний метод пізнання включає такі поняття як «класифікаційна типологія», «концептуальна типологія», «описова типологія» [20, с. 2], «ідеальний тип», «емпірична типологізація», «теоретична типологізація», «типологічний аналіз», «типологічний синдром» [13, с. 190], «типоутворююча ознака» [13, с. 191], «типіфікація» [3, с. 348] тощо.

Визначення їхнього місця, ролі та пізнавальних можливостей у дослідженні сепаратистської проблематики може стати предметом подальших наукових розвідок поряд з розглядом сутності та практики вживання залишених поза увагою термінів, а також удосконаленням існуючих методологічних напрацювань типологій сепаратизму.

Бібліографічний список:

1. Абушенко В. Л. «Типологизация» // Новейший философский словарь / Сост. А. А. Грицанов. – Мн. : Изд. В. М. Скакун, 1998. – С. 715-716.
2. Болотникова О. Р. Проблемы урегулирования этнополитических сепаратистских конфликтов в XXI веке : автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.04 «Политические проблемы международных отношений, глобального и регионального развития» / Национальный исследовательский университет «Высшая школа экономики». – Москва, 2012. – 31 с.
3. Большой толковый социологический словарь (Collins). Т. 2 (П-Я) : пер. с англ. – М. : Вече, АСТ, 1999. – 528 с.
4. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. А. М. Прохоров. – М. : Советская энциклопедия. СПб. : Фонд «Ленинградская галерея», 1993. – 1632 с.
5. Маркова-Мурашова С. А. Классификация, типология, систематизация правовых понятий как методологические предпосылки конкретизации законодательства / С. А. Маркова-Мурашова // Юридическая техника. – 2007. – № 1. – С. 164-171.
6. Нарочницкая Е. А. Многообразный сепаратизм: проблема типологии и европейские реальности / Е. А. Нарочницкая // Актуальные проблемы Европы. – 2015. – № 1. – С. 32-55.
7. Огурцов А. П. «Типология» // Новая философская энциклопедия. В 4 т. / Ин-т философии РАН, Нац. общ.-научн. фонд; Научно-ред. совет: предс. В. С. Степин, заместители предс.: А. А. Гусейнов, Г. Ю. Семигин, уч. секр. А. П. Огурцов. – М.: Мысль, Т. IV. – 2010. – С. 70-72.
8. Пузырев К. Проблемы типологизации и оценки потенциала различных типов регионального сепаратизма в странах Западной Европы / К. Пузырев // Вестник Кемеровского государственного университета. – 2011. – № 4. – С. 120-124.
9. Рафальський І. О. Самовизначення та сепаратизм. Питання теорії / І. О. Рафальський // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. – 2014. – Вип. 4-5. – С. 78-93.
10. Рахмайлов В. В. Типологія та генеза сепаратизму в науковій літературі: до постановки проблеми / В. В. Рахмайлов // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. – 2013. – Вип. 59-60. – С. 303-310.
11. Словник української мови: в 11 т. / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1970–1980. – Т. 8. – 1977. – 929 с.
12. Словник української мови: в 11 т. / [ред. колег. І. К. Білодід (голова) та ін.]. АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. – К. : Наукова думка, 1970–1980. Т. 10. – 1979. – 659 с.

13. Татарова Г. Г. Основы типологического анализа в социологических исследованиях: Учебное пособие / Г. Г. Татарова. – М: Издательский дом «Новый учебник», 2004. – 206 с.
14. Філоненко І. М. Сучасні наукові підходи до вивчення сепаратизму / І. М. Філоненко, В. М. Ріпа // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Географічні науки. – Херсон, 2018. – Вип. 8. – С. 142-149.
15. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. – Київ : Абрис, 2002. – 742 с.
16. Фонсека Н. Ж. Особенности сепаратизма в Испании в конце XX – начале XXI веков (на примере Страны Басков и Каталонии) : автореф. дис. ... канд. полит. наук : 23.00.02 «Политические институты, процессы и технологии» / Воронежский государственный университет. – Воронеж, 2017. – 27 с.
17. Цебенко О. Форми вияву сепаратизму: теоретико-методологічний аспект / О. Цебенко // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку : Збірник наукових праць / М-во освіти і науки України, Нац. ун-т «Львівська політехніка», Нац. акад. наук України, Ін-т народознавства НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів : Львівська політехніка, 2014. – Вип. 26. – С. 44-51.
18. Щербинин Д. И. Конфликтный потенциал современного сибирского сепаратизма : автореф. дис. ... канд. социол. наук : 22.00.04 «Социальная структура, социальные институты и процессы» / Алтайский гос. ун-т. – Барнаул, 2010. – 19 с.
19. Buchanan Allen E. Secession: The Morality of Political Divorce, from Fort Sumter to Lithuania and Quebec. Boulder : Westview Press, 1991. 174 pp.
20. Collier D. Appendix to «Putting Typologies to Work» Glossary of Terms, Inventory of Typologies, and Bibliography. [Електронний ресурс] / David Collier, Jody LaPorte, Jason Seawright // SAGE. Political Research Quarterly 65, No. 2 (2012). P. 1-10. – Режим доступу: http://polisci.berkeley.edu/sites/default/files/people/u3827/PuttingTypologiesAppendixandArticle_0.pdf

Nakonechnyi V. S. Typology of separatism: theoretical and methodological aspects

An attempt to form a general idea about the current state of the conceptual field in which the typology of separatism is carried out is made in article. The foundation of the theoretical and methodological consideration of the problem is based on substantive and functional approaches.

The essence and practice of using of basic concepts, in particular such terms as «type», «typology» and «typologization» are revealed.

It is shown that the notion «type», which outlines the contours of the entire matrix of the conceptual and terminological apparatus of the typological method of cognition of a phenomenon, which carries simultaneously both a substantial and functional beginning, is fundamental.

In the substantial dimension, the type of separatism is a specific entity (pattern, model) endowed with essential attributes, particularities, characteristics and properties.

From a functional point of view, the type of separatism is used as a methodological tool for analyzing the phenomenon itself, and also used as an analytical tool for finding out, explaining or predicting the development of socio-political processes, the functioning of state and social institutions, the state of national, regional and international security, etc.

The structural framework of the conceptual and terminological apparatus is complemented by the notions of «typology» and «typologization», the first of which contains in itself, essentially, the substantial load, and the second – the functional one.

The typology of separatism in the substantial dimension is understood primarily as a collection, list or system of certain types of it. If it is necessary to reveal the functional side of typology, that is, to reflect the typological method, modus or means, the term «typology» is mostly replaced by the term «typologization».

The directions of further scientific research of the mentioned problems are suggested, in particular, by elucidating the place, role and cognitive abilities of other notions of the typological method of cognition, such as «ideal type», «classificatory typology», «conceptual typology», «descriptive typology», «empirical typologization», «theoretical typologization», «typification», «typological analysis», «typological syndrome», «type-forming feature», along with consideration of the essence and practice of using of terms «typical» (in two meanings: «unique» and «standard»), «typological» and «typing», ignored, given the volume of the article.

Key words: *type, typology, typologization, separatism, national security.*

DOI 10.31558/2519-2949.2018.3.7

УДК 342.25(439)

*Неприцька Т. І., Донецький національний університет імені Василя Стуса,
Неприцький О. А., Києнко-Романюк Є. С., Вінницький державний
педагогічний університет ім. М. М. Коцюбинського*

РЕЦЕНТРАЛІЗАЦІЯ В УГОРЩИНІ: НАСЛІДОК СТАНОВЛЕННЯ АВТОРИТАРНОГО РЕЖИМУ ЧИ ЕКОНОМІЧНО ОБҐРУНТОВАНИЙ КРОК?

В статті аналізуються причини та передумови процесу рецентралізації в Угорщині, котрий відбувається з 2010 року. Висвітлено законодавчий, економічний та політичний аспекти функціонування децентралізованої Угорщини. Було вказано, що в Угорщині спостерігалась дуже сильна фрагментація управління, що перешкоджало ефективному наданню адміністративних послуг на місцях. Окрім того, мала місце невідповідність між широкою автономією закріпленою на законодавчому рівні, недостатністю фінансових ресурсів на реалізацію усіх наданих повноважень та відносно сильною політичною залежністю від провідних національних партій. Було продемонстровано наслідки такої політики, котрі фактично призвели до неспроможності великої кількості громад Угорщини через їх економічну та технічну неспроможність. Через це неспроможні громади були змушені брати кредити для реалізації покладених на них повноважень та надання адміністративних послуг. Ситуація особливо загострилася після кризи 2008 року, коли більшість громад не могли виплачувати кредити, адже в основному вони були в іноземній валюті. Авторами також проаналізовано позитивні (підвищення рівня спроможності, «ранжування» громад в залежності від їх розміру, передача надання ряду послуг на вищій, більш економічно доцільний, рівень) та негативні (загроза порушення прав населення та встановлення авторитарного режиму) сторони рецентралізації. Було також проведено аналогії з процесом децентралізації влади в Україні та вказано на досить професійний підхід до проведення даної реформи, а саме залучення міжнародних донорів та проектів міжнародної технічної допомоги з метою отримання в тому числі і консультаційної підтримки, що дозволило врахувати принаймні частину помилок децентралізації в Угорщині.

Ключові слова: децентралізація, рецентралізація, Угорщина, спроможність громади, Віктор Орбан, фрагментарне управління.

Децентралізація та реформування системи адміністративно-територіального устрою України є наразі чи не найбільш обговорюваною темою в сучасній Україні. Популярна риторика зводиться до того, що централізоване управління великою за площею державою, якою є Україна, є неефективним ні з точки зору використання фінансових ресурсів, ні з точки зору швидкості та ефективності прийняття рішень. На підтримку даної позиції можна привести багато прикладів успішних країн з децентралізованим місцевим самоврядуванням, таких як Польща, Німеччина, Бельгія тощо.

З іншого боку, ми маємо феномен географічно близької до нас Угорщини, котра після близько 20-річної практики децентралізованого управління після виборів 2010 року різко змінила систему місцевого самоврядування та оголосила курс на, так звану, рецентралізацію, тобто передачу частини повноважень назад на державний рівень. Даний феномен викликав шквал дискусій як в наукових, так і в політичних колах. Постало питання: рецентралізація – це спроба встановлення тотального контролю, відновлення авторитарного режиму та порушення прав людини чи, навпаки, спроба виправити негативні наслідки децентралізації.

Метою даної статті є з'ясувати причини та наслідки реформи рецентралізації в Угорщині, а також в даному контексті визначити можливі застороги на шляху децентралізації в Україні.

Питання місцевого самоврядування Угорщини та його реформування після приходу до влади уряду В. Орбана у 2010 році вивчали такі зарубіжні науковці як Міхалій П., Соос Г., Добос Г., Балаж І., Хофманн І. У вітчизняній науці існує досить обмежене коло праць присвячених даній тематиці, серед яких можна виділити наукові доробки Ткача Д.І., Гладія В.І., Чиркіна А.С. Проте відчувається досить сильна невивченість даної тематики в українській та світовій політичній науці, а особливо аналізу даного питання в контексті реформи децентралізації, котра впроваджується в Україні. Окрім того, більшість ґрунтовних досліджень присвячена аналізу системи місцевого самоврядування Угорщини до 2010 року.

Якщо поглянути частково на історію Угорщини, то після багатьох десятиріч централізованого місцевого врядування, в 1990 році Угорщина стала парламентською демократією, в якій права людини та право на приватну власність були закладені в Конституції, а провідні інститути держави функціонували на системі «стримувань та противаг» західного зразку, та було встановлено децентралізовану систему місцевого самоврядування. Як наслідок, дана країна близько десятиріччя була піонером трансформаційних процесів у пост-комуністичному просторі. Децентралізовані місцеві громади мали слугувати основним гарантом функціонування демократії, обмежуючи можливості центральної влади повернутися в лоно авторитаризму.

Спробуємо проаналізувати сильні та слабкі сторони децентралізованої системи місцевого самоврядування в Угорщині, зваживши окремо на юридичну, економічну та політичну автономію місцевих громад.

Згідно Розділу 9 Конституції Угорщини редакції жовтня 1989 року, «Місцеве врядування є незалежним і демократичним управлінням локальними державними справами, котре поширюється на місцеву громаду, та здійснює місцеву владу в інтересах місцевого населення (42. §).

Юридична автономія надавала право органам місцевого самоврядування самостійно управляти фінансовими ресурсами, регулювати економічні питання, отримувати фінансування на реалізацію своїх функцій та зобов'язань, а також самостійно встановлювати обсяги та види податків.

Законодавча автономія місцевого самоврядування була традиційно захищена принципом, що лише ті рішення місцевої влади, котрі суперечать національному законодавству могли бути оскаржені чи скасовані. Нагляд за цим було покладено на Офіси публічної адміністрації, створені на регіональному рівні.

За виключних обставин Парламент мав право розпустити представницький орган місцевого врядування, але він був зобов'язаний призначити дату виборів у 60-денний термін.

За виключенням окремих відмінностей, компетенції місцевої влади в Угорщині дублювали відповідні компетенції місцевої влади в інших країнах центральної Європи. Вона мала певний список обов'язкових повноважень, але могла брати на себе додаткові. Обов'язкові ділилися на базові, котрі були загальними для усіх муніципалітетів, незалежно від розміру, кількості населення та повноважень, котрі були законодавчо закріплені за крупнішими муніципалітетами. До першої групи відносилися такі функції як водопостачання, загальна середня освіта, первинні медичні та соціальні послуги, вуличне освітлення, місцеві дороги, кладовища, захист меншин. До другої категорії повноважень, котрі були визначені як обов'язкові для громад більших за розміром та, відповідно, з потужнішими фінансовими можливостями, було віднесено управління пожежними бригадами, технічними рятувальними службами, та широке коло послуг, пов'язаних з соціальним добробутом населення [1; с. 3-4].

В той же час, законодавчо закріплена свобода не є єдиним аспектом децентралізації. Формальна влада, котрою законодавчо наділені муніципалітети, не є дієвою у випадках відсутності фінансових та інших ресурсів для реалізації даних повноважень. Традиційно, джерелами наповнення місцевих бюджетів є місцеві податки та збори або субвенції з державного бюджету. Характерною рисою Угорщини була обмежена фінансова децентралізація. Лише чверть надходжень була незалежною від інших рівнів державного управління. Відсоток власного доходу був вищий у порівнянні з іншими країнами з таким же високим рівнем автономії як і Угорщина [2; с. 183]. Головним джерелом надходжень для бюджетів громад є податок на підприємницьку діяльність, який складає 2 відсотки від доходів (не прибутків!) компаній [1; с. 4]. Регіональна влада ніколи не мала права стягувати податки.

Якщо ж говорити про політичну автономію місцевої влади, то тут ситуація не найкраща. Вже довгий час провідні національні партії є потужними гравцями на політичній арені Угорщини, адже після повалення комунізму не встигли сформуватися сильні регіональні відмінності та ідентичності. І якщо громада хотіла бути успішною, вона була змушена рахуватися з національними політичними партіями, котрі були сильно інституціоналізовані та, з часом, відігравали все більшу роль і мали все більший вплив на місцеві органи влади. Відбір же кандидатів на посаду мера відбувався з дедалі більшим втручанням національних партійних органів.

Як бачимо, якщо подивитися на дану систему місцевого самоврядування комплексно, то очевидним стає певна невідповідність між широкою законодавчо закріпленою автономією муніципалітетів, обмеженістю їх фінансових можливостей та фактичною політичною залежністю від централізованих політичних гравців.

Окрім того, виникла досить серйозна проблема, котра стосувалася саме спроможності громад. Згідно законодавства не було жодних обмежень щодо мінімальної кількості населення у громаді.

Тому було створено понад 3000 місцевих автономних громад, управляти якими було складно як з адміністративної, так і з фінансової сторони. А якщо громада складається, скажімо, зі ста мешканців, то самостійно відповідати за питання водопостачання, водовідведення, управління твердими відходами, освітлення, доріг, і т.д. їй буде вкрай важко, а точніше взагалі неможливо. Таким чином, дана фрагментація, окрім своїх беззаперечних позитивних наслідків, вилілася у дороговартісне управління та прийняття неефективних рішень, адже певні питання (наприклад, водовідведення та управління твердими відходами) набагато легше та економічно доцільніше вирішувати на дещо вищому рівні. Разом з тим, щоразу як центральні органи влади намагалися раціоналізувати дану структуру, опозиція заявляла, що це є порушенням локальної автономії, та самостійності органів місцевого самоврядування.

Окрім того, досить сильні проблеми були викликані відсутністю диференціації між громадами різними за розміром та кількістю населення. Фактично, малі сільські громади та великі багатотисячні міста мали майже однакові повноваження та обов'язки. Як наслідок, з огляду на існуючу необхідність фінансово забезпечувати виконання своїх повноважень, місцеві органи влади були змушені випускати облигації чи брати кредити. Ситуація погіршилася ще більше після фінансової кризи 2008 року, коли місцеві уряди (котрі в основному брали кредити у іноземній валюті) не могли забезпечити виконання своїх функцій – їм доводилося згортати реалізацію своїх планів розвитку, компенсувати втрату надходжень місцевих податків до бюджету та реагувати на падіння статусу місцевих громад [1; с. 7].

Після парламентських виборів 2010 року в Угорщині з однозначною перевагою перемогу отримує права партія «Фідез» на чолі з Віктором Орбаном. Варто зазначити, Орбану вдалося тоді отримати дві третини місць у Парламенті, що дало йому змогу внести зміни до основного закону держави – Конституції. Серед внесених змін були і ті, що стосувалися місцевого самоврядування. І хоча нові законодавчі норми, котрі регулюють статус місцевого самоврядування схожі до тих, котрі прописані у попередній Конституції, вони регулюються Актом Парламенту, а отже гарантії захисту і збереження цих прав нижчі, ніж раніше [3; с. 12].

Згідно нових змін було звужено спектр послуг, котрі надає місцева влада. Окрім того, було внесено ряд регуляторних нововведень стосовно додаткових послуг, котрі можуть надаватися місцевою владою, введено ряд нових переважно економічних критеріїв, а також запроваджено більш жорсткий контроль за виконанням взятих зобов'язань.

Також уряд запровадив досить просту модель оптимізації фрагментованої системи надання адміністративних послуг, котра існувала до того: найбільш «проблемні» адміністративні послуги було централізовано і наразі вони виконуються локальними агенціями центрального уряду. Таким чином, місцева влада головним чином зараз відповідає за комунальне господарство громади, управління дошкільними навчальними закладами, базовий соціальний захист населення, основні послуги, пов'язані із питаннями захисту дітей, культури.

Муніципалітети, у котрих проживає понад 3000 мешканців, в основному відповідають за структурне управління освітніми закладами [4; с. 269-270].

Що стосується регіонального рівня, то до реформи його роль була відносно незначною, адже вони не мали достатніх ресурсів та важелів впливу. Після реформи Агенції національного уряду створюються на регіональному рівні, тому на даний час фактично регіон став ланкою державної влади в Угорщині.

Було також звужено фіскальну автономію муніципалітетів Угорщини. Зарезервовані та цілеспрямовані урядові субвенції, зміна системи місцевого оподаткування та обмеження економічної свободи місцевих урядів зіграли свою роль. Як бачимо, відбулося досить суттєве звуження повноважень на місцях. Тому постає логічне питання наскільки сильно та у який спосіб місцева влада чинила опір даним нововведенням. Вкрай цікавим є той факт, що муніципалітети продемонстрували дуже незначний рівень спротиву. Здається, що муніципалітетам було набагато комфортніше, аби центральний уряд взяв відповідальність за їхній борг на себе, ніж боротися за свої широкі компетенції [5; с. 27-29].

Таким чином, можемо зробити висновок, що децентралізація, незважаючи на всі свої позитиви, далеко не позбавлена негативних сторін, що було доведено Угорщиною. По-перше, важливим питанням є відповідність та узгодженість законодавчої, політичної та фінансової автономії. Широке коло повноважень та відсутність ресурсів на їх реалізацію є однозначним шляхом в нікуди. По-друге, відсутність економічних чітких рамок та обмежень часто призводить до необдуманого та непрофесійного управління ресурсами, і, як наслідок, виникають надвеликі боргові зобов'язання,

з котрими громади не спроможні справитися самотужки, а отже важливою є компетентісна складова керівників та посадовців муніципалітетів. По-третє, потрібно враховувати розміри громади при визначенні кола її повноважень. Більші за розміром та чисельністю населення громади традиційно демонструють вищий рівень спроможності, а малі громади, розміром до двох-трьох тисяч мешканців не можуть ефективно справлятися з такими інфраструктурними повноваженнями як, наприклад, водопостачання та водовідведення, управління твердими відходами тощо. Як наслідок, маємо неефективне використання ресурсів та низьку якість надання даних адміністративних послуг.

З огляду на вище вказане, можемо робити висновок, що процес рецентралізації, котрий відбувається в Угорщині, може мати і має певну економічну та структурну доцільність. Як наслідок, відбувається зменшення рівня фрагментарності управління державою, відбувається економія ресурсів та підвищується ефективність надання адміністративних послуг. Проте, потрібно пам'ятати, що даний процес несе в собі саме ті потенційні загрози, про котрі говорять опозиційні до Уряду Орбана сили, а саме те, що під гаслом «оптимізації» може відбуватися процес адміністративної централізації, створення простору для необмеженого маневрування центральної влади, включаючи приховування та замовчування публічної інформації та встановлення авторитарного режиму в цілому.

Говорячи про децентралізацію в Україні варто зазначити ту ґрунтовність, з котрою уряд підійшов до впровадження даної реформи в нашій державі. Було залучено велику кількість міжнародних експертів, донорів та міжнародних проектів технічної допомоги, котрі вже зробили і продовжують робити свій внесок в успішне впровадження реформи. Завдяки усім цим факторам вже можемо констатувати, що ряд тих помилок, котрих припустилася влада Угорщини в 1990 році, коли запроваджувала децентралізацію, було враховано. Це закладено у законодавчо закріплених вимогах до об'єднаних територіальних громад (ОТГ), за допомогою яких намагаються з самого початку хоч частково гарантувати їх спроможність. Також, закріплено визначення «спроможної територіальної громади», а саме: «Спроможною територіальною громадою є така громада, в якій місцеві джерела наповнення бюджету, інфраструктурні та кадрові ресурси є достатніми для вирішення її органами місцевого самоврядування питань місцевого значення, передбачених законодавством, в інтересах жителів громади» [6; с. 5]. Як бачимо з даного визначення, значна увага приділяється саме комплексній, а не лише законодавчо закріпленій, децентралізації держави. Ефективність та дієвість цих спроб ми зможемо повністю оцінити лише з часом, після того як реформа «попрацює» хоча б десять років.

Бібліографічний список:

1. Soós G, Dobos G. Against the Trend: Re-Centralization of the Local Government System in Hungary. Institute for Political Science; Centre for Social Sciences of the Hungarian Academy of Sciences. Prepared for the Panel "Quality of Democracy in Eastern Europe and Latin America in Comparative Perspective (RC34.261)". IPSA World Congress, ontreal, Canada. July 21, 2014. [Електронний ресурс]. Режим доступу: paperroom.ipsa.org/papers/paper_36074.pdf.
2. Joumard, Isabelle and Per Mathis Kongsrud. (2003): Fiscal Relations Across Government Levels. OECD Economic Studies, No. 36, pp. 155-229.
3. Balázs I., Hoffman I. Can Recentralization Be a Modern Governance in Rural Areas? Transylvanian Review of Administrative Sciences, No. 50 E/2017, pp. 5-20
4. Fazekas, J., Fazekas, M., Hoff man, I., Rozsnyai K. and Szalai, É., Közigazgatási jog. Általános rész I, Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2015.
5. Pálné Kovács, I., 'Miért hagytuk, hogy így legyen? A területi decentralizációs reformok természetrajza Magyarországon', 2013, Politikatudományi Szemle, vol. 22, no. 4, pp. 7-34.
6. Практичний посібник з питань формування спроможних територіальних громад. Посібник підготовлений в рамках "Ініціатива захисту прав та представлення інтересів місцевого самоврядування в Україні" (проект ДІАЛОГ). – Б.М. – Б.Р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zhydachiv-rda.gov.ua/file/image/051/posibnik_gromadi_1.pdf

Neprytska T. I., Neprytskyi O. A., Kyienko-Romaniuk Ie. S. Recentralization in Hungary: Consequence of an Authoritarian Regime or an Economically Driven Step?

The article analyzes the reasons and causes of the recentralization process in Hungary, which has been taking place since 2010. The paper highlights the legislative, economic and political aspects of functioning of decentralized Hungary. It was pointed out that Hungary demonstrated an extremely strong fragmentation of governance, which prevented the efficient provision of administrative services at the local

level. Moreover, there was an inconsistency between the wide, legally set autonomy, lack of financial resources for the implementation of all the given competences and a relatively strong political dependence on the leading national political parties. The consequences of such policy were demonstrated as they have actually led to the incapacity of a large number of Hungarian communities due to their economic and technical incapacity. Because of that the incapable communities were forced to take out loans for the implementation of their mandatory duties and provision of administrative services. The situation became even more acute after the 2008 crisis, when the majority of the communities were not able to pay off the loans as they were predominantly issued in foreign currency. The authors have also analyzed the positive (increasing the capacity level of communities, “ranging” the communities depending on their size, transfer of provision of a number of services to a higher, more economically viable, level) and negative (threat of violation of citizen rights and the establishment of an authoritarian regime) sides of recentralization. Also analogies were drawn with the process of power decentralization in Ukraine and the rather professional approach to the implementation of the stated reform was emphasized. Namely, the involvement of international donors and projects of international technical assistance also with the aim of receiving advisory support, which allowed to take into consideration at least part of the mistake of decentralization in Hungary.

Key words: *decentralization, recentralization, Hungary, community capacity, Viktor Orban, fragmented governance.*

DOI 10.31558/2519-2949.2018.3.8

УДК 342.061.2(438)

*Окуньовська Ю. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса***СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ДІЯЛЬНОСТІ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ПОЛЬЩІ**

У статті досліджено урядову «Стратегію розвитку громадянського суспільства на 2009-2015 рр.» та Національну програму «Фонду громадянських ініціатив на 2009-2013 рр.». Визначено, що на сучасному етапі, громадські організації у своїй діяльності керуються «Національною програмою підтримки розвитку громадянського суспільства», яка передбачена на 2016-2020 рр.

На основі вивчення правових основ функціонування громадських організацій Польщі на сучасному етапі, автором визначено, що із прийняттям закону про створення Національного інституту свободи – «Центру розвитку громадянського суспільства» змінюються взаємовідносини між урядом та громадськими організаціями.

Доведено, що діяльність громадських організацій Польщі стримувалася новим урядом, який прийшов до влади у результаті парламентських виборів восени 2015 року. Правляча партія «Право та справедливість» обмежила самостійність прийняття рішень та розпочала кампанію дискредитації організацій, заявляючи, що їх частина пов'язана з політичною опозицією та зловживанням державними коштами. З точки зору влади це було позитивним процесом і створено для того, щоб сприяти рівномірному розвитку усіх громадських організацій з урахуванням їх специфіки фінансування та територіального розміщення.

У ході дослідження було визначено, що урядова політика відносно діяльності громадських організацій спричинила зменшення показників Індексу сталості організацій громадянського суспільства (CSO) та Індексу демократії (Democracy Index). За основу дослідження був взятий період часу з 2008 р. по 2017. Нижня межа 2008 р. зумовлена початком урядових програм, верхня межа зумовлена сучасністю.

На основі показників індексів, було доведено про зниження рівня ефективності демократії та зменшення впливу громадянського суспільства починаючи з 2015 р. Така ситуація зумовлена діями уряду та відсутністю єдиного центру координації діяльності організацій громадянського суспільства.

Ключові слова: трансформація, індекси, громадські організації, демократизація.

У зв'язку із вступ Польщі до Європейського Союзу та внутрішніми трансформаціями ЄС, місце і роль громадських організацій у польському суспільстві зазнали змін. Це дістало відображення у появі нових сфер діяльності громадських організацій та у зміні взаємовідносин з державною владою. В період членства в Європейському Союзі та швидко зростаючому соціально-економічному розвитку, з'явилися нові проблеми, які мали суттєвий вплив на формування специфіки та масштаби діяльності громадських організацій.

Мета статті – дослідити сучасні тенденції діяльності громадських організацій Польщі.

Для досягнення поставленої мети було визначено наступні дослідницькі завдання: вивчення правових основ діяльності громадських організацій Польщі на сучасному етапі; аналіз показників індексів розвитку громадянського суспільства.

Джерельна база дослідження представлена урядовими програмами та стратегіями «Стратегія розвитку громадянського суспільства на 2009-2015 рр.», Національна програма «Фонду громадянських ініціатив на 2009-2013 рр.», «Національна програма підтримки розвитку громадянського суспільства» [1, 2, 3]. Вивчення сучасного стану розвитку громадських організацій стало можливим завдяки аналізу закону «Про Національний інститут свободи», що зумовив створення «Центру розвитку громадянського суспільства» [4]. Рівень розвитку громадських організацій та їх вплив на стан громадянського суспільства було досліджено за допомогою Індексу сталості організацій громадянського суспільства (SIO) [6] та Індексу демократії (Democracy Index) [7-10].

Громадські організації Польщі, впродовж 2005-2017 рр. розвивались з низьким показником активності. Польща в деяких вимірах, не враховуючи Болгарії та Румунії, характеризується найнижчим рівнем громадянської та політичної участі в Європейському Союзі. Цей рівень визначався низькою кількістю громадських ініціатив на європейському просторі, та мав один

із найнижчих показників (від 10 до 30 відсотків). На думку автора, громадські організації є фінансово слабкими, і сильно диференційовані у даному відношенні. Є група багатих, професійних організацій, що використовують європейські фонди, і велика група слабких, зникаючих чи нелегальних асоціацій, які практично не діють та не впливають на діяльність громадянського суспільства. Причиною цього залишається залежність від грантів, головним чином з європейських фондів. Таке становище громадського сектору призвело до бажання уряду контролювати діяльність організацій та встановлення певної державницької ідеології організацій.

Важливою складовою співпраці організацій та уряду є резолюція про прийняття Національної програми «Фонду громадянських ініціатив на 2009-2013 рр.», та представлена міністром праці та соціальної політики постанови щодо «Стратегії розвитку громадянського суспільства на 2009-2015 рр.» [1,2].

Реалізація Стратегії розвитку громадянського суспільства передбачала розширення участі громадян в суспільному житті, так як вона залежить від динаміки розвитку громадянських інститутів, в тому числі сильних громадських організацій. Стратегія фінансувалася за рахунок національних ресурсів (бюджетів: державні та місцеві органи влади) і зарубіжних (ЄС і інші джерела).

На сучасному етапі, громадські організації у своїй діяльності керуються «Національною програмою підтримки розвитку громадянського суспільства», яка передбачена на 2016-2020 рр. (з перспективою на 2030 р.) Цей період характеризується новим типом співпраці з урядовою сферою, що передбачає обмеження діяльності громадських організацій та зменшенням фінансування від уряду [3].

Цей документ був представлений уповноваженим урядом у сфері громадянського суспільства Войцехом Качмарчиком. Програма передбачала реалізацію до 2020 р., з перспективою до 2030 р. Для громадських організацій стратегія носила визначний характер. Оскільки даним документом регламентувалась діяльність громадських організацій, де громадянин є центром стратегії. Войцех Качмарчик у свої промові на конференції, що передувала прийнятті стратегії виділив п'ять основних областей, що представляють інтерес «Національної програми з розвитку громадянського суспільства»: розвиток інститутів громадянського діалогу, скасування бар'єрів розвитку для організацій громадянського суспільства, реформа системи державного фінансування державою, що стосувалось громадських організацій; громадянська освіта, розвиток волонтерства.

Період 2016-2020 рр. не від'ємно пов'язаний з «Національною програмою підтримки розвитку громадянського суспільства» (з перспективою на 2030 р.) Це час нового типу співпраці з урядовою сферою, що характеризується обмеженням діяльності громадських організацій та зменшенням фінансування від уряду.

«Національна програма підтримки розвитку громадянського суспільства» була ініційована на Міжнародній конференції неурядових організацій Ради Європи. Головна мета даного заходу була зрозуміти шляхи співпраці між усіма секторами суспільства у межах політичного процесу. Делегати конференції обговорили ряд питань, що стосувалися контролю над діяльністю організацій та взаємодії з владою, про фінансування організацій всього «третього сектору».

На конференції були розроблені ряд пріоритетів для подальшого розвитку організацій. Основними були:

- розвиток громадянського суспільства та, зокрема, організацій, що за попередньої влади були обділені державних коштів,
- контроль над дотриманням поваги будь якого роду організацій та будь яким урядом, врахування специфіки роботи кожної організації «третього сектору».

Прийняття даної програми відобразилося на чисельності громадських організацій. Автор посилається на дані початку 2016 р., коли кількість фондів зросла до 200 тис, а асоціацій до 106 тис. Проте, це не означає, що всі організації є діючими. Ще з часу вступу Польщі до ЄС кількість не активних організацій коливається від 20 до 25 %. Варто зауважити, що не всі організації є зареєстрованими у національних базах. Така кількість не діючих організацій пояснюється замороженням європейського фінансування під євроінтеграційну діяльність.

Організації даного періоду мають ще одну особливість – це моніторинг правових актів, та лобювання інтересів громадян у сеймі. Громадськими організаціями були створені так звана «Громадська демократична обсерваторія», яка мала на меті перевірку правомірності змін громадянських прав у законодавчих актах польського сейму. Ще з 2006 р. Фонд Стефана Баторія здійснив моніторинг законотворчості та операцій на прозорість. У 2009 році Фонд заснував

громадську організацію – «Законодавчий форум», який об'єднує юристів, експертів, науковців та зареєстрованих лобістів та представників громадських організацій. Проте, з прийняттям законопроекту про створення при канцелярії прем'єр-міністра Національного інституту свободи – «Центру розвитку громадянського суспільства» у 2017 р. моніторингові функції організацій стали обмежуватися.

Загалом, громадські організації у політичному житті польського суспільства виглядали як різнопланові анклави, які були підпорядковані урядовій стратегії. Проте, така спрямована діяльність допомагала певному об'єднанню всього «третього сектору».

Проте, насправді діяльність громадських організацій у Польщі стримувалася новим урядом, який прийшов до влади у результаті парламентських виборів восени 2015 року. Після суперечки щодо складу конституційного трибуналу, уряд значно обмежив публічний діалог з громадськими організаціями. Частина організацій, що брали участь у громадянському діалозі були розпущені, а законодавчий процес обмежив громадські консультації. Щоб пропустити зобов'язання виконувати їх, нові закони найчастіше передавалися Сейму парламентським шляхом.

Крім того, правляча партія взяла під контроль публічні ЗМІ шляхом внесення змін до медіа-закону та призначення її керівництва, після чого громадські ЗМІ почали транслювати негативні матеріали про обрані організації. Основні державні канали інформації розпочали кампанію дискредитації, заявляючи, що частина громадських організацій були пов'язані з політичною опозицією та зловживанням державними коштами. Прем'єр-міністр та інші представники правлячої партії приєдналися до кампанії, заявивши, що потрібно збільшити контроль над діяльністю громадських організацій.

У 2017 р. остаточно змінилося становище громадських організацій у польському політичному середовищі. 27 червня 2017 р. уряд прийняв законопроект про створення при канцелярії прем'єр-міністра Національного інституту свободи – «Центру розвитку громадянського суспільства». Закон вступив у дію у листопаді 2017 р. [4].

Новий інститут передбачав розпочати роботу у вересні 2017 р., проте діяльність почалась у листопаді. Така ініціатива уряду зустріла супротив організацій, за словами віце-президента Національного форуму неурядових організацій (ОФОР) – Лукаша Домагава, «вони краще знають як саме потрібно будувати громадянське суспільство». Організації впевнені, що даним законом партія «Право і справедливість» (PiS) хоче створити певний центр штучної координації діяльності громадських організацій. Цей закон, який централізує громадські організації, усуває де-факто співробітництво організацій з урядом [5].

Директор Національного інституту свободи – «Центру розвитку громадянського суспільства» В. Качмарчик, стверджував, що даний інститут необхідний польському суспільству для реформування всього сектору. Головною метою було – збільшення фінансової підтримки та сприяння розвитку громадських організацій. Основні зміни, що відбулися завдяки впровадженню цього закону, з урядовою точки зору, полягають у підвищенні політичного рівня впливу громадських організацій

Таким чином, зміна політичної ситуації у Польщі спричинила переорієнтацію у відношенні до громадських організацій. З точки зору влади це було позитивним процесом і створено для того, щоб сприяти рівномірному розвитку усіх громадських організацій з урахуванням їх специфіки, фінансування та місцевості. Мета Закону – зменшити нерівномірність розвитку організацій. Натомість, громадські організації впевнені в тому, що даним законом запущено механізм знищення дієвості організацій, а централізація зменшить впливовість організацій. На думку автора, законом обмежується самостійна діяльність організацій громадянського суспільства. З точки зору розподілу державного бюджету, діяльність інституту під проводом В. Качмарчика має сенс, оскільки тепер кошти можуть отримувати рівномірно усі організації. Проте, існує і негативна риса, що проявляється у вигляді надмірної координації державою організацій громадянського суспільства.

Попри урядові заяви, ОФОР виступив проти діяльності нового інституту та звернувся до прем'єр-міністра Беата Шидло з проханням блокування даного закону і до президента Анджея Дуди з вимогою накладати вето, ставлячи під сумнів законність створення нової установи і стверджуючи, що режим роботи проекту і його основний зміст викликають занепокоєння у середовищі всього «третього сектору».

Фінансові питання належать до компетенції Комітету з питань громадської користі, очільником якого призначено Петра Глінського. Згідно закону, передбачено максимальний ліміт видатків державного бюджету, пов'язаних з фінансуванням громадських організацій на період 2017–

2026 років. Було виділено 35 660 000 злотих, по роках фінансування виглядало так; 1) 2017 – 1 580 000; 2) 2018 – 3 600 000; 3) 2019 – 3 700 000; 4) 2020 – 3 820 000; 5) 2021 – 3 850 000 ; 6) 2022 – 3 760 000 ; 7) 2023 – 3 780 000 ; 8) 2024 – 3 800 000; 9) 2025 – 3 930 000; 10) 2026 – 3 840 000 [4]

Робота Комітету полягає у посиленні співпраці між міністерствами у сфері співпраці з громадськими організаціями. Основною ціллю Комітету є вивчення законів та вироблення висновків щодо всіх проектів, які будь-яким чином стосуються громадянського суспільства.

Такі зміни у польському суспільстві викликали невдоволення серед відомих представників польського політикуму. На думку автора, важливою стала заява Дональда Туска польського політика, колишнього прем'єр-міністра Польщі, який очолював партію «Громадянська платформа» та різко розкритикував правлячу владу. Станом на теперішній час він є Головою Європейської Ради. Позиція Туска не є випадковою, оскільки його політика була ліберальною та базувалась на активному громадянському суспільстві, яке зазнало утисків у зв'язку не популярних рішень уряду «PIS».

З гострою критикою щодо створення інституцій для контролю діяльності громадських організацій виступив омбудсмен Адам Боднар. На його думку, Національний інститут свободи порушує міжнародні стандарти свободи об'єднань та може спричинити націоналізацію усього «третього сектору», що призведе до значного контролю над громадянським суспільством.

Одним з показників участі громадських організацій у політичному житті Польщі з часу набуття повноправного членства у Європейському Союзі є дані індексів. Для виміру активності було використано Індекс сталості організацій громадянського суспільства (CSO) та Індекс демократії (Democracy Index) [6, 7].

Розвиток громадських організацій у Польщі у період 2008-2014 рр. згідно показників (CSO) мав стабільну тенденцію. Індекс заснований на семи аспектах діяльності громадського сектора: правового середовища, організаційних можливостей, фінансової прибутковості, права, надання послуг, інфраструктури та громадського іміджу. Ми обрали для аналізу період з 2008 р. коли формально було виконані всі зобов'язання перед Європейським Союзом після набуття повноправного членства, по 2014 р. – 10-річчя перебування у ЄС. Варто зауважити, що оцінка ситуації громадянського суспільства у Польщі в 2008-2014 рр. залишалась незмінною, в той час коли в Словенії, Литві, Угорщині, Латвії, Чехії, воно розвивалося у позитивному напрямку. Автор вважає такий показник розвитку громадського сектора у Польщі стабільним, проте низьким. Це пов'язано з недофінансуванням сектору та не високим рівнем залученості держави, як одного з основних джерел фінансів. У середньому значенні індексу (CSO) у Польщі від 1997 р. по 2016 р. показник становить 2,1. Це свідчить про те що, з початку проведення досліджень у Польщі показники набули істотного підвищення до 2004 р. Автор пов'язує такий розвиток з тим, що усе суспільство було задіяне у європейській інтеграції Польщі. Високі, для Польщі, показники залишались стабільними впродовж 10 років, і лише з 2015 р. знову зменшились. Такий не значний стрибок автор пояснює сучасними змінами у Польщі, та переорієнтацією урядової політики по відношенню до організацій громадянського суспільства.

Громадські організації є вираженням самоорганізації суспільств, одночасно показником рівня демократизації. Згідно дослідження було визначено, що з 2016 р. відбувається певне обмеження діяльності громадських організацій, їх рівень впливу та активність контролюється державою. Така урядова політика спричинила зменшення не лише показників громадянського суспільства, а й показники Індeksu демократії (Democracy Index), який здійснюється у 167 державах британською компанією Economist Intelligence Unit. Індекс демократії Economist Intelligence Unit заснований на п'яти категоріях: виборчому процесі і плюралізм; громадянських свободах; функціонуванні уряду; політичній участі; і політичній культурі. Індекс визначається по кожній окремій категорії по 60 показникам, кожна держава тоді класифікується як один з чотирьох типів режиму: повна демократія; помилкова демократія; гібридний режим; і авторитарний режим.

Аналіз показників індексу свідчать про те, що з 2015 р. дійсно відбувається «дедемократизація» Польщі. Так, індекс 2015 р. визначив Польщі 48 місце з показником – 7,09 , а результати індексу за 2017 р. показують, що Польща знаходиться на 53 місці з показником демократії – 6,67. У рейтингу демократії Польща опинилася серед «недосконалих демократій» і відноситься до тих країн світу, де рівень свобод впав у порівнянні з 2014 р. [7,8,9].

Про зниження рівня ефективності демократії та зменшення впливу громадянського суспільства свідчать дані організації Freedom House, що здійснює аналіз розвитку свободи в світі. З 1995 р. Freedom House реалізує дослідницький проект «Nations in Transit», який передбачає дослідження

демократичних реформ у 29 посткомуністичних державах Центральної Європи та Центральної Азії [11]. Оцінка демократичного розвитку здійснюється за шкалою від 1 до 7 (max – 1; min – 7) в семи критеріях: демократичність управління на національному рівні; демократичність управління на місцевому рівні; незалежність ЗМІ; рівень демократичності виборчого процесу; рівень розвитку громадянського суспільства; судова система та незалежність; рівень корупції.

Згідно звітів Freedom House демократичний розвиток Польщі станом на 2017 р. має достатньо низькі показники. У порівнянні з 2016 р. відображено зниження показників громадянського суспільства та діяльності громадських організацій, даний процес автор пов'язує із контролем уряду над діяльністю організацій «третього сектора». Загальна оцінка демократії у Польщі починає поступово зменшуватися з 2014 р. За основу дослідження був взятий період часу з 2008 р. по 2017. Нижня межа 2008 р. зумовлена початком урядових програм, верхня межа зумовлена сучасністю.

Таким чином, при дослідженні сучасних тенденцій діяльності громадських організацій Польщі було зроблено наступні висновки. По-перше, визначено, що правові основи діяльності громадських організацій Польщі на сучасному етапі проходять трансформацію. Із створенням «Центру розвитку громадянського суспільства» змінилися взаємовідносини між владою та громадськими організаціями, для яких була обмежена самостійність прийняття рішень. Партія «Право і справедливість» (PiS) зумовила створення штучної координації діяльності громадських організацій, які у свою чергу стали опозицією до влади. По-друге, аналіз показників Індексу сталості організацій громадянського суспільства (CSO) та Індексу демократії (Democracy Index), показали негативну тенденцію у діяльності усього громадського сектору. Така ситуація зумовлена урядовою політикою та відсутністю єдності у діяльності організацій громадянського суспільства.

Бібліографічний список:

1. Strategia wspierania rozwoju społeczeństwa obywatelskiego na lata 2009-2015. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.mpips.gov.pl/userfiles/File/ozytek/SWRSO%202009-2015.pdf>
2. Strategii Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego . Rząd przyjmuje ważne uchwały.[Електронний ресурс]. URL: <http://www.ekonomiaspoleczna.pl/x/414040>
3. Narodowa Programa Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego (NPWRSO). [Електронний ресурс]. URL: <https://www.spoleczenstwoobywatelskie.gov>
4. Ustawa z dnia 15 września 2017 r. o Narodowym Instytucie Wolności – Centrum Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego [Електронний ресурс].URL: <http://dziennikustaw.gov.pl/du/2017/1909>
5. Zamach PiS na organizacje pozarządowe[Електронний ресурс] // Wiadomo.co .URL: <https://wiadomo.co/zamachpisnaorganizacjepozarządowe>
6. Indeks społeczeństwa obywatelskiego w Polsce . Warszawa. 2016. 149 s.
7. The Economist Intelligence Unit's Democracy Index 2017. [Electronic resource]. URL <https://www.eiu.com/topic/democracy-index>
8. The Economist Intelligence Unit's Democracy Index 2014. [Electronic resource]. URL https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=Democracy0115
9. The Economist Intelligence Unit's Democracy Index 2015. [Electronic resource]. URL https://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex2015
10. The Economist Intelligence Unit's Democracy Index 2016. [Electronic resource]. URL <https://infographics.economist.com/2017/DemocracyIndex/>
11. Nations in Transit [Electronic resource] / Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/report-types/nations-transit>

Okun'ovs'ka Yu. V. Modern tendencies in the work of non-governmental organizations of Poland

The article studies the governmental “Civil Society Development Strategy for 2009-2015” and the National Program of “Public Initiatives Foundations for 2009-2013”. It was determined that at their current stage NGOs follow the “National Support Program of the Civil Society Development”, which developed for the period of 2016-2020.

Having studied the current legislation regulating the functioning of NGOs in Poland, the author determined that the adoption of the Law on establishment of the National Freedom Institute – “The Civil Society Development Centre” – changes the interrelations between the government and non-governmental organizations.

The article proves that the activity of NGOs in Poland was restricted/slowed down by the new government, which came to power after the parliamentary elections in autumn 2015. The ruling party – “Law and Justice” – restricted the independence of the decision-making process and launched the program of discrediting the organizations, claiming that part of them are linked to political opposition and abuse of state funding. From the point of view of the authorities this was a positive process, created with

the purpose of facilitating equal development of all NGOs taking into consideration the specifics of their funding and geographical location.

In the course of the research it was determined that the governmental policy regarding the NGO activity has led to the decrease of the Civil Society Organizations Sustainability Index (CSO) and the Democracy Index. The timeframe of the study is between 2008 and 2017. 2008 was taken as a starting point of the study due to the launch of governmental programs, 2017 has the latest available data.

Having analyzed the indexes, the article proves that starting from 2015 the level of democracy efficiency has decreased and the influence of civil society has lessened. This situation is the result of the actions of the government and of the absence of a common center coordinating the work of civil society organizations.

Key words: *transformation, indexes, non-governmental organizations, democratization*

DOI 10.31558/2519-2949.2018.3.9

УДК 323.233:342.9(477:432)

*Покотило А. О., Східноєвропейський національний університет
імені Лесі Українки*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВА БАЗА ПОЛІТИЧНОГО ПРОТЕСТУ УКРАЇНИ ТА РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

Стаття присвячена висвітленню та порівнянню нормативно-правової бази політичного протесту України та Республіки Польща. Розглянуто право на свободу мирних зібрань, що гарантована Конституціями демократичних держав та дає можливість суспільству демонструвати незгоду з політикою держави. Крім того, в особливих випадках, саме свобода мирних зібрань і політичний протест, стають своєрідним актом політичної комунікації між громадянським суспільством і владою. Розглянуто особливості нормативно-правової бази України щодо політичного протесту та визначено, що нормативно-правова база є обмежена невеликою кількістю нормативно-правових актів, зазначено і те, що форми, якими послуговується законодавець в питаннях регулювання відносин громадян і влади, щодо питань політичного протесту є доволі розмитими. Підмічено, що в Конституції України, формулювання щодо політичного протесту є вельми нечіткими, та зазначено, що прямої статті в Конституції щодо політичного протесту немає, але є деякий натяк на те що політичний протест розглядається як частина прав людини. Розглянуто специфіку нормативно-правової бази політичного протесту в Республіці Польща, відмічено, що в нормативно-правовій базі не передбачено прямої норми стосовно політичного протесту, та вказано, що є всього два нормативно-правових акти які регулюють відносини між державою і протестуючими, як соціальним явищем. Розглянуто поняття «політичний протест» у цілому, його види, форми та механізми за якими політичний протест має право бути здійсненим. Проаналізовано та зроблено порівняння нормативно-правової бази політичного протесту України та Республіки Польща. Зроблено висновки щодо нормативно-правової бази політичного протесту двох країн, де українська нормативно-правова база в сфері політичного протесту все ще залишається слабозрозуміною та потребує доопрацювання, проте, все ж демонструє більший демократизм порівняно з польською, і має перспективи розвитку в демократичному напрямку.

Ключові слова: *політичний протест, нормативно-правова база, свобода мирних зібрань, протест, Україна, Республіка Польща.*

Постановка проблеми. Дослідження нормативно-правової бази політичного протесту, специфіки законодавства щодо політичних протестів є важливою віхою в питанні демократичності режиму а також в питанні дотримання ним прав людини. Розуміння нормативно-правової бази політичного протесту демонструє ступінь готовності влади до комунікації з суспільством.

Стан дослідження. Тематику політичного протесту вивчають вітчизняні вчені: Зеленько [2], Мироненко [4], Травлос [5] та інші, які не тільки розвинули але й оновили наукові уявлення щодо політичного протесту.

Примітно, що вітчизняні дослідники не порівнювали нормативно-правові бази двох країн, а займалися виключно дослідження феномену політичного протесту, ігноруючи його політико-юридичну сторону. Тому метою статті є поглиблення та розширення знань про нормативно-правову базу політичного протесту в Україні та Республіки Польща, а також їх порівняльна характеристика.

Виклад основного матеріалу. Згідно з визначенням, наведеним у Політичній енциклопедії за редакцією. Ю Левенця, Ю. Шаповала та ін., політичний протест – це форма вияву незгоди окремого індивіда або певної соціальної групи з політичним курсом або окремими діями вищих органів державної влади. Політичний протест може здійснюватися як у законодавчо визначених (легітимних), так і в екстремістських (нелегітимних) формах. У першому випадку політичний протест здійснюється у формі звернення до органів влади та її представників у законодавчій, виконавчій, судовій гілках або апелювання до громадської думки з метою подолання або виправлення негативних, як на думку тих, хто протестує, суспільних явищ і політичного стану в державі. Політичний протест у зазначеному випадку реалізується через важелі демократії: свободу думки, друку, зборів, мітингів, страйків, мирних вуличних демонстрацій і т. д. До нелегітимного

політичного протесту відносяться такі акції громадянської непокори, як несанкціоновані мітинги і демонстрації, спроби захоплення приміщень адміністративно-державних закладів, акти насильства стосовно окремих політичних діячів тощо. Американський вчений С. Терроу – визначає політичний протест як «використання руйнівних колективних дій, націлених на інститути, еліти, які панують і інші групи у досягненні деяких колективних цілей і вимог протестуючих». Цей же дослідник виділив п'ять основних компонентів протестної дії:

- 1) прямий характер, за допомогою якого відмежується інституційне посередництво;
- 2) можливість насильства, яке є ультимативною формою протесту;
- 3) експресивність протесту – протестуючі часто не здатні заявити інструментальні вимоги і висловлюють протест за допомогою алегоричних звинувачень і неадекватної лексики;
- 4) звернення з вимогами протестуючих до інших групи або елітних угруповань;
- 5) наявність, незважаючи на експресивність протесту, певної стратегії у виборі форм поведінки, об'єкта критики і власних цілей [5].

Традиційно вважається, що під політичним протестом мається на увазі протест з приводу влади, домінування, впливу. Політичний протест як форма прямої політичної участі населення є невід'ємною складовою політичного процесу в будь-якому суспільстві. В демократичній політичній системі громадяни мають можливість виступати проти дій влади та не погоджуватися з тим, що не відповідає їх інтересам і ціннісним орієнтаціям.

Протестна поведінка в структурі політичної участі є специфічним видом політичної поведінки, оскільки політичний протест – це вияв негативного ставлення до політичної системи загалом, її окремих елементів, норм, цінностей, ухвалених рішень у демонстративній формі і є не конвенційним за своїм змістом.

До протестних форм політичної поведінки належать мітинги, демонстрації, масові ходи, страйки, пікетування, масові та групові насильницькі акції. Неконвенційна політична участь є різновидом політичної участі (непрофесійної політичної діяльності, у якій відображається зазвичай реальний вплив громадян на інститути влади і процеси прийняття політичних рішень), яка не виключає поряд і конвенційну політичну участь [4].

Першочерговою можливістю політичного протесту проявляється в праві свободи мирних зібрань. Ідея свободи мирних зібрань є полем за допомогою якого може виникнути політичний протест як такий.

Свобода мирних зібрань – це основне тло, гарантоване конституціями демократичних держав, яке дає можливість суспільству демонструвати незгоду з політикою держави. Крім того, в особливих випадках, саме свобода мирних зібрань і політичний протест, стають своєрідним актом політичної комунікації між громадянським суспільством і владою.

Знову не вказуючи прямо на свободу мирних зібрань і політичний протест декларація прав Людини і громадянина декларує претензію до них наступними строками: «Метою кожного політичного об'єднання є збереження природних і невід'ємних прав людини; цими правами є свобода, власність, безпека і опір гніту» [4].

Формально, ці строки мають більший зв'язок з політичними об'єднаннями, але чим група протестувальників не політичне об'єднання? Протестувальників об'єднує спільна політична мета, спільний лідер протесту (якщо є), спільний об'єкт незадоволення. Тобто з теоретичної точки зору можна вважати групи протестувальників, тимчасовими «політичними об'єднаннями» які можуть або мати, або не мати інтенції до легалізації.

Але так чи інакше, друга стаття декларації прав людини і громадянина демонструє право протестувальників на політичний протест.

Особливістю нормативно-правової бази України щодо політичного протесту є те, що питання про політичний протест обмежено невеликою кількістю нормативно-правових актів. Форми, якими послуговується законодавець в питаннях регулювання відносин громадян і влади, в питаннях політичного протесту є доволі розмитими.

Це наочно помітно в головному засадничому документі нашої країни. В Конституції України, формулювання щодо політичного протесту є вельми нечіткими. Прямої статті в Конституції щодо політичного протесту немає, але є деякий натяк на те що політичний протест розглядається як частина прав людини. В статті 39 наголошується на праві громадян на свободу мирних зібрань. Текст статті декларує: «Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування.

Обмеження щодо реалізації цього права може встановлюватися судом відповідно до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей.» [3]. Навіть з формулювання статті 39 помітно, що таким юридичним полем політичний протест не може бути окреслений, хоча і демонструє механізми, за якими політичний протест має право бути здійсненим. Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 року, щодо цієї статті Конституції говорить наступне: «Право громадян збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, закріплене в статті 39 Конституції України, є їх невідчужуваним і непорушним правом, гарантованим Основним Законом України. Це право є однією з конституційних гарантій права громадянина на свободу свого світогляду і віросповідання, думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, на використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір, права на вільний розвиток своєї особистості тощо. При здійсненні цих прав і свобод не повинно бути посягань на права і свободи, честь і гідність інших людей. Проводити збори, мітинги, походи і демонстрації громадяни можуть за умови обов'язкового завчасного сповіщення про це органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування.» [7]. Тобто вказує на те, що право на політичний протест є невід'ємним правом кожного громадянина України.

В наступній частині рішення Суду виникає тлумачення одного з головних спірних моментів цієї статті Конституції. Йдеться про те значення слів «завчасно сповіщати органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування». Тлумачення цієї строки Конституційний судом наступне: «організаторам треба повідомляти про акції завчасно, щоб органи місцевої влади і виконавчої влади могли «звернутися до суду для вирішення спірних питань» а також «надавати можливість відповідним органам виконавчої влади чи органам місцевого самоврядування вжити заходів щодо безперешкодного проведення громадянами зборів, мітингів, походів і демонстрацій, забезпечення громадського порядку, прав і свобод інших людей.» [7]. Тобто, з рішення Конституційного суду стає зрозумілим офіційна позиція влади, щодо політичного протесту. Вона відобразилась в рішенні.

Загалом, сьогоднішня правова невизначеність у питанні мирних зібрань грає на користь влади, від волі якої й залежить – чи карати за протест, чи ігнорувати. І хоча абсолютно правими є правозахисники, які наголошують, що єдиною нормою сьогодні є тільки 39-та стаття Конституції, – на практиці влада має цілий набір потрібних норм, які дістає за потреби. Багато акцій вдається проводити безперешкодно. Але є й інші приклади. І скільки б не було організаторів, повідомлень про захід, зміни місця проведення тощо, – якщо є конкретне завдання, то влада знайде потрібні норми, щоб заборонити протест. Зокрема, є й ухвала Вищого адмінсуду від 23 січня 2013 року, яка практично розв'язує руки місцевим органам самоврядування й узаконює шаховий порядок та дозвільний принцип на проведення мирних зібрань, який на пряму залежить від політичної волі влади. Якщо немає закону – то органи самоврядування діють на свій розсуд, буквально, йдеться в згаданому рішенні. Перша спроба законодавчо врегулювати питання мирних зібрань в Україні датована ще 2008 роком. Саме тоді був зареєстрований проект закону № 2450.[1]. Згодом, цей закон було визнано таким, що суперечить правам людини і його не прийняли.

Одним з законів, який регулював відносини «протестувальники – влада» був закон № 732-VII від 28.01.2014 «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та процесуальних законів щодо додаткових заходів захисту безпеки громадян», який був першим серед пакету «Диктаторських законів». Наслідки цього закону могли бути наступні: арешт за порушення організації мітингу, за перешкоджання роботі органів виконавчої влади чи місцевого самоврядування – 5 років позбавлення волі, за груповий протест санкція була 2 роки позбавлення волі, арешт за допомогу протестам, також Документ запроваджував нові статті про екстремістську діяльність та наклеп, які поширюються зокрема і через інтернет, та запроваджував покарання за це. Виготовлення та розповсюдження екстремістських матеріалів у ЗМІ чи інтернеті каралось би штрафом у розмірі до майже 14 тисяч гривень штрафу або обмеженням волі чи ув'язненням на строк до трьох років. Окрім іншого, екстремістськими, згідно із законом, вважаються матеріали із закликами до насильницької зміни конституційного ладу і перешкоди діяльності органів влади і посадовців. Відповідно до поправок у законі про свободу совісті та віросповідання, церкві заборонили займатися екстремістською діяльністю. За поширення недостовірних відомостей, що ганьблять честь і гідність особи, передбачений штраф у розмірі до 850 гривень. За наклеп, який прозвучав у засобах масової інформації або в мережі Інтернет, передбачений штраф у розмірі до 5100 гривень, або громадські роботи до 240 годин, або виправні роботи до 1 року. За наклеп

зі звинуваченням у вчиненні тяжкого злочину були шанси отримати виправні роботи або обмеження волі на строк до 2 років [9]. Цей закон повністю порушував конституційні права громадян України. На щастя, його було скасовано.

Наразі, в Порядок денний Верховної Ради України внесено законопроект № 3587-1 від 11.12.2015 «Про гарантію свободи мирних зібрань в Україні», в якому врегульовано і врегульовано відносини «держава – протестуючі» і покладено зобов'язання на органи місцевого самоврядування та виконавчої влади «безоплатно забезпечувати охорону громадського порядку, невідкладну медичну допомогу, належні санітарні умови, прибирання території в місцях проведення зібрання до, під час та після нього.» Також примітним є пункт 4 статті 7. законопроекту: «Орган виконавчої влади чи орган місцевого самоврядування зобов'язаний: а) безсторонньо ставитися до зібрання та уникати оцінки доцільності проведення зібрання; б) надавати рівні можливості всім сторонам у разі проведення одночасних зібрань, у тому числі контрзібрань; в) не допускати заборони або обмеження свободи вибору форми, місця, часу чи маршруту зібрання, за виключенням рішень суду» [6].

Загалом варто зазначити, що нормативно-правова база політичного протесту в Україні представлена доволі нечисельними нормативно-правовими актами. Незважаючи на Майдан, який в деякій мірі був радикалізований порушенням цього самого права на свободу мирних зібрань, права на політичний протест, чинний парламент все ж не зміг до кінця врегулювати відносини «протестувальники – влада», хоча законопроект уже є в порядку денному, тому можна очікувати, що в Парламенті скоро будуть чергові дискусії, щодо того, як врегулювати ці взаємовідносини.

На сьогоднішній момент, структура регулювання відносин між протестуючими і владою в сфері політичного протесту все ще залишається слаборозвинутою, потребує доопрацювання, створення регуляторного нормативно-правового акту який «розставить крапки над «і». Поки законопроект «Про гарантію свободи мирних зібрань в Україні» знаходиться на стадії «в регламенті», тобто в черзі на розгляд, можна констатувати, що зараз нормативно-правових актів, стосовно політичного протесту в Україні не представлено. Питання стосовно політичного протесту обмежено виключно Конституцією України, а також рішенням Конституційного суду. Наразі українське суспільство потребує розвитку нормативно-правової бази політичного протесту, бо інакше це питання залишиться неврегульованим і органи державної влади та місцевого самоврядування матимуть інструменти для саботажу політичного протесту, який є необхідною складовою розвитку громадянського суспільства.

Специфікою нормативно-правової бази політичного протесту в Республіці Польща є те, що в їх нормативно-правовій базі не передбачено прямої норми стосовно політичного протесту. В нормативно-правовій базі Республіки Польща стосовно політичного протесту згадується виключно опосередковано.

Загалом, є два нормативно-правових акти які регулюють відносини між державою і протестуючими, як соціальним явищем. Першим документом який опосередковано вводить політичний протест в правове поле, в формі мирних зібрань, це Конституція Республіки Польща. Другим документом є закон «Про зібрання».

Конституція 1997 року встановлювала свободу організації мирних зібрань і участі в них. Вона ж і вводить в правове поле поняття мирні зібрання. Згідно статті 57 право на мирні зібрання може бути обмежено законом. Текст статті Конституції Республіки Польща, адаптований українською мовою звучить так: «Стаття 57. Кожному забезпечується свобода організації мирних зібрань і участі в них. Обмеження цієї свободи може визначатися законом» [10].

Порівнявши статтю 57 Конституції Польщі з статтею 39 Конституції України можна побачити, що принципової різниці між ними майже немає. Обидві статті гарантують свободу мирних зібрань. Є технічна різниця і вона стає зрозумілою, коли є потреба в реалізації цього права гарантованого Конституціями.

Стаття 57 Конституції легалізує і спонтанні політичні протести. Ця легалізація не потребує узгодження з органами виконавчої влади або органами місцевого самоврядування, тоді як стаття 39 Конституції України вимагає того щоб протест чи будь яка інша акція була узгоджена з органами або виконавчої влади або органами місцевого самоврядування, і тільки тоді після узгодження, вона набуває легальності.

Другим нормативно-правовим актом, який уточнює і регулює відносини щодо політичного протесту є закон про народні зібрання. Він суперечливий, щодо його демократичності

і конституційності до сьогодні ідуть дискусії, особливо в чинній редакції, але він прийнятий і регулює питання щодо політичного протесту в Республіці Польща.

Згідно з законом перевагу надаватимуть демонстраціям, які організують церква чи державні структури. Закон був і до редакції 2016-ого року, але правляча партія на чолі з Анджеєм Дудою вирішили змінити його.

Зміни, запропоновані консервативною правлячою партією «Право і справедливість», що були ухвалені в парламенті в грудні 2016 року, передбачають обмеження можливості проведення мітингів і народних зібрань у день, коли відбуваються демонстрації, влаштовані державними структурами та релігійними організаціями. Згідно з поправкою, у пріоритеті будуть останні, навіть у тому разі, якщо заявка від них надійшла пізніше, ніж, наприклад, від представників опозиції. Натомість критики закону вважають, що ця поправка обмежить права громадян. Опозиція побоюється, що її роботі в такий спосіб перешкоджатимуть [8].

Таким чином можна побачити, що нормативно-правова база Республіки Польща, стосовно політичного протесту, з демократичної і справедливої до кожного суб'єкта правових відносин, поступово перетворюється в інструмент правлячої партії з обмежування діяльності опозиції. Політична опозиція – головний користувач правом на політичний протест, а такий закон, відповідно утискає природне право, політичної опозиції на політичний протест.

Висновки. Враховуючи вищесказане, ми оцінюємо нормативно-правову базу політичного протесту Республіки Польща такою, що не відповідає критеріям належної демократичності законодавства, через діяльність партії «Право і справедливість».

Нова редакція закону «Про народні зібрання» несе за собою політичні і правові наслідки, які демонструють утискання права політичної опозиції на політичний протест. Однак, Конституція Республіки Польща демонструє зокрема більший демократизм стосовно народних зібрань ніж однойменний закон. Зокрема стаття 57, яка легалізує і спонтанні політичні протести.

Нормативно-правова база політичного протесту в Україні демонструє більший демократизм порівняно з польською, і має перспективи розвитку в демократичному напрямку. Зокрема, йдеться про проект закону «Про гарантії свободи мирних зібрань в Україні». Однак, правове поле, яке надає Конституція не дає можливості легалізувати спонтанні протести, які можуть виникати стихійно, але цей недолік буде усунено після прийняття вищезгаданого закону.

Бібліографічний список:

1. Закон про мирні зібрання: заборона протестів чи інструмент проти свавілля влади? // Українська правда. – 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/columns/2013/05/29/6990482/>
2. Зеленько Г. Політичний протест зими 2013 – 2014 років в Україні: зміст, форми, наслідки/ Г. Зеленько // Наукові записки ІПіЕНД імені М. Ф. Кураса НАН України. – 2015. – Вип. 2 (70). – С. 34 – 55.
3. Конституція України: чинне законодавство: Офіц. текст. – К.: Алерта, 2016. – 80с.
4. Мироненко О. Декларація прав людини і громадянина 1789 // Політична енциклопедія. Ред. кол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – с.185.
5. Політичний протест як форма громадської участі / Т. Травлос // «Перспективи». Соціально-політичний журнал. – 2015. – № 4. – С. 131-137. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Perspekt_2015_4_25
6. Проект закону про гарантії свободи мирних зібрань в Україні: від 11.12.2015 р. №3587-1. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57396
7. Рішення Конституційного Суду України від 19 квітня 2001 р. судова справа № N 1-30/2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-01/paran54#n54>
8. У Польщі набрав чинності суперечливий закон про зібрання. Die Deutsche Welle. 2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.com/uk/у-польщі-набрав-чинності-суперечливий-закон-про-зібрання/a-38011729>
9. Що заборонили та обмежили українцям новим законом? // Ерамедіа. – 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.era-media.com.ua/article/194263-scho_zaboronili
10. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. // Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej. 1997. Nr. 78. poz. 483.

Pokotylo A. O. Normative-legal base of political protests of Ukraine and the Republic of Poland

The article is devoted to the coverage and comparison of the normative-legal base of the political protest of Ukraine and the Republic of Poland. The right to freedom of peaceful assembly, guaranteed by the constitutions of democratic states, is considered, and it allows the society to demonstrate disagreement with the policy of the state. In addition, in special cases, freedom of peaceful assembly and political protest are a kind of act of political communication between civil society and government. The peculiarities of the

legal and regulatory framework of Ukraine regarding political protest are considered, and it is determined that the regulatory framework is limited by a small number of normative legal acts, and of the forms used by the legislator in the issues of regulating the relations of citizens and authorities regarding the issues of political protest are fairly blurry. It is noted that the wording of the political protest in the Constitution of Ukraine is rather vague, and it is noted that there is no direct article in the Constitution about political protest, but there is some hint that political protest is considered as a part of human rights. The peculiarities of the normative and legal base of political protest in the Republic of Poland are considered, it is noted that the normative-legal basis does not provide for a direct norm regarding political protest, it is stated that there are only two normative legal acts regulating relations between the state and the protesters as a social phenomenon. The concept of «political protest» in general, its kinds, forms and mechanisms under which political protest has the right to be realized is considered. The normative-legal base of political protest of Ukraine and the Republic of Poland is analyzed and compared. Conclusions are made regarding the regulatory framework of political protest of the two countries, where the Ukrainian legal framework in the field of political protest is still poorly developed and needs to be finalized, however, it still demonstrates greater democracy compared to the Polish, and has prospects for development in a democratic direction.

Key words: *political protest, normative-legal base, freedom of peaceful gatherings, protest, Ukraine, Republic of Poland.*

DOI 10.31558/2519-2949.2018.3.10

УДК 323.21(477)

**Поліщук О. О., Харківський державний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди**

ГЕНЕЗИС КАТЕГОРІЇ «ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ»

У статті розкривається виникнення та формування категорії «політичні технології» у традиційному науковому дискурсі. Простежено зв'язок між політичними та соціальними технологіями. Виявлено ступінь розробленості поняття політичних технологій у політичній науці.

Обґрунтовано необхідність комплексного дослідження політичних технологій як різновиду соціальних технологій.

Визначено, що на сучасному етапі політичного розвитку технологічна складова політики у вітчизняній науці досліджена частково. У той же час, ця сфера викликає інтерес політиків, наукових працівників. Різні дослідники політичних технологій пропонують децю відмінні визначення цього концепту. Визначено, що найбільш вживаним визначенням політичних технологій є «сукупність принципів, методів та процедур, що використовуються суб'єктами політичної діяльності».

PR-технології, які служать політичним партіям, кандидатам, інститутам державної влади, розвиваються у кількох напрямках. Від створення інформаційного повідомлення до джерела суспільної довіри до кандидата або партії необхідно подолати важкий комунікативний шлях. Використання простих схем формування громадської думки, як правило, не дає позитивних результатів. Не беручи до уваги опосередковані чинники, та не спостерігаючи за зміною настроїв, можна не тільки не отримати очікуваного результату, а й помилково сприяти виробленню негативного образу політика чи партії. Обґрунтовано, що переважаючий тип політичної технології, яка використовується, залежить від ступеня розвитку політичної системи суспільства. Технології політичного контролю та комунікації використовуються в політиці для вирішення конкретних проблем. Зазначено, що політичне управління та комунікаційні технології використовуються в політиці для вирішення конкретних проблем взаємодії суспільства з політичною владою.

Ключові слова: демократичний транзит, політичні технології, політичний маркетинг, політична комунікація, PR.

Актуальність заявлено наукової проблеми обумовлена недовершеним рівнем дослідження теоретико-методологічних основ поняття «політичні технології» класиками політичної думки і сучасними теоретиками. Складність аналізу цієї проблематики визначається відсутністю у вітчизняній політичній науці ґрунтовних політичних досліджень, присвячених цій проблематиці. Важливість розробки цієї проблеми викликана необхідністю формування цілісної системи політичних технологій українського суспільства і підвищення ефективності їх функціонування.

Розробленість проблеми в науковій літературі. Дослідження проблеми соціальних і політичних технологій у сучасній українській та російській політології здійснили: Д. І. Видрін, В. М. Бебик, В. Г. Воронкова, В. С. Дудченко, К. С. Гаджієв, Л. Я. Дятченко, В. Д. Демченко, В. О. Євстаф'єв, С. Г. Кара-Мурза, В. М. Іванов, Ф. М. Кирилюк, В. М. Князєв, О. П. Кудінов, О. О. Максимов, С. Ф. Лісовський, В. Я. Матвієнко, Є. Б. Малкін, І. В. Молодих, О. В. Петров, А. М. Пойченко, В. А. Полторак, Ю. П. Сурмін, Г. М. Почепцов, І. О. Поліщук, О. І. Соловйов, Є. Б. Сучков, Г. В. Щокін, В. К. Якунін, О. С. Токовенко та ін.

Але мало хто зі згаданих авторів приділяє увагу проблемі генезису категорії «політичні технології». Звідси виникає наступна мета та завдання данної статті.

Мета статті полягає в тому, щоби розкрити генезу та основні класичні підходи до розуміння поняття «політичні технології». Завданням статті є виявлення сутності поняття «політичні технології» і специфіки їх застосування в традиційному науковому дискурсі.

Виклад основних положень. Розвиток наукових уявлень про політичні технології обумовлений процесами раціоналізації мислення. Перша теорія суспільства була розроблена в межах позитивістської філософії її засновником Огюстом Контом (1798–1857).

Прихід індустріальної епохи, стрімкий розвиток промисловості і капіталістичних відносин потребували нових умов організації праці, іншого підходу до організації виробництва. Поява нових соціальних відносин після буржуазних революцій у Західній Європі вимагала переосмислення управління політичними процесами і сприяла розвитку нових суспільних підходів. Засади старого феодального суспільства були зруйновані. За дуже короткий період виникло якісно нове суспільство. Нові відкриття в природничих науках, розробка економічних, філософських і політологічних теорій стали основою для розвитку наук про найбільш складні форми організації суспільства, які вимагали нового типу мислення, «позитивного» мислення за О.Контом. Ознаками позитивного мислення О.Конт називає намагання скрізь замінити абсолютне відносним, акцентуючи на соціальному характері і зв'язку із здоровим глуздом. До позитивістського напрямку соціології можна віднести такі критерії, як вірогідність, об'єктивність, реальність, точність і корисність теорії політичних технологій.

Позитивне і раціональне мислення складають основу уявлень про технології, які сформувалися в індустріальну епоху. Принцип детермінізму О.Конта став фундаментом уявлень про наукову всемогутність і абсолютність науки. На думку О.Конта, позитивний спосіб мислення, що затвердився у точних науках, «повинен» у кінцевому рахунку перемогти й у сфері політики і привести до створення позитивної науки про суспільство – соціології [1, с. 89].

О.Конт розглядає суспільство як систему, яка є аналогічною біологічному організму. Він вважає, що управління суспільними процесами стимулює впорядкування соціуму під дією законів соціальної статистики і соціальної динаміки. О. Конт вбачає метою соціального розвитку невідомий прогрес, що проявляється в накопиченні матеріальних і духовних цінностей і їх передачі від покоління до покоління.

Розмірковуючи про засади соціальної інженерії, що можуть припинити кризу тогочасного суспільства, О.Конт вбачає більшу роль науки і моралі порівнянні з економікою і політикою. У моделі майбутнього суспільства О.Конт приділяє мало уваги ролі виборів, парламентів, партій. Можливість соціальних трансформацій передбачена лише через наукове знання. Цей підхід передбачає застосування соціальних і політичних технологій виключно в науковому дискурсі.

Згодом Герберт Спенсер (1820–1903) розвинув теорію позитивізму О.Конта. Він заперечував необхідність втручання влади в соціальні процеси розвитку. Це безпосередньо вплинуло на бачення суті політичних технологій. Концепція Г.Спенсера розширила соціальну науку, додавши до неї такі поняття, як «соціальне буття» і «розвиток соціального управління», «рухливість» і «мобільність».

Уявлення про політичні технології Г.Спенсер розширив через поняття «органічного розвитку», відсутність втручання в суспільні процеси. Неприйняття соціальної інженерії як першооснови визначило подальше розуміння соціальних і політичних технологій. Концепція Г.Спенсера про суспільство, що «органічно» розвивається, передбачає розвиток принципів і технологій соціально-політичного управління, які відповідають такому типу суспільства [2, с. 1408].

основі соціальної концепції Г.Спенсера представлена «органічна теорія», згідно з якою суспільство – організм, який гармонічно еволюціонує через взаємодію його елементів. Ідеальне суспільство – суспільство в стані рівноваги. Втрата рівноваги становить головну загрозу цілісності суспільства. Г.Спенсер, взявши за основу теорію еволюції Ч.Дарвіна, використовував її для пояснення соціального розвитку. Соціально-політичну теорію він поповнив поняттями «цілісність», «еволюційність» і «системність розвитку соціальних технологій». Г.Спенсер доводить ідею про те, що суспільство змінюється в залежності від того, як індивіди адаптуються до природного або соціального середовища.

Розвиток інтелектуальних і фізичних здібностей індивідів обумовлений соціальною еволюцією. Усі спроби неприродного спонукання до соціальної еволюції з використанням економічних або соціально-політичних технологій, не враховуючи особливостей суспільства, на думку Г.Спенсера, матимуть непередбачувані негативні наслідки. Вчений визнавав єдино прийнятною соціальною технологією природний відбір. На переконання Г.Спенсера, необхідна відсутність втручання уряду в процеси соціальної взаємодії, завдяки чому забезпечується рівновага інтересів. У подальшому теорія «соціального дарвінізму» значно вплинула на розвиток соціальної і політичної інженерії. Згідно з положеннями теорії Г.Спенсера частина суспільства, яка є найменш пристосованою до нових умов, природним чином зникне, засвідчивши тим самим вірність «органічної» теорії.

У подальшому на еволюцію поглядів стосовно соціальних технологій великий вплив здійснили: Еміль Дюркгейм, Карл Маркс, Фрідріх Енгельс, Карл Поппер. Видатний англійський

філософ Карл Поппер (1902–1994) осмисленні різних соціальних проектів здійснив спробу розв'язання проблеми технологічної діяльності, яка передбачає відсутність гарантій стосовно небажаних наслідків при здійсненні перетворень. Він вважав, що «немає підстав думати, що повна перебудова нашого соціального світу негайно приведе до добре працюючої соціальної системи» [3, с. 210]. К. Поппер критикував «утопічні» технології, пов'язуючи їх з прагненням необачно перебудувати суспільство. Здійснюючи аналіз принципів соціальних перетворень, вчений вважав за необхідне застосування досвіду, розуму, консенсусу, компромісу та гуманізму. У своїй головній роботі «Відкрите суспільство і його вороги» автор зазначив, що утопічна спроба досягти ідеальної держави, використовуючи проект суспільства в цілому, вимагає сильної централізованої влади певних людей і найчастіше призводить до диктатури. Подібні погляди підтримував видатний економіст Ф.А.Хайєк (1899–1998). Аналізуючи небезпеку соціалістичних перетворень у роботі «Дорога до рабства», вчений пропагує ліберально-демократичні цінності як основу найбільш ефективних соціальних дій.

Макс Вебер (1864–1920) висунув положення про особливості практик реалізації влади (фактично політичних технологій) у харизматичному та раціональному режимах. Здійснюючи аналіз індустріального суспільства, вчений розробив концепцію раціональної бюрократії, що згодом була використана для моделі раціонально-технологічного інституту державного управління в розвинених демократичних державах. Розглядаючи харизматичне панування, М.Вебер розкриває роль ірраціональних факторів у здійсненні правління.

Свій внесок у розвиток поняття «політичні технології» здійснили Т.Парсонс і К.Мангейм. Завдяки ідеям Т.Парсонса в соціальних технологіях були виявлені системи, соціальні інститути з певною структурою, функціями і ролями для забезпечення потреб суспільства. К.Мангейм звернув увагу на небезпеку від надмірного застосування технологій для системи соціального і політичного управління.

На сучасному етапі політичного розвитку технологічна складова політики у вітчизняній науці характеризується частковим дослідженням. Разом з тим ця сфера викликає інтерес політиків, науковців і управлінців. Різноманітні підходи до аналізу політичних технологій формують різноманітні визначення. Політична наука визначає політичні технології як «сукупність принципів, методів і процедур, що використовують суб'єкти політичної діяльності. Політичні технології, ґрунтуючись на теоретичному аналізі взаємодії політичних суб'єктів, містять методологічні орієнтири і методологічні рекомендації ефективного вирішення політичних проблем і досягнення визначених політичних цілей» [4, с. 63].

Зазвичай сутнісний зміст політичних технологій пов'язують з виборчими технологіями, PR-технологіями, а також з політичним маркетингом. Про це свідчить їх масштабне застосування і розповсюдження для впливу на масову свідомість під час виборчих кампаній.

Спробу розширити сутність поняття «політичні технології» здійснив російський вчений О.Соловйов. Він вважає, що «політичні технології являють собою сукупність послідовно застосованих процедур, прийомів і способів діяльності, спрямованих на найбільш оптимальну й ефективну реалізацію цілей і завдань конкретного суб'єкта у визначений час і у визначеному місці» [5, с. 416]. Головна перевага цього визначення полягає в системності розуміння політичних технологій як засобів управління.

Загальна структура технологій має такий вигляд: мета політичного управління – знання – технологічні операції, методики дії, прийоми, процедури – ресурси. Засадами ефективного управління є цілераціональна дія цілепокладання. Кінцева мета, для досягнення якої застосовується технологія, обумовлює тип конструювання, процедури, характерні ознаки суб'єкта впливу, підбір необхідних ресурсів.

Знання для застосування технологій має подвійне значення: знання технологічне (практичне знання про засади соціального конструювання, застосоване для вирішення конкретної проблеми) взаємодіє з науковим знанням (знанням «ідеальним», абстрактним відносно специфіки об'єкта). Ця взаємодія дає можливість визначити необхідні технологічні методи дії, процедури, прийоми. До ресурсів політичних технологій належать фінансово-економічні, інтелектуальні, матеріальні, соціально-політичні, кадрові, адміністративно-управлінські засоби.

Висновки. Підсумовуючи, необхідно відзначити, що політичні технології зароджувалися як частина соціальних технологій і відігравали та відіграють важливу роль у сучасному суспільстві. Міра їхнього розвитку й досконалості є показником зрілості політичних інститутів держави. Вони відображають різноманіття і складність сучасного суспільства.

Від типу політичних технологій, що використовуються, залежить ступінь розвитку політичної системи суспільства. Політичні технології управління й комунікації застосовуються в політиці для вирішення специфічних проблем взаємодії суспільства з політичною владою.

Бібліографічний список:

1. Арон Р. Этапы развития социологической мысли / Р. Арон ; общ. ред. и предисл. П. С. Гуревича. – М. : Изд. группа «Прогресс» – «Политика», 1992. – 89 с.
2. Спенсер Г. Опыты научные, политические и философские / Г. Спенсер ; пер. с англ. под ред. Н. А. Рубакина. – Минск : Соврем. литератор, 1998. – 1408 с.
3. Поппер К. Открытое общество и его враги : пер. с англ. / К. Поппер ; под ред. В.Н. Садовского. – М. : Феникс : Междунар. фонд «Культ. инициатива», 1992. – Т. 1 : Чары Платона. – 432 с.
4. Политология в вопросах и ответах : учеб. пособие для вузов / под ред. Ю. Г. Волкова. – М. : Гардарики, 1999. – 472 с.
5. Соловьев А. И. Политическая теория, политические технологии : учеб. для студ. вузов / А. И. Соловьев. – М. : Аспект Пресс, 2000. – 559 с.

Polishchuk O. O. Genesis of category "political technologies"

The article investigates the origin and formation of concepts political technology. Reveals the connection between political and social technologies. Discovered level of development of political technology concept in political science. The basic scientific approaches to understanding the nature and essence of the concept political technology.

The necessity of a comprehensive study of political technologies as a form of social technologies.

On the stage of political development the technological constituent of policy in domestic science is characterized partial research. At the same time, this sphere causes interest of politicians, research workers. The various going near the analysis of political technologies form various determinations. Political science determines political technologies as «aggregate of principles, methods and procedures, that the subjects of political activity use. Political technologies, based on a theoretical analysis.

Usually maintenance of political technologies is bound to electoral technologies, pr-technologies, and also with the political marketing. About it application and distribution testifies them for influence on mass consciousness during hustings. The important aspect of electoral communications is Public Relations.

Pr-technologies, which serve political parties, candidates, institutes of state power, develop in a few directions. From creation of information message to the origin of public trust to the candidate or party it is necessary to overcome a difficult communicative way. The uses of simple charts of forming of public opinion, as a rule, do not give positive results. Not taking into account the mediated factors and not watching the change of moods, it is possible not only not to get the expected result but also produce a negative image of politician or parties.

Made the following conclusions. Political technology is a part of social technologies and play an important role in modern society. The extent of their development and perfection is an indicator of the maturity of the political institutions of the state. They reflect the diversity and complexity of modern society. Political technologies with its complex structure.

The type of political technology depends on the degree of political system of society. Political control and communication technology used in politics to solve specific problems.

Key words: *democratic transit, political technologies political marketing, political communication, PR.*

DOI 10.31558/2519-2949.2018.3.11

УДК 329:316.75(477)

Примуш М. В., *Донецький національний університет імені Василя Стуса*

ПОЛІТИКО-ІДЕОЛОГІЧНИЙ СПЕКТР УКРАЇНСЬКИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Розвиток української партійної системи та її ідеологічної складової неможливо розглядати у відриві як від специфіки трансформаційних процесів в українському суспільстві, які багато в чому визначили природу і принцип функціонування політичного устрою і державного механізму, так і загальносвітових тенденцій.

Такі чинники, як війна на Донбасі, необхідність реформування всіх сфер життя суспільства (часто через його спротив), просування шляхом європейської інтеграції, що зумовлює необхідність адаптації українських реалій до сучасних європейських норм, ще довгий час визначатимуть рамкові умови розвитку партійної системи і партій як ключових суб'єктів суспільно-політичних процесів і чинитимуть безумовний вплив на формування ідеологічних засад тих чи інших політичних акторів. Необхідно також зазначити, що оскільки процес визначення базових параметрів функціонування партійної системи далекий до свого завершення, тож і процес розвитку партійних ідеологій знаходиться, очевидно, на початкових стадіях свого розвитку.

Визначення ідеологічного спектра, властивого сучасним політичним партіям, теоретично, з урахуванням традиційного визначення терміну “політична партія”, дає змогу змоделювати соціально-політичний і трансформаційний розвиток держави в осяжній часовій перспективі.

Разом з тим, поступове відкриття країни світу означає її проникнення характерних для сучасного Заходу тенденцій політичного життя. Серед цих тенденцій – наприклад, відхід від масових партій на користь т.зв. виборчих, що зумовлює перетворення партій на потужні машини для отримання електоральної підтримки з боку суспільства, поступове зближення класичних ідеологій, відхід ідеологічного компонента кампаній і політичної діяльності на другий план.

Ситуація в найбільш розвинутих країнах світу (зокрема, США, країни-члени ЄС, НАТО, Організації економічного співробітництва та розвитку) в останні десятиліття підводять до висновку щодо кризи як традиційних, класичних ідеологій (таких як консерватизм, лібералізм, соціал-демократія, націоналізм), так і т.зв. неоідеологій (неолібералізм, неоконсерватизм тощо).

Отже, йдеться передусім, про звуження, а в деяких випадках – і про фактичне зникнення ідеологічних розбіжностей між ключовими політичними акторами (в першу чергу, партіями). Очевидно, саме звуження ідеологічних розбіжностей уможливило, зокрема, достатньо міцні позиції т.зв. “широкої коаліції” у Німеччині (між блоком партій ХДС/ХСС, що традиційно відстоюють християнсько-демократичні, правоцентристські і ліберальні підходи, та соціалдемократами, що історично належать до лівоцентристського спектра).

У цьому контексті варто було б згадати феномен т.зв. “всеохоплюючої”, або “універсальної” партії (у Ю.Шведи – партія виборців, або партія для всіх, (catch-all party)). Такі партії намагаються орієнтуватися на найбільш поширені на цей момент суспільні настрої з тим, щоб спочатку здобути якомога більше голосів на виборах, а вже потім визначатися з основними лініями своєї політики.

Ключові слова: політична партія, ідеологічні тренди, ідеологічна «гібридизація», «партія влади», «лідерська партія», ідеологія як «товар».

Основні ідеологічні тренди в процесі розвитку партійної системи

Криза лівої ідеології. У силу того, що Україна є незаможною країною за соціально-економічними показниками, то популярність “лівих” є логічною. Проте, представники лівої ідеології сьогодні перебувають у дуже гострій кризі.

Сутність цієї кризи полягає в характері роботи лівих партій з електоратом та, на нашу думку, значною кількістю партій, які прямо (Комуністична партія України), опосередковано (Соціалістична партія України) копіюють ідеї К.Маркса або виступають з критикою існуючих лівих (Прогресивні соціалісти), не пропонуючи при цьому власних ідеологічних принципів.

Окремо українські політологи наголошують, що фундаментом ідеологічної кризи лівих є їх орієнтація на Радянський Союз як ідеальну модель побудови суспільства, популістська риторика

(наприклад, усунення “кримінальної влади”), відстороненість від акцій протесту (що, на наше переконання, є втіленням навіть популістських гасел у реальне життя), та т.зв. “кабінетна”, штучна історія творення лівих партій або на руїнах КППС (КПУ), або передвиборчий проект (Комуністична партія України (оновлена) та Партія Н.Вітренко “Народна опозиція”).

На нашу думку, ліві політичні партії сьогодні не мають тенденцій розвитку як суто ідеологічних партій. Так, з одного боку, вони демонструють спадкоємність ідей К.Маркса, а з іншого – українські ліві не демонструють роботи з електоратом, залишаючись лише силою “протестного електорату”, який не підтримує ні владу, ні опозицію.

Криза правої ідеології. Праву ідеологію в Україні ототожнюють з націоналістичними партіями, і це, на нашу думку, не є чимось не логічним. Криза тут криється в тому, що українські націоналістичні сили постійно наголошують на євроінтеграції та слідуванню європейським цінностям демократії, що має вимагати від них уникнення конфронтації з тими ж самими комуністами й шукати компроміс з представниками як інших політичних сил, так й з національними меншинами.

Натомість, інші партії, які теоретично можна віднести до правого спектра, намагались заповнити названу нішу “альтернативних проектів” (“третя сила”) (“УДАР” В.Кличка, “Народна партія” В.Литвина, “Україна – вперед!” Н.Королевської, “Сильна Україна” С.Тігіпка). Але, в силу загальної невизначеності української національної традиції, альтернативні проекти хоча й мали певний електоральний попит, проте реальної альтернативи не запропонували, залишившись лише ситуативним явищем української політики.

Гібридизація політичної ідеології. Трансформація ідеологічних засад політичних партій залежно від електоральних симпатій і очікувань суспільства, інтересів певних груп тощо – може бути охарактеризоване як ідеологічна “гібридизація”.

Ця тенденція є характерною для сучасного етапу розвитку партійних ідеологій на Заході і дає шанси політичним партіям залучати голоси тих виборців, які не є їх стійким електоратом. Іншою характерною ознакою цього етапу є те, що виборець дедалі частіше голосує, виходячи не лише з ідеологічних постулатів політичних партій.

Певна “гібридизація” ідеологій та класичних ідеологічних принципів характерна й для України та інших країн пострадянського простору, причому це явище спостерігалось на різних етапах розвитку політичної системи нашої держави. Проте природа такої ідеологічної “гібридизації” має відмінності від європейської в силу різних обставин розвитку партійних систем.

Здійснивши шлях трансформації від тоталітарної системи до демократичного розвитку пострадянський простір зіткнувся з дуже складною та специфічною проблемою – повільними темпами модернізації політичних інститутів. Це призвело до того, що на ментальному рівні населення України та інших пострадянських держав на практиці виявилось не готовим до прийняття ліберальних цінностей, що призвело до суспільно-політичного замовлення на сильного лідера. Тобто, обираючи на виборах політичну силу, населення віддає перевагу не певній ідеології, а суб’єктивним якостям лідера (вольовий, харизматичний, хазяйновитий).

Натомість, сама ідеологія партії до виборів й після виборів зазнає серйозних трансформацій. Українська практика зазначеної трансформації бере свій початок з часів першої каденції Президента Л.Кучми. Партія влади того часу (Соціалдемократична партія України (об’єднана)) стояла на позиціях класичних положень європейської соціал-демократії: соціальна справедливість при вільних ринкових відносинах, брала на себе функцію створення в Україні середнього класу й ототожнювала себе з соціал-демократами Німеччини, Франції, Польщі та інших європейських країн. Проте, після виборів 1998р. партія здійснила трансформацію своїх поглядів: спочатку “підігруючи” критикам і противникам ще популярних тоді комуністів, а потім, у 2006р. партія виступила активним критиком влади, яка мала антикомуністичний характер, у складі блоку “Не Так!”.

Схожий, але дещо інший крок здійснила “Наша Україна” В.Ющенко. Так, у 2002р. партія наголошувала на поміркованих націонал-демократичних позиціях, у 2006р. партія стала радикальнішою, а у 2007р. виступила вже з критикою своїх політичних союзників – “Блоку Юлії Тимошенко”.

Названа тенденція притаманна і Партії регіонів, котра здійснила трансформацію від регіональної партії, яка у своєму базовому електоральному регіоні (Схід і Південь України) заповнювала ідеологічний вакуум між комуністами та представниками крупного капіталу. За часи президентської каденції В.Януковича Партія регіонів здійснювала трансформацію у соціал-демократію, де акцент ставиться переважно на соціалістичних цінностях (збільшення податків, збільшення державних соціальних гарантій).

Отже, гібридизація в даному разі полягає в тому, що політична партія, яка знаходиться у владі, трансформує свої ідеологічні погляди залежно від електоральних симпатій суспільства. Проте, не можна вести мову, що партія повинна завжди стояти на позиціях конкретної ідеології постійно. Більш того, сучасні тенденції глобалізації вимагають від партій створення більш універсальної ідеології. Але, тут йдеться не про те, що комуністи повинні стати націоналістами, навпаки – універсальна ідеологія вимагає від політичних сил пошуку компромісу та точок порозуміння й розуміння того, що при владі вони відповідають за розвиток країни.

На наш погляд, згадані тенденції призвели до того, що в нашій державі спостерігається ідеологічний вакуум, де жодна з політичних сил не може взяти на себе політичної відповідальності за стан справ у державі, й замість цього намагається подати електорату теоретичну, переважно описову модель розвитку й штучних ідеалів.

Ідеологія як “необов’язковий атрибут” політичних партій

Кризові явища, характерні для західних суспільств, в Україні накладаються на національні особливості, пов’язані як з природою політичних партій, і відтак – характером існування партійної системи, так і зі станом розвитку українського суспільства. Крім того, значні корективи в розвиток ситуації починаючи з кінця 2013р. внесли такі події, як Майдан і Революція гідності, анексія Криму, російська збройна агресія проти України і окупація частини території Донбасу.

В українському дослідницькому середовищі поширена думка, згідно з якою ідеологія політичних партій виступає як формальне, необов’язкове явище, вироблене лише для класифікації та поляризації залежно від спектра політичних сил. Такої думки дотримувалися, зокрема, Ю.Шведа, Ф.Кирилюк, М.Обушний [1].

Ця думка не лише має право на існування, але й підтверджується практичною діяльністю українських політичних партій, які після свого приходу до влади в результаті виборів часто дещо відходять від базових ідеологічних засад й роблять ставку на завоювання симпатій виборців інших партій, що можна розцінити як стратегічну помилку.

В якості основних причин виникнення і розвитку такого явища можна розглядати такі:

- більшість як українських, так і зарубіжних дослідників схильні називати сучасні українські партії “протопартіями” (або “квазіпартіями”), що створюються для захисту інтересів того чи іншого лідера чи певної групи (як правило, фінансово-промислової). Це далеко не нове і зовсім не виключно українське явище. Зокрема, ще у типології політичних партій, визначеній М.Вебером, такі партії виокремлено і названо партіями інтересів [2] (на відміну від партій, які він називає “світоглядними”, тобто, ідеологічних). Така “квазіпартійність” об’єктивно спиратиметься на “квазіідеологію”, що об’єднує в собі окремі положення класичних ідеологій;
- у функціонуванні української партійної системи наявна істотна проблема, характерна практично для всіх провідних політичних сил європейських країн: з певним часом політичні партії, особливо правлячі партії, дедалі більше відходять від ідеї представництва інтересів громадян і фактично починають вибудовувати приватні своєрідні передвиборчі підприємства, або ж машини з отримання голосів електорату.

Відтак, українська партійна система виявилася хворою на популізм і бажання партій сподобатись одночасно всім, що негативно відбивається на спроможності у наявних коаліції та Уряду здійснювати швидкі, ефективні та якісні реформи, і відкриває шлях для успіху політичних сил, які вважають ідеологію чимось неактуальним. Це, своєю чергою, дає підстави говорити про наявність “ідеологічного вакууму” в українській партійній системі.

Українську партійну систему визначають такі чинники, як поляризація, фрагментація і атомізація. Ці проблеми співіснують з проблемою відсутності кодифікації виборчого законодавства, його нестабільністю, браком консенсусу провідних політичних акторів стосовно необхідності такої кодифікації (яка, між тим, могла стати однією з основ стабілізації партійної системи і закласти початок для її сталого розвитку).

Відтак, суб’єкти української політики змушені функціонувати в ситуації відсутності ustalених правил гри, що не лише негативно впливає на можливості політичних партій з погляду їх сталого розвитку, але й далеко не сприяє розвитку партійних ідеологій, не створює умов для ідеологічно-програмної мотивації виборця. В таких умовах набуває ваги аргумент “голосуй серцем!”, створюється широке поле для діяльності різних популістських сил.

Останніми роками процеси дроблення партійної системи набули абсурдного характеру: станом на початок 2017р., було зареєстровано вже 352 політичні партії [3].

Феномен “партії влади” в Україні як чинник “деідеологізації” партійного життя

Природа процесів суспільної трансформації в Україні відрізнялася від природи таких процесів у сусідніх країнах Центрально-Східної Європи та Балтії, її швидше можна було порівнювати з аналогічними процесами в Росії, Казахстані, частково – Молдові, Білорусі.

З набуттям державної незалежності в Україні функції національних еліт стали виконувати номенклатурні групи, що виконували їх і раніше (з певним елементом ротації), їх заміни на нові групи, озброєні новою ідеологією, не відбулося.

Відтак, в умовах швидкої ліквідації однопартійної системи розпочалося формування т.зв. “партії влади”. Варто розуміти різницю між класичним визначенням правлячої партії як політичної сили, яка в умовах парламентської республіки і пропорційної виборчої системи отримала право на формування уряду, і відтак – здійснення влади.

Стосовно ж пострадянських реалій, то за визначенням, яке дають Е.Вільсон та В.Якушик, “партія влади” – це політична одиниця, що складається з прагматично орієнтованих і деідеологізованих вищих кіл старої номенклатури, представників державних органів влади, засобів масової інформації, керівників з традиційних секторів економіки і сільського господарства, які усвідомлюють свої економічні й політичні інтереси [4].

Знову згадаємо, що ще М.Вебер говорив про “партію інтересу”, діяльність яких покликана сприяти реалізації інтересів певної групи, що, в даному випадку, займають елітарні позиції. Запит на ідеологію за таких умов відходить на задній план, оскільки головним є запит на “прагматизм” і спроможність його носіїв взаємодіяти в рамках певної системи (в реаліях сучасної України, ця система об’єднує всі три класичні гілки влади в демократичному суспільстві, а також т.зв. “вертикаль влади”, на чолі якої – Президент).

Феномен “партії влади” використовував у своїх роботах Ю.Шведа, окресливши “партію влади” як первинну категорію політичної сили, що здійснює владу в умовах трансформаційного стану політичної системи [5].

З огляду на специфіку України та її трансформаційного розвитку, можна умовно виділити три основні типи такої “партії влади”: це домінуюча партія влади, елітарна партія та в якості компромісного варіанту – елітарний союз політичних сил.

На роль домінуючої партії свого часу претендували такі політичні сили, як Народно-демократична партія, СДПУ(о), Партія регіонів. У нинішній ситуації неважко відслідкувати подібні наміри з боку Блоку Петра Порошенка.

Компромісний союз був характерною ознакою, зокрема, для II половини 1991р., коли інтереси комуністичної більшості у Верховній Раді збіглися з інтересами опозиції на чолі з Рухом, а також у короткий період між 20 лютого та 25 жовтня 2014р. (від відновлення роботи Верховної Ради до президентських і парламентських виборів).

Ознаки компромісного союзу мала “Наша Україна” як зразка 2002р. (в якості опозиційної до Л.Кучми сили), так і 2005-2010рр. (в якості “партії влади”).

Характерною ознакою “партії влади” будь-якого типу є, як уже вказувалося, її свідоме дистанціювання від чітко визначеної ідеологічної платформи. В українській партійній історії, зокрема, про свій “центризм” заявляли ще Міжрегіональний блок реформ та НДП, що виникла на його основі. Подібним шляхом (тобто, уникаючи асоціації з визначеним ідеологічним напрямком) йде й БПП, до лав якої увійшли політики, які в минулому представляли дуже різні, навіть протилежні в ідеологічному плані, політичні сили (зокрема, “Нашу Україну” і Партію регіонів).

Історично в українських умовах, як це показали С.Конончук та С.Ярош [6], “партія влади” практично завжди змінює свої ідеологічні принципи залежно від політичної ситуації в країні та власного рейтингу напередодні виборів. Таким чином, ідеологічна криза в партійній системі лише поглиблюється.

Слід визнати, що з одного боку, суспільство відчуває відірваність таких деідеологізованих “прагматиків” від своїх інтересів, що визначає низький рівень довіри суспільства до влади в цілому, проте з іншого боку, суспільство традиційно не бачить у наявній партійній системі альтернатив. Відтак, практично кожне дослідження громадської думки в останні роки характеризується високим числом тих, хто або не хоче брати участі у виборах, або до останнього моменту не може визначитися зі своїм вибором.

Феномен “лідерських” партій

У час, що минув від парламентських виборів 2002р. (і чергових змін виборчого законодавства), набув широкого розвитку процес створення “лідерських” політичних сил (Блок Юлії Тимошенко,

“Наша Україна”, об’єднана особистістю В.Ющенка, Партія регіонів, згуртована навколо В.Януковича).

Прикладами цієї загальної тенденції можуть слугувати вже зниклі зараз з політичних обривів “Фронт змін” (створювався під президентську кампанію А.Яценюка в 2010р.), Український демократичний альянс за реформи (“УДАР” В.Кличка), які були безумовно “лідерськими” політичними проектами.

Цей процес лише посилюється з часом. Вже у пост-Майданній Україні бачимо ВО “Батьківщину”, консолідовану винятково навколо особистості Ю.Тимошенко, Блок Петра Порошенка, Радикальну партію О.Ляшка, Об’єднання “Самопоміч”, створене А.Садовим, а також “Свободу”, яка не увійшла до Верховної Ради за результатами виборів 2014р., і яку неможливо уявити без її лідера – О.Тягнибока (при тому, що ця політична сила – чи не єдина, що зберігає певні ідеологічні орієнтири).

Певний елемент створення нової політичної сили як “лідерського проекту” можна було спостерігати і на прикладі “Народного фронту”, який є частиною урядової коаліції (щоправда, в цій партії можна говорити про наявність одразу кількох лідерів, при тому, що керівник партії А.Яценюк не обіймає державних посад).

Процес утворення “лідерських” політичних сил з такими його постійними супутніми явищами як злиття і поглинання (можна згадати історію поглинання “УДАРу” Блоком Петра Порошенка, або більш ранню історію поглинання менших партій Партією регіонів), характерними для життя компаній, може свідчити про те, що принаймні, від початку нинішнього століття, українські політичні партії не проектувалися як сталі елементи системи, але розглядалися швидше в якості інструментів задоволення потреб певних груп чи осіб.

У такому випадку ідеологічне навантаження було швидше своєрідним “довіском” і не відіграло значної ролі. На підтвердження цієї тези можна привести чимало фактів того, як ті чи інші політичні сили змінювали свої підходи залежно від конкретної ситуації.

Так, спроектована як традиційно лівоцентристська, вітчизняна соціалдемократія після свого формального злиття у проекті “Соціал-демократична партія України (об’єднана)” стала виразним представником інтересів однієї з правлячих груп, пов’язаної з крупним капіталом (на той момент – групи, яку очолювали В.Медведчук та Г.Суркіс).

Партія регіонів, що декларувала у своїх програмних документах ліберальну економічну політику, після приходу до влади (2002р. та 2006р. – призначення В.Януковича Прем’єр-міністром, 2010р. – обрання його Президентом України) дуже часто експлуатувала тематику, більш характерну для лівих і лівоцентристів (соціальний захист, побудова сильної держави тощо).

Для цієї ж політичної сили, як і раніше для СДПУ(о), була також характерною можливість різких змін своїх геополітичних спрямувань: від європейського напрямку (з відповідною агітаційно-пропагандистською роботою) до практично виключної орієнтації на Росію. Можна пригадати, що Прем’єр-міністр В.Янукович у 2002р. всіляко підтримував максимально можливий розвиток відносин між Україною та НАТО, а вже в 2006р. він на цій же посаді виступав категорично проти. В якості кандидата у Президенти, якого висунула Партія регіонів, В.Янукович підтримував європейську інтеграцію України, проте різко змінив погляди на діаметрально протилежні наприкінці 2013р. (разом з ним це зробила і партія).

Зникнення тих чи інших політичних сил з активної сцени дуже часто може бути пов’язане не так з ідеологічними чинниками, як з розчаруванням суспільства в тих чи інших персоналіях, які асоціюються з цими політичними силами. В якості прикладу можна навести, зокрема, КПУ (П.Симоненко), СПУ (О.Мороз), СДПУ(о) (В.Медведчук), НДП (В.Пустовойтенко). Всі вони здебільшого сприймаються як лідери з минулого, яким немає чого запропонувати суспільству.

Пояснення різкого зниження рівня суспільної підтримки “Народного фронту” також лежить у сферах, які мають лише опосередкований стосунок до ідеології. Разом з тим, варто відзначити, що запит на політичні сили націоналістичного спрямування може виявитися сильнішим за наявну, досить слабку електоральну підтримку суспільством партій, що пропонують себе в якості націоналістів.

Відтак, наявність впевнених у собі, сучасних, енергійних, харизматичних лідерів для нинішнього українського суспільства все ще важить більше, ніж ідеологічно-програмні установки політичних партій. До цього ж можна додати, що, як правило, сучасні українські політичні партії не переобтяжують себе постійною роботою з суспільством, що теж має свій вплив на ситуацію.

Не можна не відзначити, що “лідерські” партії могли з’явитися тільки в результаті суспільного запиту. Це лише підкреслює тезу щодо загальної кризи традиційних ідеологій, особливо – в такому суспільстві, як Україна, що характеризується незавершеними процесами суспільної трансформації і консолідації демократії. Іншими словами, в цих умовах саме суспільство часто формує запит на “гібридну” ідеологію провідних політичних сил.

Ідеологія як товар

Специфікою дослідження ідеології українських політичних партій є її співставлення з класичним спектром політичних ідеологій, або ж з новітніми ідеологічними течіями – такими як лібералізм і неолібералізм, консерватизм і неоконсерватизм, соціалізм і неосоціалізм, націоналізм [7]. Але, таке розмежування в українській специфіці є неповним, оскільки одна й та ж сама політична сила, залежно від політичних і соціальних умов, може як маневрувати в бік “радикальної” чи “поміркованої” версії своєї ідеології, так і зовсім відійти від декларованих спочатку базових ідеологічних засад.

Одна з популярних в українських експертних і публіцистичних середовищах думок базується на тому, що ідеологія політичної партії розглядається фактично як передвиборчий товар, або ж, говорячи мовою бізнесу, “унікальна торгова пропозиція”.

Така пропозиція на політичному ринку покликана вирішити одразу два завдання. З одного боку, партія намагається подобатися “всім одразу”, і тому декларує у своїх програмних документах несумісні, з погляду традиційних ідеологій, позиції (як, наприклад, соціально-справедлива держава та ринкова економіка в деклараціях Партії регіонів, або ж поєднання підтримки ринкової економіки разом з посиленням державного регулювання в “УДАРу” В.Кличка) [8].

З іншого боку, наявність програми політичної партії є необхідною умовою її реєстрації і участі у виборчому процесі, і тому певні ідеологічні посили обов’язково формалізуються. Але при цьому реальні ідеологічні принципи формуються залежно від ситуації.

Йдеться, зокрема, про те, що партійне керівництво відкрито не виступає на певних ідеологічних позиціях, залишаючи за своїми активістами право самостійно висловлювати певні ідеологічні принципи (яскравим прикладом названого слугує прес-конференція одного з провідних членів Партії регіонів М.Левченка ще у 2007р., де він відкрито виступив за повну інтеграцію з Росією, хоча на той момент Партія регіонів постійно декларувала свою відданість європейській інтеграції).

Аналізуючи сучасний етап розвитку ідеологічної складової партійної системи України, варто звернути увагу на такі факти, як включення під час кампанії з виборів до Верховної Ради до списків партій, що склали першу пост-Майданну коаліцію, і при тому різних за своїми початковими декларованими ідеологічними принципами, командирів добровольчих батальйонів АТО, активістів “Євромайдану”, громадських діячів. Іншим чинником, який заслуговує на увагу, є включення військової тематики в агітаційну роботу різних політичних сил “Народний фронт”, “Самопоміч”, “Радикальна партія О.Ляшка”) [9].

Це також може слугувати прикладом використання актуальної тематики різними партіями безвідносно до їх базових ідеологій.

Загальні процеси суспільної трансформації іноді призводять до неочікуваних на початку ситуацій. Так, зокрема, в Україні є дуже слабкий попит на комуністичну ідеологію. Можливо, це пов’язане з тим, що українські комуністи сприймалися в якості консервативної, можливо, навіть ретроградної політичної сили, яка, з одного боку, експлуатувала почуття немолодих людей, апелюючи до їх молодості, а з іншого боку – відверто підіграла Росії та Партії регіонів, що твердо асоціювалася значною частиною суспільства з “олігархами”.

Натомість у суспільстві визрів потужний запит на лівоцентристську політичну силу (можливо, соціал-демократичну), і цей ідеологічний запит залишається незадоволеним [10].

Іншим суто українським парадоксом є те, що, як правило, політичні сили, які декларують своєї ідеологією різні версії націоналізму (як Народний Рух України, “Свобода”, “Правий сектор”, “Національний корпус” та ін.) часто заявляють про себе (або ж уявляються суспільством, дослідниками, мас-медіа) як проправі партії. Натомість, економічні розділи їх програм досить часто ріднить їх навіть не з традиційними європейськими лівоцентристами, а з лівими політичними силами.

Таким чином, традиційний підхід до дослідження та оцінки ідеологічної складової української партійної системи, базований винятково на академічному виявленні елементів класичних ідеологій та їх співставлення з неоідеологіями, буде неповним і недосконалим, оскільки не враховуватиме таких деталей.

Висновки

В українській партійній системі жодна з партійних ідеологій не підпадає під три визначені політичною наукою рівні: теоретико-концептуальний, програмнополітичний та актуалізований [11]. Власне, жодна з політичних сил не пропонує електорату чітких орієнтирів політичного розвитку держави, обмежуючись лише декларуванням намірів, складанням яскравих гасел тощо. Це, з одного боку, ускладнює дослідницьку роботу, проте, з іншого – надає унікальний матеріал для подальших порівняльних досліджень з цієї тематики, орієнтує дослідника на те, щоб відійти від традиційного уявлення про роль, місце і структуру ідеологій сучасних політичних партій.

В українському суспільстві поки що не визрів достатній запит на формування партіями т.зв. ідеологічних ідеалів, що містять відповіді на певні соціальнополітичні вимоги з боку суспільства. Натомість існує ринок (попит і пропозиція) ідеалів виборчих кампаній, які досить легко забуваються обома сторонами процесу (як партіями, так і виборцями). Тим не менш, суспільство розвивається дещо швидше за політичні сили, і з його боку дедалі частіше можна почути вже чітко артикульовані та аргументовані політичні вимоги, на які в наявного політикуму поки що немає достатньої відповіді.

Водночас, суспільний запит на “гібридну ідеологію” існує. В його основі – ситуація, за якої виборець не бачить суттєвої різниці між політичними силами.

Загалом ідеологічний спектр українських партій традиційно демонструє ознаки розмитості, неузгодженості, протиріччя фундаментальних ідей, а сама ідеологія партій виступає ситуативним, необов’язковим явищем. Значною мірою це є відображенням ситуації, за якої національна ідея як система національних цінностей, на яких має базуватися спільна для всіх провідних політичних сил система цілей і пріоритетів державної політики, знаходиться у стадії свого формування і перебуває під впливом різного роду внутрішніх і зовнішніх чинників.

Тенденція до “деідеологізації” ключових політичних сил країни не лише не створює передумов для пошуку національного компромісу стосовно основних шляхів суспільного та економічного розвитку, ключових завдань, що стоять перед суспільством і державою, та шляхів їх розв’язання, але загострює політичну конкуренцію, підштовхує суспільство до прийняття як даності т.зв. “нульового варіанту”, коли переможець отримує все, навіть, якщо його перемога була дуже хиткою. Такий стан справ має своїм наслідком наростання протиріч між ключовими акторами та конфліктність усього процесу політичного розвитку України.

З іншого боку, розбудова держави соціальної справедливості, на що є чітко артикульований суспільний запит, не завжди збігається з цінностями ліберальної демократії, відданість яким декларують провідні політичні сили, так і з реальними потребами національної безпеки і оборони, відновлення економічної та фінансової сфери тощо.

Загалом, сьогодні політичні партії України формують лише відповіді на тимчасові, ситуативні виклики, які доступні їх розумінню, і не мають перспективних планів розвитку на майбутнє. Це, своєю чергою, демотивує значну частину виборців і породжує наростання системної суспільної недовіри до всієї політичної системи.

Бібліографічний список:

1. Примуш М. Політологічний аналіз націоналістичної риторики політичних партій України // Історичні і політичні дослідження. – 2013. – №2. – С.293.
2. Шведа Ю. Теорія політичних партій та партійних систем. – Львів, 2004. – С. 314.
3. Шведа Ю. Теорія політичних партій... – С. 376
4. Вільсон Є., Якушик В. Політичні організації в Україні // Сучасність. – 1992. – №5. – С.164.
5. Шведа Ю. Теорія політичних партій... – С. 334.
6. Коночук С., Ярош С. Партійна система України: ідеологічний вимір. – К., 2010. – С. 368.
7. Шведа Ю. Теорія політичних партій... – С. 368.
8. Шведа Ю. Теорія політичних партій... – С. 380.
9. Руснак Б. Особливості проведення позачергових виборів народних депутатів 26 жовтня 2014 р. [Електронний ресурс] // Буковинський вісник державної служби та місцевого самоврядування. – Режим доступу: <http://buk-visnyk.cv.ua/naukova-dumka/329>.
10. Перспективи розвитку політичних партій: зміст суспільного запиту // Національна безпека і оборона. – 2015. – №6-7. – С. 34.
11. Дмитренко М. Ідеологія та її вплив на суспільство // Трибуна. – 2005. – №11-12. – С.12-14.

Prymush M. V. Political-ideological spectrum of Ukrainian political parties at the present stage

The development of the Ukrainian party system and its ideological component can not be considered in isolation from the specifics of the transformational processes in Ukrainian society, which largely determined the nature and principle of the functioning of the political system and the state mechanism, as well as world trends.

Factors such as the war on the Donbas, the need to reform all spheres of society's life (often through its opposition), advancement through European integration, which necessitates the adaptation of Ukrainian realities to modern European norms, will, for a long time, determine the framework conditions for the development of the party system and parties as key subjects of socio-political processes and will have an unconditional influence on the formation of ideological foundations of certain political actors. It should also be noted that, since the process of determining the basic parameters of the functioning of the party system is far from complete, as well as the process of developing party ideologies, it is obvious that it is in the early stages of its development.

The definition of the ideological spectrum inherent in contemporary political parties, theoretically, taking into account the traditional definition of the term "political party", makes it possible to recreate the socio-political and transformational development of the state in an instantaneous time perspective.

At the same time, the gradual opening of the country means the penetration of trends typical of the modern West of the political life. Among these trends – for example, the departure of mass parties in favor of the so-called which leads to the transformation of parties into powerful machines for receiving electronic support from society, the gradual convergence of classical ideologies, the departure of the ideological component of campaigns and political activity in the second plan.

In recent decades it has come to the conclusion about crises as traditional, classical ideologies (such as conservatism, liberalism, social democracy, nationalism) so that in developing countries in the best countries of the world (in particular, the USA, EU countries, NATO, the Organization economic cooperation and development) and the so-called neo-ideologies (neo-liberalism, neo-conservatism, etc.).

So, it is primarily about narrowing, and in some cases, the actual disappearance of ideological differences between key political actors (first and foremost, parties). Obviously, it was the narrowing of ideological differences that made it possible, in particular, to have rather strong positions of the so-called A "broad coalition" in Germany (between the CDU / CSU party bloc traditionally defending Christian-democratic, right-centered and liberal approaches, and the Social-Democrats historically belonging to the center-left spectrum).

In this context, it's worth mentioning the phenomenon of the so-called. "Comprehensive", or "universal" party (in Y. Shvedi – a party of voters, or a party for all (the general party)). Such parties are trying to focus on the most common at this moment in the public sentiment in order to first receive as many votes as possible in the elections, and then decide on the main lines of their policies.

Key words: *political party, ideological tendencies, ideological "hybridization", "party of power", "leader party", ideology as "good".*

DOI 10.31558/2519-2949.2018.3.12

УДК: 323.21(477)

*Чальцева О. М., Донецький національний університет імені Василя Стуса***ІНСТИТУЦІОНАЛЬНИЙ ДЕТЕРМІНАЦІЙНИЙ ФАКТОР ФОРМУВАННЯ
НАЦІОНАЛЬНОЇ МОДЕЛІ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ**

В Україні формується особлива, унікальна національна модель публічної політики зі своїми специфічними рисами, яка орієнтується на узагальнену деліберативну нормативно-типову модель, що у зв'язку з проходженням складного процесу адаптації до українських реалій ще недостатньо розвинена і суперечлива як за формою, так і за змістом.

Змістове наповнення будь-якої національної моделі публічної політики залежить від: політичного режиму держави, рівня стабільності системи, ступеня розвиненості публічних інститутів, системи публічного управління.

Еволюція політичного режиму в Україні і трансформація політичної системи в цілому, створюють специфічні інституціональні рамки для дій публічних акторів, умови для інформаційно-дискурсивного простору та системи публічного управління.

В Україні спостерігається одночасний прояв двох протилежних тенденцій – інституціоналізації і деінституціоналізації соціально-політичних структур. З одного боку, відбувається поява нових інститутів і організацій на всіх рівнях політичної системи, з іншого боку спостерігається поступове руйнування старих інститутів і практик взаємодії.

Інституціональна специфіка, яка визначає траєкторію розвитку публічної політики в Україні, є також результатом вибору нових і адаптації традиційних інститутів управління.

Формальний інституціональний каркас України знаходиться в постійній правовій змінюваності, піддаючись корекції з боку правлячої еліти, представленої політико-економічними та регіональними структурами, які діють відповідно до логіки політичного моменту.

Об'єктивним наслідком інституціональної невизначеності є низька ефективність політики та криза легітимності політичної влади в політичній системі України

Ключові слова: публічна політика, інститути, інституціоналізація, політичний режим, публічне управління, політична система.

Змістове наповнення будь-якої національної моделі публічної політики залежить від наступних характеристик: **1) політичного режиму держави**, що розглядається, який визначає інституціональний каркас розвитку системи; **2) рівня стабільності системи**, тобто наскільки політична система стабільна або знаходиться в стані трансформації, остання обставина має особливе значення для аналізу публічної політики держав, які знаходяться в процесі переходу до нової моделі свого політичного розвитку; **3) ступеня розвиненості публічних інститутів**, їх законодавче оформлення і практична діяльність в політичному просторі; **4) системи публічного управління**, в якій формується курс розвитку системи і існує інституціоналізований комплекс каналів взаємодії між акторами політичного процесу, що впливають на прийняття політичних рішень. Від заданих характеристик буде залежати те, наскільки публічна політика відповідає сучасним глобальним трендам і практиці адміністрування та управління з якісно новим рівнем громадянської участі в здійсненні функцій співуправління державою.

Кожна демократична система має свій набір національних складових владних відносин, інститутів, особливостей формування стратегії розвитку і політико-ідеологічних цінностей. Проте, загальною обставиною для всіх держав є зв'язок між режимом політичної системи і характером публічної політики. Політична система з притаманним їй режимом визначає характер і направленість публічної політики, а остання змушує проводити модифікацію структурних компонентів системи. Отже, змістова характеристика публічної політики залежить від того наскільки політичний режим держави дає ресурсну можливість суб'єктам політичного процесу виражати свої інтереси і впливати на прийняття загальнозначущих рішень.

В умовах демократичного режиму публічна політика має свої сутнісні характеристики інституціонального і практичного плану, але головною її особливістю є субсидіарний, консенсусний і діалоговий характер, консолідує роль інститутів і опора на ліберально-демократичну ідею. Демократична нормативно-типова модель в публічній політиці передбачає не тільки існування, але і

якісний розвиток: 1) громадянського суспільства, в тому числі і його організаційних інститутів, що впливають на громадське управління і одночасно здійснюють контрольно-обмежувальні функції стосовно держави; 2) широкого інформаційно-дискурсивного простору, в якому різноманітні диференційовані інтереси акторів узгоджуються в єдину позицію щодо вирішення значущих питань; 3) системи публічного управління, в якій формується в рамках деліберативного процесу політичний курс і існує комплекс каналів громадської участі в прийнятті публічних рішень. Баланс виділених нормативних констант в публічній політиці дозволяє забезпечувати практику демократичного управління з якісним рівнем громадянської участі в здійсненні управлінських функцій держави [1, с.84].

Демократичні держави з їх варіантами публічної політики стали свого роду орієнтирами для країн, які розпочали перехід до нових політичних систем. Процес запозичення ефективних західних «ліберальних» моделей політики не є механічним, він проходить адаптацію до національних політичних реалій держави, яка запозичує цей досвід. Досить часто відбувається дискредитація цих моделей, у гіршому випадку імпорту західної моделі може привести до виникнення так званої «гібридної держави», яка характеризується слабкою керованістю, конфліктністю і постійним впливом на свій суверенітет як ззовні, так і зсередини. У науковій літературі щодо таких політичних систем застосовують термін «недостатні держави» або «неспроможні держави», які за різних економічних, політичних, соціальних причин виявились нездатними сформувати нові і адаптувати традиційні інститути в умовах трансформаційного періоду. В таких країнах публічна політика не може повноцінно розвиватись, соціально-політичні актори не проявляють себе як самостійні суб'єкти і фактично не мають впливу на політичне життя країни.

Еволюція політичного режиму в Україні і трансформація політичної системи в цілому, створюють специфічні інституціональні рамки для дій публічних акторів, умови для інформаційно-дискурсивного простору та системи публічного управління. Дослідники інституціональної моделі української держави Н. Паніна та Є. Головаха стверджують, що її особливість полягає в існуванні **подвійної інституціональної системи**, яка передбачає інституціональний простір, у межах якого діють і старі, і нові інститути. Така амбівалентність проявилася в масовій згоді жити в такому інституціональному просторі, де легальність забезпечується самим фактом узаконеного існування нових інститутів, а легітимність – збереженням мімікріваних старих інститутів, які зберігають традиційну регулятивну функцію і спираються на збережені елементи соціальної інфраструктури, старі соціальні позиції і ролі приписи [1].

З одного боку, на початку 90-х така інституціональна система забезпечувала своїм суперечливим співіснуванням наявність всіх необхідних для соціальної інтеграції та стабільності атрибутів інституціональності [3].

Але з іншого боку, такий стан справ не міг не сприяти еволюції суспільства і переходу системи в якісно інший стан. Подвійна інституціоналізація – феномен тимчасовий і явно гальмує процес демократичної трансформації суспільства. Він створює рольову, нормативну та інфраструктурну переобтяженість інституціонального простору і постійно відтворює відчуття соціальної безпорадності і незадоволеності соціальним становищем у більшості людей [4].

Дана об'єктивність в зв'язку з історичними причинами інституціональної подвійності є свідченням того, що українська держава з моменту незалежності перебуває в умовах інституціональної невизначеності і системної лімінальності, потрапивши в «інституціональну пастку», що неминуче призводить до наростання соціальної напруженості в державі, періодично до масштабних громадських протестів (2004 р., 2013-2014 рр.) і в цілому до нестабільності системи. Стан «лихоліття» в якому опинилася інституціональна система України, на думку А. Зоткіна пояснювався тим, що становлення нових інститутів і ліквідація старих гальмувалися як з боку держави, правлячих еліт, так і з боку суспільства, і тому мали обоюсторонній характер [5].

Унаслідок виниклої інституціональної невизначеності в умовах зміни режимності в Україні виник так званий «безформний плюралізм» [6], що характеризується високим рівнем фрагментації еліт, частою змінюваністю кабінетів міністрів, високим рівнем конфліктності в системі влади, що дозволяються шляхом «каральних угод» (домінуючий актор визначає стратегію при обмеженій можливості підлеглих акторів впливати на неї) [7, с.83].

Спроба вийти з «лихоліття» була зроблена в 2004 році, коли на повторних президентських виборах після оголошення недейсними підсумків другого туру в силу масових фальсифікацій на підтримку провладного кандидата В. Януковича, переміг представник опозиційних сил В. Ющенко. З цього моменту український режим, зберігаючи як і раніше високий рівень нестабільності, почав

розвиватися в рамках «боротьби за правилами» (інституціонального компромісу), рухаючись в напрямку демократичних перетворень. Однак, невдача у реформуванні системи, низька результативність змін і стабільно висока конфліктність між елітарними групами не змогли легітимізувати цей процес, що призвело до повернення України в стан «аморфного плюралізму» і як і раніше інституціональної невизначеності [8].

Процес гальмування інституціональних перетворень був знову перерваний в результаті Революції Гідності у 2013-2014 рр., яка на думку В. Степаненка, стала фактором деінституціоналізації пострадянського соціального порядку [9].

Розпочатий новий етап конструювання інституціонального дизайну отримав характер двобічності, що включає вже не тільки владних акторів, які забезпечують ієрархічну траєкторію «згори – вниз», але й активно інституціоналізується і починає проявляти себе як повноцінний актор публічної політики громадянське суспільство, яке діє за траєкторії «знизу – вгору».

Однак, на тлі змін показників громадського сектора в цілому темпи змін якості інститутів залишилися попередні або погіршилися. Так за даними Інноваційного індексу в 2015 р. Україна за рівнем розвитку інститутів мала в рейтингу 98 місце, незважаючи на сплеск інституціональної активності громадського сектору після протестів 2013-2014 гг. Ситуація не змінилася в кращу сторону і в 2016 р., в інституціональному рейтингу вона опустилася на 101 місце. Для порівняння Польща на 32 місці, Великобританія на 13 [10].

Причини такої результативності якості інститутів пояснюються специфікою інституціонального реформування в Україні, яке відрізняється складністю здійснення, недостатністю ресурсів, історичною спадщиною радянської системи управління, гальмуванням з боку політичних акторів зі створення нових інститутів, слабкістю регуляторних функцій системи. У підсумку, ми бачимо одночасний прояв двох протилежних тенденцій – інституціоналізації і деінституціоналізації соціально-політичних структур. З одного боку, відбувається поява нових інститутів і організацій на всіх рівнях системи, з іншого боку спостерігається поступове руйнування старих інститутів і практик взаємодії. У зв'язку з цим О. Носова звертає увагу ще на одну особливість інституціональної розбудови України, яка полягає у створенні розриву між реально функціонуючими і повторно створюваними інститутами [11, с. 24]. Українська держава, перебуваючи у процесі трансформації, опинилася перед проблемою забезпечення сумісності впроваджуваних інститутів і вже існуючих, яка проявляється в тому, що традиційні інститути (держава, партії) не виконують функції політичних суб'єктів, що персоніфікують інтереси суспільства в цілому і його окремих груп, а нові інститути ще не ефективні в сучасних умовах і знаходяться в стадії становлення. Показовими в цьому сенсі є дані соціологів стосовно ставлення громадян до розбудови інститутів в Україні за 25 років її незалежності. Цілком успішною розбудову інститутів вважають лише 2,7% громадян, переважно успішною – 21,2%, переважно неуспішною – 30,6%, цілком неуспішною – 21,9% [12].

Інституціональне перетворення залишається однією з головних проблем для країн, що знаходяться в умовах перехідного стану, в тому числі і для України. На думку ряду вчених, історія провалів і успіхів трансформаційного періоду постає аж ніяк не як історія послідовних (успішних) і непослідовних (невдалих) реформ, а як здатність системи зберегти дієздатні інститути і сформувані нові ефективні інституціональні моделі [13].

Інституціональна специфіка, яка визначає траєкторію розвитку публічної політики в Україні, є також результатом вибору нових і адаптації традиційних інститутів управління. Тема вибору формальних політичних інститутів в перехідних державах є однією з найпопулярніших у дослідників. Як справедливо зауважив В. Рейсінгер, природа інститутів і їх взаємини впливають на політичне життя в країні і ефективність діяльності уряду. Тому ті, хто здійснює вибір демократичних політичних інститутів, повинні подбати про те, щоб ці інститути стабілізували політику, примиряли і узгоджували протилежні інтереси і вимоги учасників політичного процесу, підтримували рівень легітимності з боку громадян [14, с. 99]. Успішність вибору демократичних інститутів є результатом реформування систем в умовах переходу, яке передбачає визначення перспективної траєкторії – послідовності інсталяції демократичних інститутів, які відповідають певним вимогам і тому мають високі шанси на ефективність в публічному полі.

Український випадок в цьому сенсі є показовим прикладом того, як вибір формальних інститутів на початковому етапі перехідного періоду здійснювався в умовах «законодавчий параліч» (Х. Лінц), який постійно призводив до політичних криз, вийти з яких Україна ще досі не змогла, а також впливав на публічний простір, який змінювався відповідно до політичної

кон'юнктури в системі влади. В таких умовах реалізувати та легітимізувати політичний курс держави дуже складно, навіть якщо він формально оформлений і презентований суспільству.

Перший вибір державних інститутів в незалежній Україні був здійснений з орієнтацією на вже існуючі зразки демократичних систем та форм публічної влади. Формально все відповідало цим зразкам і оформленню інституціонального дизайну поліцентричної публічної політики: становлення ринкової економіки та громадянського суспільства, формування законодавчої, виконавчої, гілок судової влади, інституту президенства, парламентаризму, багатопартійної системи та ін. Однак, практика показала, що консолідуючим фактором публічної політики українські владні інститути за цей час так і не змогли стати. Показником в цьому сенсі являється вибір форми державного правління в Україні. Дискусії політиків та політичних експертів стосовно найбільш демократичної і вдалої для України форми правління ведуться весь період її незалежного існування, особливо загострюючись напередодні чергових або позачергових політичних виборів. Перша форма правління згідно Конституції України 1996 р. була обрана «змішана» (президентсько-парламентська) з широкими повноваженнями президента. Запозичення «французького» інституціонального зразка було типовим для республік колишнього СРСР, де спостерігалась відсутність традицій парламентаризму та суттєва роль лідерів. Централізована та ієрархічна система управління та досвід радянського адміністративно-командного керівництва («влади над») збудували в Україні, як і на більшій частині пострадянського простору, зразок формально демократичного, а в реальності централізовано-командного керівництва, який отримав назву «керованої демократії». Одночасно в 90-ті роки починає формуватися та закріплюватися за визначенням Р. Даля політичний режим «конкурентної олігархії» [15]. До початку 2000-х український олігархат під крилом інституту влади знайшов відносно самостійну позицію і сам став державною владою, диктуючи цієї інституції вже свої умови [16].

Український клас, як головний суб'єкт формування політичного курсу країни, весь час свого існування в незалежних умовах намагався змінити конституційний порядок переважно неконституційним шляхом у відповідності зі своїми інтересами (регіональними, клановими, груповими та ін.). Так, у 2004 р. в результаті пакетного голосування була прийнята політична реформа, згідно до якої українська форма правління стала парламентсько-президентською. Частково були обмежені повноваження президента, розширені можливості парламенту, виборча система стала пропорційною. Однак, на той час конституційна реформа не вирішила, а лише поглибила протиріччя в системі влади. В результаті в період президентства В. А. Ющенка 2005-2009 рр. ми спостерігали збереження конфліктності між гілками влади, домінування принципу «переможець отримує все», постійну зміну правил гри між політичними акторами, вільне трактування конституції, послаблену та нелегітимну президентську вертикаль влади, обмежену президентом і парламентом діяльність уряду, фактичну відсутність роботи Конституційного Суду.

Після президентських виборів 2010 р. знов «актуальним» постало питання про зміну форми державного правління, що і відбулося неконституційним шляхом у жовтні 2010 р., коли була скасована політична реформа 2004 р. і країна повернулася до конституції 1996 р., яка передбачала більш широкі повноваження президента і скорочення повноважень парламенту. В цей час укріплювалась вертикаль влади, яка була зосереджена переважно в руках однієї політичної провладної сили, політична опозиція практично не впливала на політичні рішення, Конституційний Суд контролювався «згори».

2014 р. був роком турбулентності для України, яка в результаті Євромайдану (Револуції Гідності) отримала нове керівництво і зіткнулась з агресією Російської Федерації, яка анексувала Крим та розв'язала на території Донбасу війну. В умовах глибокої політичної кризи 21 лютого 2014 р. знову були внесені зміни в Конституцію України («Про відновлення дії окремих положень Конституції України») [17] і була повернута парламентсько-президентська форма правління, залишивши питання про реформування системи управління відкритим.

Таким чином, пошук оптимальної політико-управлінської моделі держави в Україні нагадує п'єсу з постійно змінюваним складом акторів і незавершеним сценарієм, коли режисер регулярно його переписує з урахуванням нових обставин, але при цьому не сильно бере до уваги попередні сценарії і не має точного уявлення про фінал.

Паралельно неодноразово змінювалася і система виборчого права в Україні. Так, вибори до Верховної Ради в 1994 р. відбувалися за мажоритарною системою абсолютної більшості, в 1997 р. новий закон запровадив вибори за паралельною змішаною системою з 4% виборчим бар'єром, в 2004 р. була прийнята пропорційна система з 3% виборчим бар'єром, в 2007 р. вибори

також проводилися за пропорційною системою із закритими списками, але без імперативного мандата і з обов'язковим показником явки в 50%. Підготовка до виборів 2019 р. також вплине на зміну виборчого законодавства відповідно до нових потреб системи та інтересів політичних сил.

Реформування системи управління державою і зміна конституційних норм щодо всіх гілок влади в Україні триває відповідно до вже нових зовнішніх і внутрішніх викликів. При цьому, важливо відзначити, що владна еліта на кожному етапі здійснювала всі конституційні зміни не публічно, демонструючи фактичне ігнорування суспільством з даного питання. Хоча спроби публічного дискурсу про майбутнє конституційний устрій України були зроблені при президентах Л. Кучмі і В. Ющенко, але вони здійснювалися під контролем влади і носили явно імітаційний характер.

Таким чином, формальний інституціональний каркас України знаходиться в постійній правовій змінюваності, піддаючись корекції з боку правлячої еліти, представленої політико-економічними та регіональними структурами, які діють відповідно до логіки політичного моменту. Таким чином, уповільнений і нерівномірний розвиток процесу інституціоналізації в Україні з моменту її незалежності вплинув на якість інститутів в умовах зміни політичного режиму і збереженню високого конфліктного потенціалу в системі.

Об'єктивним наслідком інституціональної невизначеності є низька ефективність політики та криза легітимності політичної влади в політичній системі України. В якості підтвердження останнього ми можемо спостерігати стабільно низькі показники кредиту довіри до ключових інститутів політичної системи за весь період незалежного існування. Так, за даними соціологічного моніторингу Інституту соціології НАН України в період з 1994-2013 рр. рівень довіри президенту, як ключовому персоніфікованому інституту за цей час коливався в коридорі від 7% до 32%. У 1998 р. і 2013 р. були зафіксовані найнижчі показники – 7% і 8,7%, найвищий у 2005 р. – 32,7%. В той же час найвищий рівень недовіри даному інституту був у 2013 р. – 66,9%, нижчий рівень недовіри у 2005 р. відповідно 19,7%. Також соціологи в досліджуваній період фіксували низький рівень довіри до представницького колективного інституту влади парламенту. У 1994 р. довіряли Верховній Раді України лише 9,7%, у 2005 – 28,5%, а у 2013 – 4,6%. Критично низькі показники довіри також у виконавчого інституту влади, українського Уряду: в 1994 р. – 11,4%, у 2000 р. – 13,7%, у 2005 р. – 36,6%, у 2013 – 8,1%. [18, с. 479].

Окремо необхідно відзначити ставлення українців до діяльності місцевих органів влади. Рівень довіри до цього інституту у громадян взагалі не перевищував 20,1% (2005 р.). У 2002 р. місцевим органам довіряли 14,3%, у 2013 р. показники майже не змінились – 13,8%. Недовіра до місцевої влади всі роки була від 40% до майже 60%. Найвищий рівень недовіри був зафіксований у 2013 р. на рівні 59,9%. [19, с. 482].

Політичні партії як посередницький інститут між владою та суспільством за даними соціологічного моніторингу як і інші політичні інституції мали низький баланс довіри до влади: 1994 – 13,9%, 2002 – 32,4%, 2006 – 42,9%, 2010 – 29,9%, 2013 р. – 21%. Хоча варто звернути увагу на те, що це єдиний інститут, де показники довіри досягли більше 40%. [20, с. 485].

Таким чином, в Україні до 2014 р. в цілому домінувала тенденція недовіри абсолютно до всіх владних інститутів на всіх рівнях, що неминуче призвело до глибокої кризи легітимності влади і зростання протестних настроїв в суспільстві. Вихолощений політичний капітал, відсутність зворотнього зв'язку в системі, криза інститутів влади і нездатність еліт до запобігання і регулювання конфліктів у суспільстві вилився в масштабний протест 2013-2014 рр. Необхідність соціально-політичних змін і поповнення кредиту довіри з боку суспільства поставили перед українською елітою нові завдання, що вимагають адекватних часу і наявної ситуації політико-управлінських рішень.

Однак, реформи, які почались у політичній системі України після Революції Гідності на фоні економічної кризи, війни в Донбасі та внутрішніх проблем в усіх підсистемах, суттєво не вплинули позитивно на баланси рівнів довіри до владних інститутів. За даними соціологів наприкінці 2014 р. в Україні всі інститути, включаючи місцеві та центральні органи влади, ЗМІ, інститути захисту прав та органи безпеки, економічні інститути, мали негативний баланс довіри.

Однак, при всьому негативному ставленні до інститутів політичної влади необхідно звернути увагу на зростаючу довіру до інституту громадянського суспільства і усвідомлення громадянами своєї ролі в політичному процесі. На 2016 р. згідно з дослідженням, проведеним Фондом «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» та соціологічною службою Центру Разумкова, позитивний баланс довіри-недовіри мали 6 суспільних інституцій: церква (+29,8%), Збройні Сили

України (+36,3%), Національна Гвардія України – (+28,2) засоби масової інформації України (+4,7%), громадські організації (+8,5%) та волонтерські організації (+44,4%) [21].

Звичайно ще передчасно робити висновки про повноцінну участь громадського сектору в публічному полі політики, але можна з упевненістю констатувати деяку тенденцію поліпшення якості суб'єктності та підвищенню інституціоналізації громадянського суспільства.

Таким чином, публічна політика України, еволюціонуючи в умовах перманентних криз системи, «зависла» в часі інституціональної невизначеності, низькому рівні легітимації владних інститутів, пройшла кілька етапів, на яких відбувалися правові, політичні та соціальні перетворення конструюють національний інституціональний дизайн публічної політики:

1. 1991-2004 рр. – етап становлення, в цей час вона тільки починала формуватися під «наглядом» держави через діяльність громадських об'єднань і конкуруючих партій, роботу парламенту перших скликань, невелику кількість незалежних ЗМІ.

2. 2004-2010 рр. – етап розвитку інститутів публічної політики при домінуючій ролі держави, включення в правову систему законів, які розширюють права публічних акторів, що почалася активізації та інституціоналізації громадянського сектора, який був ще слабо ефективним.

3. 2010-2014 рр. – етап формальної інституціоналізації практик взаємодії між владою та громадянським суспільством, включення України в глобальні структури публічного простору, імплементація нових правових основ публічної політики. Одночасно відбувалося посилення вертикалі влади шляхом повернення до конституції 1996 р., що свідчило про навмисне звуження коридору можливостей для публічного діалогу і обмеження можливостей громадянського сектора впливати на політичний процес. Цей етап був для України періодом імітації публічної політики, яка була обумовлена домінуванням ключових акторів, які використовували владні інститути в своїх цілях.

4. З 2014 р. почався новий етап формування публічної політики, пов'язаний з інституціональним оновленням ролевих функцій традиційних інститутів і появою нових інституцій публічного простору та інституціоналізованих практик взаємовідносин між владою та суспільством.

Бібліографічний список

1. Мирошніченко І.В. Сетевой ландшафт российской публичной политики. Краснодар: Просвещение-Юг, 2013. 295 с.
2. Головаха Е., Панина Н. Основные этапы и тенденции трансформации украинского общества: отперестройки до «оранжевой революции» [Електронний ресурс] // Социология: теория, методы, маркетинг – 2006. – № 3. – Режим доступу: [//www.i-soc.com.ua/institute/03_Golovakha_Panina.pdf](http://www.i-soc.com.ua/institute/03_Golovakha_Panina.pdf)
3. Там само
4. Головаха Е., Панина Н. Постсоветская деинституционализация и становление новых социальных институтов в украинском обществе // Социология: теория, методы, маркетинг. 2001. № 4. С. 5-22.
5. Зоткин А.А. Политический класс украинского общества // Политический класс в современном обществе. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССРЭН), 2012. С. 300-319.
6. Carothers T. The End of the Transition Paradigm // Journal of Democracy. – № 1. – P. 5-21
7. Гельман В. Я. Из огня да в полымя? (Динамика постсоветских режимов в сравнительной перспективе) // Полис. Политические исследования. 2007. № 2. С. 81-108. Режим доступу: DOI: <http://dx.doi.org/10.17976/jpps/2007.02.06> 366
8. Степаненко В.П. Громадянське суспільство: дискурси і практики. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора соціологічних наук 22.00.01 – теорія та історія соціології. К., 2016 36 с.
9. Глобальний інноваційний індекс (Global Innovation Index (GII) 2016) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <file:///D:/Users/Moyo1/Documents/Downloads/gii-full-report-2016-v1.pdf>
10. Носова О. Институциональная система в Украине: проблемы и перспективы развития // Ойкумена. Вып.5. 2007. С.18-29 .
11. Україні – 25: досягнення та поразки (Громадська думка) [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/ukraini-25-dosyagnennya-ta-porazki-gromadska-dumka>
12. Полтерович В.М. Стратегии институциональных реформ. Перспективные траектории // Экономика и математические методы. 2006. Т.42. №1. С. 3-18.
13. Рейсингер Д.Л. У. Встановлення та зміцнення демократії /У пошуках правильної парадигми: концептуальні перспективи посткомуністичного переходу у країнах Східної Європи. К. 2003. С. 77-106.
14. Даль Р. Полиархия: участие и оппозиция. М.: Изд. дом Гос. ун-та ВШЭ. 2010. 288с.
15. Закон України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/742-18/paran2#n2>
16. Українське суспільство 1992-2013. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. К.: Інститут соціології НАН України, 2013. 566 с.

17. Там само
18. Там само
19. Там само
20. Там само

21. Дослідження Фонду «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва та соціологічної служби Центру Разумкова 2016р. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dif.org.ua/article/reformi-v-ukraini-gromadska-dumka-naselennya>

Chaltseva O. M. Institutional deterministic factor of national model's forming of public policy of Ukraine

The special, unique national model of public policy with the specific lines, that is oriented on generalized deliberative normatively-typical model, is formed in Ukraine, that in connection with passing of difficult process of adaptation to Ukrainian realities developed not enough and contradictory both after a form and on maintenance.

The content of any national model of public policy depends on: political regime of the state, level of stability of the system, degree of development of public institutes, system of public management.

Evolution of the political regime in Ukraine and transformation of the political system generally create specific institutional scopes for the actions of public actors, conditions for informatively-discursive space and system of public management.

In Ukraine, there is a simultaneous display of two opposite tendencies – institutionalization and deinstitutionalization of socio-political structures. On the one hand, there is an emergence of new institutes and organizations at all levels of the political system, on the other hand, there is a gradual destruction of old institutes and practices of cooperation.

The institutional specific that determines the trajectory of development of public policy in Ukraine is also the result of the choice of new institutes and adaptation of traditional institutes of management.

The formal institutional framework of Ukraine is in permanent legal variability, succumbing corrections from the side of the ruling elite, which is presented by political and economic and regional structures that operate in accordance with the logic of political moment.

The objective consequences of institutional vagueness are low efficiency of policy and crisis of legitimacy of political power in the political system of Ukraine

Key words: *public policy, institutes, institutionalization, political regime, public management, political system.*

DOI 10.31558/2519-2949.2018.3.13

УДК 323.1:341.1:341.2

*Явір В. А., Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України***ЗАКАРПАТТЯ ЯК ОБ'ЄКТ ЕТНОТЕРИТОРІАЛЬНИХ ПРЕТЕНЗІЙ УГОРЩИНИ ТА РОСІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СТРАТЕГІЙ ТА ЦІЛЕЙ**

У 2014 р. розпочалася відкрита фаза етнополітичної дезінтеграції України, якій передувала багаторічна підготовка, підживлення сусідніми державами сепаратистських настроїв у середовищі національних меншин. В жодній концепції, стратегії розвитку держав не зустрічаємо намірів, які стосуються участі в дезінтеграційних проектах, однак на практиці виявляється, що зовнішня етнонаціональна політика багатьох країн містить дезінтеграційну складову щодо сусідніх держав, до яких має етнотериторіальні претензії і де проживає її національна меншина. Саме Закарпаття, в якому переплелися інтереси Угорщини та Росії, у випадку ігнорування дезінтеграційних чинників та деструктивної діяльності цих держав може стати наступним регіоном, над яким Україна втратить контроль.

Закарпаття є об'єктом етнотериторіальних і етнополітичних претензій Угорщини та Росії, які діють в окремих випадках злагоджено, переслідуючи різні цілі та застосовуючи різні стратегії, що в кінцевому підсумку дестабілізують етнополітичну ситуацію в регіоні та сприяють поширенню сепаратистських тенденцій. Офіційною метою Угорщини є формування угорської територіальної автономії в межах Закарпатської області. Угорщина відкрито проводить поступову етнополітичну інтеграцію населення регіону, жорстко відстоюючи та захищаючи права етнічних угорців. Росія, натомість, приховано використовує русинів, сприяючи політизації та радикалізації вимог представників цієї етнічної групи, заохочуючи їх до територіального самовизначення. На відміну від Угорщини, Росія не має спільного кордону з Закарпаттям, тому її мета полягає не в етнополітичній інтеграції регіону, а в дестабілізації Закарпаття, у продовженні процесу дезінтеграції України, послабленні позицій держави в етнополітичному конфлікті на Півдні та Сході, в погіршенні перспектив деокупації Донбасу та Криму.

Ключові слова: Закарпаття, сепаратизм, етнополітична дезінтеграція

У 2014 р. розпочалася відкрита фаза етнополітичної дезінтеграції України, якій передувала багаторічна підготовка, підживлення сусідніми державами дезінтеграційних тенденцій та сепаратистських настроїв у середовищі «своїх» національних меншин. Крим і Донбас стали об'єктом уваги Російської Федерації через пострадянську та російську ідентичність значної частини населення, яке лояльно ставилося до Російської Федерації. Ця держава у більшості населення цих етнополітично проблемних регіонів асоціювалася з Радянським Союзом як його правонаступниця, а перебування у складі України маркувалося як «тимчасове» або ж «непорозуміння». Етнонаціональна самоідентифікація та тривала інформаційно-пропагандистська робота з інтеграції населення в «русский мир» зіграла вирішальну роль у тому, що саме ці регіони України були обрані майданчиками випробування та застосування технології етнополітичної дезінтеграції суверенної держави.

Актуальність роботи пояснюється тим, що не лише Російська Федерація вдається до цієї політичної технології шляхом втручання у внутрішні справи України, формування відцентрових настроїв в середовищі власної національної меншини через ЗМІ, фінансування громадських організацій національних меншин, фактичною метою діяльності яких є порушення територіальної цілісності України та етнополітична інтеграція регіону проживання власної національної меншини до складу материнської держави. Угорщина та Румунія проводять подібну політику на Закарпатті та Буковині відповідно. Особливий інтерес представляє Закарпаття – регіон, в якому переплелися інтереси двох експансіоністськи налаштованих щодо України держав – Угорщини та Росії.

В жодній концепції, стратегії розвитку держав не зустрічаємо намірів, які стосуються дезінтеграції держави або її участі в дезінтеграційних проектах. Однак на практиці виявляється, що зовнішня етнонаціональна політика багатьох країн містить дезінтеграційну складову щодо сусідніх держав, до яких має етнотериторіальні претензії і де проживає її національна меншина. Дослідження цієї проблеми має не лише теоретичну, а й прикладну спрямованість – саме Закарпаття у випадку

ігнорування дезінтеграційних чинників, експансіоністської зовнішньої етнополітики сусідніх держав може стати наступним регіоном, над яким Україна втратить контроль.

Мета дослідження полягає у вивченні етнотериторіальних зазіхань Угорщини та Росії на Закарпаття, порівняльному аналізі стратегій та цілей цих двох держав. Незважаючи на те, що Закарпаття як етнополітично проблемний регіон, територія поширення сепаратистських тенденцій, був об'єктом вивчення багатьох вчених (С. Асланова, К. Вітмана, В. Дівак, В. Євтуха, І. Зварича, О. Картунова, В. Котигоренка, І. Кресіної, Л. Лойко, О. Майбороди, В. Наконечного, М. Обушного, М. Панчука, Ю. Тищенко, М. Товта), порівняльний аналіз цих аспектів зовнішньої етнополітики Росії та Угорщини щодо Закарпаття, принаймні з урахуванням останніх подій та реалій, ще не проводився.

Почнемо дослідження бекграунду об'єкту етнотериторіальних та етнополітичних претензій Угорщини та Росії, в якому переплелися зовнішні інтереси цих держав. Закарпаття є історико-географічним регіоном, розташованим на південному заході України, який займає 2,1% від усієї території держави і збігається з територією сучасної Закарпатської області. Одразу зазначимо, що Закарпаття межує з Польщею, Словаччиною та Угорщиною – протяжність кордону з останньою складає 130 км. Цей об'єктивний факт суттєво посилює позиції Угорщини у претензіях на Закарпаття, але послаблює позиції Росії, яка не має безпосереднього кордону з регіоном. Позаяк всі території, які були раніше відокремлені від України внаслідок відкритої або прихованої агресії цієї держави – Крим та Донбас – межували з Російською Федерацією. І саме у зв'язку з незаконним переміщенням зброї, військових підрозділів через неконтрольовану ділянку сухопутного або морського кордону Україні не вдалося покласти край сепаратистським проявам – діям самопроголошеної влади та відновити контроль Кримом та Донбасом.

Відсутність спільного кордону Росії з Закарпаттям вже саме по собі свідчить про різні цілі Угорщини та Росії. Якщо в Угорщині є перспективи як етнополітичної, так і територіальної інтеграції Закарпаття до свого складу, то в Росії їх немає. З цього випливає, що завдання Росії полягає не в подальшій інтеграції регіону, а в дестабілізації етнополітичної ситуації в Україні, послабленні позиції держави в етнополітичному конфлікті на Півдні та Сході, в погіршенні перспектив деокупації Донбасу та Криму. С. Асланов вважає етнополітичну дезінтеграцію України прямим наслідком етнополітичної нестабільності. На думку вченого, Російська Федерація на нинішньому етапі розвитку є головним джерелом етнополітичної нестабільності на пострадянському просторі, оскільки заохочує сепаратистські рухи, підтримує відцентрові тенденції у пострадянських країнах з метою утримання їх під своїм геополітичним контролем та недопущення їх інтеграції до ЄС та НАТО [1, с. 5].

Перешкоджання євроатлантичній інтеграції України видається також метою Угорщини, яка використовує питання згортання освіти мовами національних меншин у середній школі України як привід для блокування вступу України до НАТО і ЄС. Уряд Угорщини, вимагаючи непідписання Президентом України Закону «Про освіту», навіть вирішив блокувати всі подальші рішення Європейського союзу, спрямовані на зближення з Україною. Угорщина, зокрема, пообіцяла ініціювати перегляд Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Також Будапешт заблокував роботу Комісії Україна-НАТО з питань оборони. Навіть незважаючи на те, що 11 держав-членів НАТО висловили незгоду з діями Угорщини щодо блокування євроатлантичних ініціатив України через освітню реформу. «Угорщина зловживає принципом консенсусу і не мала б використовувати механізми Північноатлантичного Альянсу для тиску на Київ», – зазначається у листі 11 союзників до угорського уряду [2]. Однак такі дії свідчать про опосередковану ціль Угорщини: домогтися збереження в Україні середньої освіти угорською мовою в комунальних закладах освіти на тлі узгодження дій з Російською Федерацією з тиску на Україну.

Конфлікт між Україною та Угорщиною виник внаслідок того, що в контексті проведення освітньої реформи в Україні 5 вересня 2017 р. Верховна Рада України ухвалила Закон України «Про освіту», ст. 7 якого визначає мовою освітнього процесу в закладах освіти України державну мову. Відмова від одномовної середньої освіти (лише мовами національних меншин) була продиктована тим, що представники національних меншин в місцях компактного проживання, в тому числі на Закарпатті, за результатами ЗНО багато років поспіль демонструють дуже низький рівень володіння державною мовою. Одномовна освіта мовою національних меншин тривалий час слугувала підґрунтям для відцентрових тенденцій в Україні, позаяк представники національних меншин не інтегрувалися в українське суспільство через незнання державної мови і пов'язували свою освітню та професійну діяльність виключно з етнічною батьківщиною [3, с. 32]. Тому

міністр закордонних справ України, спростовуючи закиди Будапешта, заявив, що позиція України полягає не в тому, щоб обмежити навчання мовами національних меншин, а в оволодінні представниками національних меншин державною мовою. «Інакше громадяни України, де розмовляють здебільшого угорською або румунською, не зможуть вступити до університету, не зможуть служити в армії або зайняти державну посаду... І це також питання національної безпеки», – наголосив П. Клімкін [4].

Переконані, що незнання державної мови сприяє ізоляції національних меншин, їх орієнтації виключно на етнічні батьківщини, поширенню сепаратистських настроїв, що в кінцевому підсумку може загрожувати територіальній цілісності України. В. Наконечний також вважає, що «свідоме підвищення Будапештом градусу напруги, використання інформаційно-пропагандистських дій, провокування політико-дипломатичних скандалів, щоб максимально загострити ситуацію та примусити Київ піти на поступки в питанні гарантування угорській спільноті Закарпаття права навчання рідною мовою виступають ширмою і підґрунтям для більш серйозних речей – перегляду адміністративно-територіального устрою Закарпатської області України та утворення окремого угорського адміністративно-територіального автономного району з компактним проживанням угорців, який межує з Угорщиною, як проміжного завдання угорського іредентизму в Україні» [5, с. 106]. Росія також висловила протест проти відмови від одномовної середньої освіти мовами національних меншин в Україні, але таких легітимних міжнародних важелів тиску на Київ, на відміну від Угорщини, країна-агресор не має.

Національний склад Закарпаття, на перший погляд, переконливо свідчить на користь збереження територіальної цілісності України і не сприяє реалізації дезінтеграційних стратегій Росії та Угорщини, які приховано або відкрито висувають етнотериторіальні претензії до цього регіону. Згідно з даними перепису населення 2001 р. українці становлять більшість – 80,5%, найбільшою національною меншиною є угорці – 12,1%, росіяни займають четверту позицію – 2,5%. Однак ситуація ускладнюється тим, що, по-перше, дані перепису населення занадто застарілі і не відображають реальної картини етнонаціонального складу Закарпаття; по-друге, угорська національна меншина вирізняється компактним проживанням у містах регіону та згуртованістю; по-третє, Російська Федерація діє не через російську національну меншину, а через русинів – етнічну групу, яка нетривалий час мала власну державу на Закарпатті – Карпатську Україну (1939 р.) і за підтримки ззовні погрожує відокремленням від України.

Угорщина вже давно вимагає від України розширення прав угорців та їх автономізації в межах Закарпатської області, підживлюючи дезінтеграційні настрої серед угорського населення області. В середині 1990-х рр. держава проголосила, що несе відповідальність за угорські спільноти за кордоном і збирається їх всіма способами захищати. Навіть тими, які суперечать принципам невтручання у внутрішні справи інших держав, збереження їх територіальної цілісності. Прем'єр-міністр Угорщини зажадав надання українським угорцям автономії та подвійного громадянства. «Становище 200 тисяч угорців за національністю, які живуть в Україні, надає цьому питанню особливої гостроти. Угорська громада там повинна отримати подвійне громадянство, всі права національної спільноти, а також вона має отримати можливість самоврядування», – наголосив, виступаючи в угорському парламенті, В. Орбан [6]. Тож, метою Угорщини є формування угорської територіальної автономії в межах Закарпатської області.

Натомість Росія діє більш прихованими методами. В 2014 р. русини звернулися до Росії з проханням визнати незалежність Карпатської Русі (в окремих документах Закарпатська, Підкарпатська) від України. Відкритий лист до Президента РФ із закликом до відновлення історичної справедливості – дорадянського статусу Республіки Підкарпатська Русь оприлюднив П. Гецько, координатор мережевого русинського руху, який проголосив себе прем'єр-міністром Республіки Підкарпатська Русь. У зверненні стверджувалося, що «русини краю не хочуть входити до складу такої України, де шириться галицький нацистський безлад, що загрожує русинам етнічними чистками». Самопроголошений прем'єр звернувся з до В. Путіна з проханням захистити русин та провести миротворчу операцію для «визнання відновленої державності Республіки Підкарпатська Русь та нейтралізації галицького нацизму в Закарпатті» [7]. Інші русинські організації заперечили причетність до цього звернення, назвавши лист провокацією, яка дискредитує русинський рух.

Використання Російською Федерацією русинського руху для дестабілізації етнополітичної ситуації в Закарпатській області стало продовженням етнополітичної технології дезінтеграції України, розпочатій в Криму та на Донбасі. Це підтверджують факти викриття та затримання групи

осіб, які курувалися російськими спецслужбами і готували створення самопроголошеної «Республіки Підкарпатської Русі» на листопад 2014 р. Сценарій ймовірного розгортання подій був подібний до Донбаського варіанту дезінтеграції, оскільки передбачав захоплення місцевих органів державної влади та інших стратегічних об'єктів диверсійними групами під виглядом місцевої самооборони самопроголошеної республіки [8]. Це детально розроблений проект сепаратизації регіону, де чітко розписані заходи відокремлення Закарпаття від України. Основою його реалізації мали стати псевдорусинські організації як радикального, так і мирного гатунку, які повинні були організувати акції протесту, захоплення адмінбудівель, домагатися федералізації за допомогою референдуму. Республіка Підкарпатська Русь після самопроголошення повинна була видати декрети «Про поширення повноважень Уряду РПР на територію Закарпатської області України», «Про перепідпорядкування Уряду РПР всіх структур державного управління, місцевого самоврядування Закарпатської області, банківських, фінансових, економічних структур».

Однак етнополітична технологія не спрацювала, оскільки в Закарпатській області: 1) більшість населення не належать до русинської етнічної групи; 2) абсолютна більшість населення, включаючи самих русин, не має наміру відокремлюватися від України. Насправді, головні вимоги русин лежить у площині набуття статусу національної меншини в Україні, а не формування територіальної автономії. Лідери русинського руху неофіційно заявляють, що набуття Закарпатською областю автономії – це програма максимум, тоді як програма мінімум – отримання статусу національної меншини та забезпечення всіх прав, які з нього випливають. Як зауважує К. Вітман, «якби українським законодавством було передбачено механізм самоідентифікації групи громадян як національної меншини, русинам не довелося б іти на такі крайні політичні заходи, демонструючи сепаратистські тенденції» [9, с. 664].

На відміну від Росії, Угорщина діє прямо через власну національну меншину, при цьому виявляючи турботу та інвестуючи у розвиток всього Закарпатського регіону. Під час виступу з нагоди 20-ої річниці підписання Рамкової конвенції про захист національних меншин міністр закордонних справ Угорщини дорікнув Раді Європи, що вона більше переймається ситуацією з мігрантами, ніж закарпатськими угорцями, чії права начебто грубо порушуються в Україні [10]. Угорщина закликала направити місію ОБСЄ на Закарпаття після того, як у вікно будівлі обласного офісу організації закарпатських угорців в Ужгороді кинули «коктейль Молотова» [11]. Товариство угорців Закарпаття, на офіс якого було скоєно загалом два напади, після офіційної заяви Будапешта також закликала розгорнути в області постійну місію ОБСЄ [12]. Однак в ОБСЄ, вивчивши ситуацію в регіоні, заявили, що ситуація на Закарпатті спокійна. Глава МЗС України також не побачив підстав для направлення спостерігачів у регіон, закликавши саме Російську Федерацію припинити російські провокації в області. П. Клімкін підозрює, що Росія причетна до нападів на угорську меншину в такий спосіб провокуючи загострення україно-угорських відносин [13].

Про те, що завданням Угорщини є етнополітична інтеграція Закарпаття в угорський простір свідчить рішення про запровадження посади урядового уповноваженого, відповідального за розвиток Закарпаття. МЗС України зажадало пояснень від Будапешта і пообіцяло заборонити в'їзд цьому угорському чиновнику до України, оскільки до його компетенції віднесено частину суверенної території України і тому така посада сприймається як втручання у внутрішні справи. «Жодні сепаратистські наміри не приховуються на задньому плані, метою є лише підтримка людей, які проживають на Закарпатті, незалежно від національності», – відповів на закиди призначений на цю посаду І. Грежа [14].

Угорщина посилається не лише на кількість угорської національної меншини в регіоні, а також на те, що Закарпаття належало до її складу в 1939–1944 рр. Українськими істориками цей період розглядається як угорська окупація Закарпаття. Натомість до Російської Федерації Закарпаття в ХХ ст. не належало, якщо не розглядати цю державу правонаступницею СРСР, до складу якого входило Закарпаття у складі України (1944–1991).

Слід зазначити, що Угорщина довгий час проводить політику спрощеного надання українцям угорського походження свого громадянства (на 2017 р. українцям було видано понад 100 тис. угорських паспортів), незважаючи на те, що подвійне громадянство заборонене українським законодавством. А нещодавно Угорщина передала Закарпатській області у вигляді гуманітарної допомоги партію рідкого хлору в умовах його гострого дефіциту в Україні для знезараження питної води. Ці дії сусідньої держави вказують на ознаки поступової інтеграції Закарпаття, створення привабливої перспективи отримання громадянства, вивчення угорської мови, налагодження зв'язків.

Перспективи подальшого дослідження проблеми залежать від зовнішньоетнополітичної діяльності Росії та Угорщини та полягають в моніторингу активності цих держав та їх організацій на Закарпатті зокрема. Наразі Закарпаття є об'єктом етнотериторіальних і етнополітичних претензій Угорщини та Росії, які діють в окремих випадках злагоджено, переслідуючи різні цілі та застосовуючи різні стратегії, що в кінцевому підсумку дестабілізують етнополітичну ситуацію в регіоні та сприяють поширенню сепаратистських тенденцій в середовищі національних меншин. Угорщина відкрито проводить поступову етнополітичну інтеграцію населення регіону, жорстко відстоюючи та захищаючи права етнічних угорців. Росія натомість приховано використовує русинів, сприяючи політизації та радикалізації вимог представників цієї етнічної групи. Завдання Москви полягає у продовженні дезінтеграції України та послабленні позицій Києва в етнополітичному конфлікті на Сході та Півдні, в погіршенні перспектив деокупації Донбасу та Криму.

Бібліографічний список:

1. Асланов С. А. Етнополітична стабільність держави: політико-правовий аналіз: монографія. Ужгород: Ліра, 2016. 464 с.
2. Gábor László Z., László A. NATO-érdekeket sértünk // Magyar Nemzet. URL: <https://mno.hu/kulfold/nato-erdekeket-sertunk-2432077>.
3. Явір В. А. Освіта мовами національних меншин в Україні: дезінтеграційні виклики // S.P.A.C.E. 2017. Вип. 7. С. 29-32.
4. П. Клімкін щодо претензій Угорщини: Закон про освіту нікого не обмежує // Європейська правда. URL: <http://www.eurointegration.com.ua/news/2017/09/29/7071661/>.
5. Наконечний В. С. Угорський іредентизм в контексті національної безпеки України // Держава і право. Серія Політичні науки. 2017. Вип. 78. С. 95-107.
6. Угорщина має намір легально відібрати Закарпаття // Волинські новини. URL: <https://www.volynnews.com/news/policy/uhorshchyna-planuye-lehalno-vidibraty-zakarpathia-infohrafika/>.
7. Забытый народ обратился к Президенту Российской Федерации // Руська правда. URL: <http://www.ruska-pravda.com/novosti/34-nv-politika/24080-zabyty.html>.
8. СБУ: Спецслужби РФ планували створити в Україні ще чотири «народні республіки» // УНІАН. URL: <http://www.unian.ua/society/1014227-sbu-spetssluzbi-rf-planuvali-stvoriti-v-ukrajini-sche-chotiri-narodni-respubliki-sered-yakih-kijivska.html>.
9. Вітман К. М. Русинське питання: спроби законодавчого врегулювання // Держава і право. 2010. Вип. 50. С. 660-665.
10. Hungary calls on Council of Europe to take protection of European minorities seriously // Ministry of Foreign Affairs and Trade. URL: <http://www.kormany.hu/en/ministry-of-foreign-affairs-and-trade/news/hungary-calls-on-council-of-europe-to-take-protection-of-european-minorities-seriously>.
11. Угорщина наполягає на місії ОБСЄ на Закарпатті // Європейська правда. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/02/5/7077105/>.
12. Az ukrán hatóságoknak garantálniuk kell a kárpátjai magyarok biztonságát // Külgazdasági és Külügyminisztérium. URL: <http://www.kormany.hu/hu/kulgzdasagi-es-kulugyminiszterium/hirek/az-ukran-hatosagoknak-garantalniuk-kell-a-karpataljai-magyarok-biztonsagat>.
13. Клімкін: Росія фактично веде третю світову війну // BBC Ukraine. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-43412789>.
14. Угорський уповноважений по Закарпаттю не зрозумів обурення Києва щодо свого призначення // Європейська правда. <https://www.eurointegration.com.ua/news/2018/08/3/7085210/>.

Yavir. V. A. Transcarpathia as an object of ethnoterritorial claims of Hungary and Russia: a comparative analysis of strategies and goals

In 2014, an open phase of ethno-political disintegration of Ukraine started, which was preceded by long-term preparation, feeding by neighboring states of separatist sentiments among ethnic minorities. It turns out that the foreign ethnopolitics of many countries contains a disintegration component toward neighboring states with ethno-territorial claims. It is Transcarpathia, where the interests of Hungary and Russia intertwined, in case of ignoring the disintegration factors and the destructive activity of these states, may become the next region over which Ukraine will lose control.

Transcarpathia is the object of ethnoterritorial and ethno-political claims of Hungary and Russia – countries, pursuing various goals and applying different strategies that ultimately destabilize the ethno-political situation in the region and promote the spread of separatist tendencies. The official aim of Hungary is to form Hungarian territorial autonomy within the Transcarpathian region. Hungary is openly pursuing a gradual ethno-political integration of the region's population, rigorously protecting the rights of ethnic Hungarians. Russia, on the other hand, uses Rusyns secretly, promoting politicization and

radicalization of the demands of this ethnic group, encouraging them to territorial self-determination. Unlike Hungary, Russia does not have a common border with Transcarpathia, therefore its goal is not to integrate the region, but to destabilize the Transcarpathia, to continue the process of disintegration of Ukraine, to weaken the position of the state in the ethnopolitical conflict in the South and East, to undermine the prospects for the de-occupation of the Donbas and Crimea.

The prospects for further studying of the issue depend on the external ethno-political activity of Russia and Hungary and are grounded in monitoring the activity of these states and their organizations in Transcarpathia since the positions of national minorities – Hungarian and Ruthenian are not independent, but mostly determined from the outside.

Key words: *Transcarpathia, separatism, ethnopolitical disintegration*

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

DOI 10.31558/2519-2949.2018.3.14

УДК 327:32.019.5

Бондаренко С. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ІНФОРМАЦІЙНИЙ НАПРЯМ ПОЛІТИКИ ЗАХИСТУ НАЦІОНАЛЬНИХ ІНТЕРЕСІВ ДЕРЖАВИ: ОСОБЛИВОСТІ ДОСТУПУ ТА КОНТРОЛЯ НАД ПОЛІТИЧНИМ ДИСКУРСОМ

Розкрито особливості формування та функціонування трьох моделей інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів держав світу – субсидіарної (США, Великобританія, ЄС та НАТО), вертикальної (Російська Федерація) та перехідної (Україна).

Визначено, що субсидіарна модель орієнтована на горизонтальну інформаційно-комунікаційну взаємодію між структурними елементами політичної системи. Її метою є створення розгалуженої мережі учасників процесу, які можуть самостійно протидіяти загрозам та забезпечувати реалізацію політики захисту національних інтересів на місцях.

Вертикальна – орієнтована на створення чіткої вертикалі вироблення та реалізації інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів. Участь широкого кола зацікавлених осіб у її розробці та реалізації обмежена. Базовими структурними елементами системи є уряд, міністерства та відомства, підконтрольні владі ЗМІ, інститути громадянського суспільства, які виконують порядок денний, розроблений «центром».

Перехідна модель характеризується поєднанням вертикальної та субсидіарної моделей з подальшим переходом до останньої.

Виокремлені особливості доступу та контролю над політичним дискурсом кожної моделі. Визначено, що субсидіарна модель орієнтована на досягнення консенсусу між державою та суспільством, плюралізм думок, включення великої кількості зацікавлених осіб/груп у вироблення та реалізацію політики, у т.ч. інформаційної. Держава делегує частину своїх повноважень суспільству, що дозволяє йому долучатись до вироблення, трансляції та трансформації дискурсу у рамках дозволених параметрів.

Вертикальна модель спирається на жорстке управління та підпорядкування периферії центру, що виключає будь-які альтернативи. Адміністративно-командний підхід дозволяє достатньо швидко, без узгодження інтересів зацікавлених сторін, приймати рішення та наповнювати політичний простір необхідними смислами та образами, які впливають на уподобання цільових аудиторій. Це свідчить про повний доступ і контроль над виробництвом та розповсюдженням політичного дискурсу.

В перехідній моделі акценти робляться на пошук оптимальних варіантів вироблення та поширення дискурсу в умовах транзиту, зміни систем управління локальними територіями, делегування частини повноважень до територіальних громад, у т.ч. в інформаційно-комунікаційній сфері. Особливістю такого стану є відсутність єдиного консолідованого дискурсу, який би влаштовував більшість груп інтересів. Така ситуація створює умови для одночасного існування кількох суперечливих дискурсів, що претендують на домінування, та ризик захоплення політико-інформаційного, політико-образного та політико-сміслового просторів іншими державами.

Ключові слова: *дискурс, інформаційний напрям політики захисту національних інтересів, інформаційна безпека, національні інтереси, політичний дискурс.*

Сьогодні більшість територій держав стають ареною світового протистояння, на яких реалізуються різновекторні інтереси світових лідерів. Однією зі стратегічних цілей стає контроль інформаційно-комунікаційного простору. Небезпечність ситуації полягає у застосуванні нових інформаційно-комунікаційних технологій, що мають багатоцільове призначення, дозволяють формувати новий ціннісний та ідеологічний простір світу. Особливої уваги набувають інформаційно-комунікаційні практики, які забезпечують необхідні умови для збереження

стабільності та захисту держав, їх інтересів, створення керованих реальностей, управління смислами.

Мета статті полягає у визначенні особливостей доступу та контролю виробництва і розповсюдження політичного дискурсу у рамках авторських моделей інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів держави.

У рамках дослідження особливий інтерес представляють роботи таких вітчизняних та закордонних науковців, як Ж. Бодрійар [1], Т. ван Дейк [5], В. Горбулін [16], Ю. Габермас [21], К. Дойч [8], Н. Кравченко [9], Є. Магда [10], Г. Моргентау [11], Т. Нагорняк [7], М. Польовий [14], Г. Почепцов [15], Н. Таліб [17], Є. Тихомирова [18], Е. Тоффлер [19], Л. Фуерт [22], М. Фуко [20] та ін.

В сучасних умовах політичні території не існують у вакуумі, вони продукують знання та поширюють його у внутрішньому та зовнішньому просторі задля опису та просування власних інтересів. Це знання формує кероване сприйняття політичної території (держави) у тому контексті, який забезпечить досягнення стратегічних цілей, просування та захист національних інтересів [2, с. 113].

Для цього державам необхідно не лише визначитись із принципами, механізмами, інструментами та каналами поширення політико-релевантного знання, а й на змістовному наповненні своїх комунікацій. У рамках статті під цим наповненням автором розуміється політичний дискурс. Як зазначає К. Пахалок, посилаючись на роботи М. Фуко: «дискурс – це не поле, яке утворюється співвідношенням «слів» і «речей», це – сукупність правил, що утворюють практики, які в свою чергу постійно утворюють об'єкти, про які говорять» [13, с. 84], які відображаються у конкретній інформаційній політиці.

Ефективна комунікація, будучи одним із стратегічних пріоритетів і конкретним інструментом просування території, перехрещується з усіма елементами політичної системи, функціями, факторами. Її роль полягає у формуванні та розповсюдженні знання, підтримці та цілеспрямованому впливу на обраних представників цільових аудиторій [12, с. 189]. Практична реалізація політики включає організацію та здійснення прямої (інформування, пропаганда та ін.) і непрямой (реалізація проектів з прихованого просування інтересів в обраному середовищі) комунікації держави з усіма зацікавленими сторонами, від яких залежить просування та захист національних інтересів [6, с. 149].

Не зважаючи на втрату частини своєї монополії на вироблення та поширення знання, на думку автора, основним джерелом політичного дискурсу були й залишаються органи влади, які уособлюють у собі всі функції держави. В таких умовах наново необхідно переосмислити її роль та функції у процесі збереження, якщо не монопольного, то керованого доступу та контролю над виробленням і розповсюдженням політичного дискурсу.

На думку нідерландського вченого Т. ван Дейка «однією із важливих умов здійснення соціального контролю через дискурс є контроль самого дискурсу та його виробництва. Владні структури та їх представники контролюють або мають доступ до безмежно широкого та різного спектру дискурсивних ролей, жанрів, умов та стилів» [4, с. 50–51]. Він зазначає, що ключовими елементами контролю над публічним політико-інформаційним, політико-образним та політико-смісловим просторами є: по-перше, контроль над контекстом та виробництвом дискурсу; по-друге – контроль над самим дискурсом [4, с. 28–30] в середині та зовні держави. Це дає можливість взяти під контроль не лише абстрактні форми вираження політики, у т.ч. національні інтереси, а й впливати на свідомість і поведінку людей.

Українська дослідниця Н. Кравченко аналізуючи роботи Т. ван Дейка зазначає, що: «можливість контролю, заснованого на контексті, обумовлена тим, що люди представляють та розуміють не тільки текст та розмову, але й цілісну комунікативну ситуацію, що дозволяє домінуючим групам (авт. – державі), пропонувати «бажані контекстуальні моделі». Контекст за Ван Дейком розуміється у когнітивному аспекті – як ментально уявлена структура тих характеристик соціальної ситуації, які релевантні для виробництва та розуміння дискурсу» [9, с. 29]. Вона також зазначає, що «не менш важливою для здійснення влади є «контроль над змістом та структурами текстів/розмов, що визначається, зокрема, вибором та способом вираження тем, жанрів та їх окремих елементів, деталей змісту, форм та стилю» [9, с. 30].

У сучасних умовах ефективність моделей інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів залежить не стільки від інститутів та технічних засобів поширення знання, скільки від рівня контролю контексту, вироблення та змісту політичного дискурсу. Без повного

або домінуючого контролю над дискурсом просування і захист національних інтересів матиме декларативний характер. Він дає державам знизити рівень конфліктогенності під час просування своїх інтересів. Конфліктогенність «входження» інтересів у «життєвий простір» індивіда чи інших політичних територій полягає у певних «претензіях на свою значимість». Ю. Габермас з цього приводу зазначає: «об'єктивне обговорення може бути наявним тільки тоді, коли воно здійснюється за допомогою трансуб'єктивних претензій на значимість, які для будь-якого спостерігача і адресата має те ж саме значення, що і для суб'єкта. Істина і ефективність є претензіями такого роду. Так, для тверджень і для цілеспрямованих дій характерне те, що вони тим раціональніші, чим краще можуть бути обґрунтовано пов'язані з ними претензії на істину або ефективність» [21, с. 238].

Аналіз інформаційно-комунікаційних впливів Російської Федерації на «пострадянський простір» та «Західний Світ», змін сприйняття ролі та місця інформаційної складової політики захисту національних засвідчив закріплення її на більш високому рівні та як одного із стратегічних пріоритетів спільно з обороною, національною безпекою, економікою тощо. Вперше у стратегічних документах (стратегії розвитку, національної безпеки та оборони, доктрини інформаційної безпеки тощо) у тій чи іншій формі контроль над дискурсом та його захист визначаються, як одне з ключових завдань збереження суверенітету та цілісності держави.

Проведені автором спільно з вітчизняними науковцями Т. Нагорняк та М. Польовим дослідження інформаційних напрямів політики захисту національних інтересів держав світу та їх об'єднань дозволили розробити три моделі – субсидіарну, вертикальну та перехідну [3].

США, Великобританія, ЄС та НАТО орієнтуються на горизонтальну інформаційно-комунікаційну взаємодію між структурними елементами політичної системи, що притаманно субсидіарній моделі. Її метою є створення розгалуженої мережі учасників процесу, які можуть самостійно протидіяти загрозам та забезпечувати реалізацію політики захисту національних інтересів на місцях.

Залучення максимального кола зацікавлених сторін до вироблення та реалізації політики забезпечує не лише розуміння базових параметрів національних інтересів, а й участь у їх формуванні. Однією із особливостей такого підходу є стратегічна пріоритетність створення горизонтальних каналів комунікації на різних рівнях. Це забезпечує адаптацію інформаційної політики до потреб цільових аудиторій та більш гнучку реакцію на інформаційно-комунікаційні впливи. Досягнення компромісу та узгодженості інтересів центру та базових елементів системи дозволяє зменшити рівень впливу деструктивних факторів на життєдіяльність всієї системи, а також мати можливість рівнозначної відповіді на загрози, як з боку «центру», так і елементів системи [3, с. 121–123].

Російська Федерація та більшість авторитарних чи тоталітарних держав, орієнтовані на створення чіткої вертикалі вироблення та реалізації інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів. Участь широкого кола зацікавлених осіб у її розробці та реалізації обмежена. Базовими структурними елементами системи є уряд, міністерства та відомства, підконтрольні владі ЗМІ, інститути громадянського суспільства, які виконують порядок денний, розроблений «центром». Потужний контроль над інформаційною інфраструктурою створює умови для унеможливлення просування альтернативних думок та інформації.

У таких умовах зовнішні впливи мінімальні, але при руйнуванні базових елементів та «центру» системи – вона руйнується. При довготривалому застосуванні такої моделі елементи системи атрофуються і нездатні адекватно реагувати на виклики без санкції «центру» [3, с. 123–124].

Перехідна модель характеризується поєднанням вертикальної та субсидіарної моделей з подальшим переходом до останньої. Вона характерна для таких держав, як Україна. Перехідний період визначається тим, що попередні практики реалізації політики «зверху» до «низу» втрачають свою актуальність, бо не відповідають сучасним викликам і запитам суспільства. Розширюються повноваження територіальних громад (далі – ТГ) на управління територією, у т.ч. в інформаційно-комунікаційній сфері із залученням громадянського суспільства (далі – ГС). Однак, сучасні практики свідчать, що інститути громадянського суспільства (далі – ІГС) та органи управління ТГ недостатньо включені в цей процес. Це пов'язано як з їх низьким фаховим рівнем щодо розробки та впровадження політики, так і з нерозумінням владою, яким чином можна використати їх потенціал [3, с. 187].

Враховуючи вищевказані параметри найбільш підготовленими для реалізації інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів на місцях є обласні державні адміністрації. Саме

ці структури повинні стати комунікаційними хабами, які сприятимуть адаптації національної політики під запит місцевих громад, допомагатимуть територіальним громадам на етапі становлення відбивати інформаційні атаки та впливи, модеруватимуть процес комунікацій, передаватимуть «центру» запит локального рівня на порядок денний національної політики, у т.ч. щодо захисту національних інтересів [3, с. 187].

У контексті теми та мети статті, субсидіарна модель орієнтована на досягнення консенсусу між державою та суспільством, плюралізм думок, включення великої кількості зацікавлених осіб/груп у вироблення та реалізацію політики, у т.ч. інформаційної. Держава делегує частину своїх повноважень суспільству, що дозволяє йому долучатись до трансляції та трансформації дискурсу у рамках дозволених параметрів. Однак, ключовий контроль за змістом дискурсу залишається за державою. Проблемою цієї моделі є складна процедура узгодження дій, яка вимагає часу для вироблення адекватних управлінських рішень. В умовах нелінійних процесів затримки у часі призводять до швидкої втрати актуальності прийнятих рішень. Перевагою – її гнучкість при узгодженні всіх позицій. У разі управлінських збоїв одного або кількох елементів системи, інші можуть взяти на себе їх функції. Системні проблеми центральних елементів матимуть мінімальний вплив на периферійні та автономні сегменти, бо розгалужена комунікаційна інфраструктура дозволяє налагоджувати прямі взаємозв'язки, обходячи «центр» [3, с. 201].

Як зазначає Т. ван Дейк, у більшості західних держав «існує широкий спектр економічних, культурних та символічних стратегій, за допомогою яких різні власні групи (авт. – групи інтересів) можуть спільно, але іноді й не без взаємних конфліктів та протиріч, контролювати знання та інформацію, переслідувати головні цілі та таким чином вибудовувати фрагменти домінуючої ідеології. Влада, яка заснована на принципі консенсусу, забезпечує такі умови, за яких «заколот» цих власних груп стає просто зайвим» [4, с. 57].

Вертикальна модель спирається на жорстке управління та підпорядкування периферії центру, що виключає будь-які альтернативи. Адміністративно-командний підхід дозволяє достатньо швидко, без узгодження інтересів зацікавлених сторін, приймати рішення та наповнювати політичний простір необхідними смислами та образами, які впливають на уподобання цільових аудиторій. Такий підхід свідчить про повний доступ та контроль над виробництвом та розповсюдженням політичного дискурсу. Цей контроль підпорядкований керівництву держави та обмеженому колу осіб/організацій, які формують та реалізують інформаційний напрям політики захисту національних інтересів. Але, наявність великої кількості інформаційних джерел, з яких суспільство може отримувати інформацію, ще не свідчить про плюралізм думок. З цього приводу Т. ван Дейк задає слушне запитання: «чи визначає різноманітність технологій, медіа, повідомлень та думок те, що громадяни є більш поінформованими та здатними протидіяти тонкій інформаційній маніпуляції, що, в свою чергу, стає все більш індивідуалізованою і може бути націлена на підтримку домінуючої ідеології, яка не зазнала великих змін» [4, с. 57].

Особливістю вертикальної моделі є те, що вона забезпечує конструювання безособистісного образу держави як колективного симулякра, що нівелює врахування істинних інтересів більшості зацікавлених груп [3, с. 124]. Враховуючи конкурентну боротьбу, такий підхід є достатньо ефективним для роботи із внутрішнім та зовнішнім інформаційними просторами, над якими є контроль або високий рівень домінування. У разі системних збоїв, коли руйнується архітектура управління, система не може адекватно реагувати на виклики. Основна причина – нездатність периферії самостійно приймати рішення [3, с. 201].

На відміну від субсидіарної та вертикальної моделей перехідна є найбільш вразливою. Транзит у якому вона знаходиться передбачає конфлікти інтересів серед внутрішніх груп, у т.ч. щодо формування та поширення дискурсу. Відсутність єдиного консолідованого дискурсу, який би влаштовував більшість груп інтересів, створюють умови для одночасного існування кількох суперечливих дискурсів, що претендують на домінування. Така ситуація демонструє відсутність узгодженості позицій та дій в середині держави і створює передумови захоплення політико-інформаційного, політико-образного та політико-сміслового просторів іншими державами, які є більш консолідованими.

Наступним етапом наукового дослідження особливостей функціонування моделей інформаційного напрямку політики захисту національних інтересів повинно стати визначення щільності дискурсу. Це дозволить оцінити рівень безпеки внутрішнього політико-інформаційного, політико-образного та політико-сміслового просторів держав світу, зокрема України, та рівень проникнення у простори інших держав.

Бібліографічний список:

1. Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляции / Ж. Бодрийяр ; [пер. с фр. А. Качалова]. – М.: ПОСТУМ, 2016. – 240 с.
2. Бондаренко С. В. Государственная информационная политика России и Украины в контексте национальной безопасности: основы и принципы формирования / С. В. Бондаренко // Youth World Politic. – 2013. – № 4. – С. 112–118.
3. Бондаренко С. В. Інформаційний напрям політики захисту національних інтересів держави: дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 «Політичні інститути та процеси» / Бондаренко Сергій Васильович. – Вінниця., 2017. – 244 с.
4. Ван Дейк Т. А. Дискурс и власть: Репрезентация доминирования в языке и коммуникации. Пер. с англ. Изд. 2–е. – М.: УРСС: Книжный дом «ЛИБЕРКОМ», 2015. – 352 с.
5. Ван Дейк Т. А. Язык. Познание. Коммуникация: Пер. с англ / Под ред. В. И. Герасимова; Сост. В. В. Петрова; Вступ. ст. Ю. Н. Караулова и В. В. Петрова. Изд. 2–е. – М.: ЛЕНАНД, 2015. – 320 с.
6. Визгалов Д. Бренддинг города / Д. Визгалов. [Предисл. Л.В. Смирнягина]. – Москва: Фонд «Институт экономики города», 2011. – 160 с.
7. Гринюк Р. Ф. Соціокультурний дискурс України і політичні практики 2014 – 2016 років / Р. Ф. Гринюк, Т. Л. Нагорняк // Політичне життя. – 2016. – № 1–2. – С. 88–96.
8. Дойч К. Нервы управления. Модель политической коммуникации и контроля. – М.: Мысль, 1993. – 312 с.
9. Кравченко Н. К. Практическая дискурсология: школы, методы, методики современного дискурс–анализа: Практическое пособие / Наталья Кимовна Кравченко. – Луцк: ЧП Галяк Жанна Владимировна, типография «Вольньполиграфкомбинат»™, 2012. – 251 с.
10. Магда Є. Гібридна агресія Росії: уроки для Європи – Київ: КАЛАМАР, 2017. – 268 с.
11. Моргентау Г. Политические отношения между нациями. Борьба за власть и мир / Г. Моргентау. – Москва, 2000 // Политология : хрестоматия / Ред. М. А. Василик; Сост. М. С. Вершинин. – Москва : Гардарики, 2000. – С. 743–754.
12. Панкрухин А.П. Маркетинг территорий. 2–е изд., дополн. / А.П. Панкрухин – СПб.: Питер, 2006. – 416 с.: ил. – (Серия «Маркетинг территорий»).
13. Пахалюк К. Истоки дискурсивного подхода в политических исследованиях // Вестник Московского университета. Серия 18. Социология и политология. 2018. № 1 (24). – С. 71–97.
14. Польовий М. А. Політичні процеси: теорія та практика моделювання: монографія / М. А.Польовий. – Одеса : Фенікс, 2011. – 288 с.
15. Почепцов Г. Смысли і війни: Україна і Росія в інформаційній і смисловій війнах. – Видавничий дім «Києво–Могилянська академія», 2016. – 316 с.
16. Стратегічне планування: вирішення проблем національної безпеки. Монографія / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. – К. : НІСД, 2010. – 288 с.
17. Талеб Н. Антихрупкость. Как извлечь выгоду из хаоса / Насим Талеб Николас; Пер. с англ. – М.: КоЛибри, Азбука–Аттикус, 2014. – 778 с.
18. Тихомирова Є. Б. Регіональна політика Європейського Союзу: інформаційно–комунікаційний аспект // Регіональні стратегії США і Європи: зовнішньополітичний і безпековий вимір. Монографія.– К.: Центр вільної преси, 2016. – 528 с. / с. 425–500.
19. Тоффлер Э. Метаморфозы власти: Знание, богатство и сила на пороге XXI века: [пер. с англ.] / Э. Тоффлер. – М.: АСТ: АСТТМОСКВА, 2009. – 669, [3] с.
20. Фуко Мишель Археология знания / Пер. с фр. М. Б. Раковой, А. Ю. Серебрянниковой; вступ. ст. А. С. Колесникова. – СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия»; Университетская книга, 2004. – 416 с.
21. Хабермас Ю. Теория коммуникативного действия (Фрагменты) / Ю. Хабермас // Вопросы социальной теории. – 2007. – Т.1, вып. 1. – с. 229–245.
22. Leon Fuerth, Operationalizing Anticipatory Governance, Prism 2, no.4 (2011): P. 31–46. – Режим доступу : http://cco.ndu.edu/Portals/96/Documents/prism/prism_2-4/Prism_31-46_Fuerth.pdf.

Bondarenko S. V. Information direction of policy of national interests' protection: the peculiarities of access and control over the political discourse

The peculiarities of the formation and functioning of three models of the information direction of policy of the national interests' protection of the states of the world – the subsidiary (USA, UK, EU and NATO), vertical (Russian Federation) and transitional (Ukraine) models – are revealed.

It is determined that the subsidiary model focuses on the horizontal informational and communicative interaction between the structural elements of the political system. Its purpose is to create an extensive network of process participants who can independently counteract threats and ensure the implementation of the policy of national interests' protection on the ground.

The vertical model focuses on creation of the clear vertical line of the development and implementation of the information direction of policy of national interests' protection. The participation of a wide range

of stakeholders in its development and implementation is limited. The basic structural elements of the system are the government, ministries and departments, media-controlled authorities, civil society institutions that execute the agenda developed by the “center”.

The transitional model is characterized by a combination of vertical and subsidiary models with the subsequent transition to the latter.

The features of access and control over the political discourse of each model are distinguished. It is determined that the subsidiary model is oriented on the achievement of a consensus between the state and society, the plurality of opinions, the inclusion of a large number of interested individuals/groups in the development and implementation of policies, including informational one. The state delegates some of its powers to society, and these allows it to be involved in the development, translation and transformation of discourse within the limits of the allowed parameters.

The vertical model relies on tight control and subordination of the periphery to the center and eliminates any alternatives. The administrative-command approach allows to make decisions and to fill the political space with the necessary meanings and images fast enough without coordinating the interests of stakeholders which affect the preferences of target audiences. This testifies to full access and control over the production and distribution of political discourse.

In the transitional model, emphasis is made on finding optimal options for the development and dissemination of discourse in transit conditions, changes in the management systems of local territories, delegation of part of the powers to the territorial communities, including powers in the information and communication. The peculiarity of such a state is the lack of a single consolidated discourse that would suit most of the interest groups. This situation creates conditions for the simultaneous existence of several conflicting discourses pretending to dominate, and the risk of capturing political-informational, political-figurative and political-semantic spaces by other states.

Key words: *discourse, information direction of policy of the national interests' protection, information security, national interests, political discourse.*

DOI 10.31558/2519-2949.2018.3.15

УДК 323.1:811.161.2'42(477)

Кіпень В. П., Донецький національний університет імені Василя Стуса

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС ЩОДО РОЗВИТКУ ТА МАЙБУТНЬОГО УКРАЇНИ

Розглядається проблема стану змін в суспільній та політичній системі країни.

Обґрунтовуються методологічні підходи до визначення векторів і якісних характеристик перетворень в соціумі та політикумі. Політичні зміни аналізуються в інституціоналістському ключі. Доказується продуктивність використання методології історичного акціоналізму, що зосереджується на аналізі системи історичних дій через які йдуть зміни та трансформації в суспільному житті. Використано філософію конструктивізму для осмислення векторів змін в контексті становлення сингулярного світу.

Дається огляд позицій двох основних дискурсів в суспільно-політичному житті щодо характеру, направленості, способів здійснення та глибини необхідних змін. Окреслюються установки лоялістсько-еволюційного та критично-революціоністського дискурсів щодо майбутнього розвитку України. Описано оцінки та аргументи обох дискурсів щодо реформ та деформацій суспільних та політичних інститутів, яких набув розвиток суспільного і політичного життя країни.

Характер суспільних та політичних установок обумовлюють протікання змін у формах певних моделей розвитку – керовано-еволюційної і радикально-революційної. Окреслені залежні від цього вектори змін – стабілізація, модернізація, історичний прорив. Аналізується дилема стабільності-нестабільності суспільно-політичного життя. Визначається протиріччя між баченнями майбутнього в рамках основних дискурсів.

Розглянуті моделі майбутнього з урахуванням наростаючих глобальних змін людського світу, переходу до сингулярного світу з надшвидкими змінами. Описані вірогідні перспективи і загрози в розвитку країни в залежності від вибраної спрямованості суспільних змін.

Ключові слова: *суспільно-політичний дискурс, суспільні зміни, моделі розвитку, революція, реформа, стабілізація, модернізація, еволюція, стратегія розвитку, глобальні тенденції, сингулярний світ, майбутнє.*

В Україні загострився публічний дискурс щодо стану і характеру розвитку суспільства та держави. Поверхнева причина цього зрозуміла – загострення політичних протистоянь напередодні виборчих кампаній у 2019 р. Тому представники різних суспільних і політичних акторів стараються запропонувати свій порядок денний та свою логіку у відповідях на питання «де ми зараз є» та «куди і як треба рухатись». Від того, яка інтерпретація цих питань стане домінуючою в суспільстві, залежатиме диспозиція різних політичних сил в їх боротьбі та перспектива перемоги у виборчих перегонках. Однак це – політична кон'юнктура, хоч і значима в ближній перспективі, проте затіняюча більш глобальні виклики.

Політична і, більш широко, суспільна система країни знаходиться нині перед викликами і загрозами небаченого до сьогодні масштабу. Глобально-цивілізаційні, зовнішні і внутрішні, поєднуючись та взаємно підсилюючи один одного, вони ставлять в усій злободенності та очевидності проблему екзистенційного значення – виживання, існування, майбутнього країни. Осмислення даної проблеми вкрай важливе. Воно має здійснюватись в рамках інтелектуальної рефлексії мислячим сегментом суспільства, більш вільним від політичної заангажованості і здатним формувати смисли на довгу перспективу. Наступним кроком зазвичай стає переведення напрацьованих інтелектуалами ідей в ідеологічні та політичні наративи, з яких може формуватись стратегія розвитку. Такими є глибинні затребуваності необхідності пошуків відповідей на нетривіальні загрози українському буттю.

Окреслена проблема дуже масштабна, потребує таких же масштабних зусиль спільноти інтелектуалів різних сфер мислєдєяльності. Для даного матеріалу ставляться задачі окреслити деякі методологічні підходи до проблем сучасного розвитку країни на стику політичної теорії, соціології і соціальної філософії. Пропонується розглянути політико-державний розвиток країни через інституціоналістську концепцію аналізу політичних змін. Розвиток суспільного життя варто

аналізувати на основі методології історичного акціоналізму. Глобально-цивілізаційний контекст українських перетворень потребує соціально-філософського трактування в рамках конструктивістського підходу.

Предметом аналізу виступають суспільно-політичні зміни, їх необхідність, широта, вплив на стабільність соціальної і політичної систем, міра реформізму і революціонізму в оптимальному сценарії відповідей на системні виклики. Соціальні актори тяжіють до певних векторів розвитку і окреслення конфліктності різних суспільних тяжінь може дати принципово різні моделі розвитку країни. Їх публічне осмислення необхідне для уникнення деформацій соціальних і політичних інститутів, чи виправлення тих, які вже проходять. Головне ж, це вибір власного майбутнього.

Названі аспекти проблеми активно досліджуються суспільствознавчими науками. Частіше представниками політичної науки, можливо тому, що зміни політичні найбільш динамічні та видимі. Із останніх спроб цікавою є робота З. Бялоблоцького, зосереджена на порівняльному аналізі стабільності та ефективності урядів у політичних системах Східної Європи, куди включена і Україна [1]. Із вітчизняних авторів можна виділити ще В.Литвина, що пропонує бачення теоретико-методологічних засад дослідження стабільності урядово-політичної [2]. Політико-економічний аналіз взаємодії змін і стабільності в неінституціоналістському підході напрацював Д.Норт [3]. Відома робота Д.Аджемоглу та Д.Робінсона «Чому нації занепадають» дає відповідь на це, ґрунтуючись на інституціоналістській теорії боротьби успішних націй за інклюзивні політичні та економічні інститути суспільства. Останні приносять благополуччя народам тоді, коли розширюють свободу в суспільстві, обмежують владну еліту та забезпечують рівні економічні і політичні права [4].

Комплексний соціологічний аналіз соціального розвитку здійснили Гавриленко І.М., Мельник П.В., Недюха М.П. Автори вирізнили розвиток в трактуванні макросоціологічних теорій функціоналізму, конфліктуалізму, історичного акціоналізму. Кожний з цих напрямків виробив свою впорядковану концепцію історичних перетворень, де по-різному тлумачиться саме поняття розвитку, його джерела, передумови і ресурси, процеси структурних перетворень, можливості суспільства щодо його здійснення; оцінка наслідків, ними спричинених [5]. Соціологами перевага віддається теорії історичного акціоналізму, що зосереджується на аналізі системи історичних дій, через які йдуть зміни та трансформації в суспільному житті завдяки розв'язанню класових і політичних суперечностей.

Корисною є концепція відомого соціолога П. Штомпки, який суспільні зміни трактує через поняття соціальної травми. Дискурс травми звертає увагу на дестабілізацію, дезорганізацію і дезорієнтацію, які є наслідками соціальних змін, які настають незалежно від їх сутності, тобто і в тому випадку, якщо зміни носять прогресивний характер [6]. Цей підхід був апробований нами при аналізі стану суспільної свідомості на Донбасі в 2014 р. – травмована свідомість розглядалася як наслідок політичних змін у Києві і фактор нестабільності [7].

Соціально-філософський зріз дозволяє побачити розвиток країни в масштабі глобальних цивілізаційних змін, осмислити власний шлях в контексті перспективи людства. Серед українських мислителів актуальною практичною філософією змін активно займається С.Дацюк, який поєднує в мисленні філософські абстракції зі змістовною розмовою щодо актуальних викликів перед українським суспільством [8,9].

При зосередженості на одному з дисциплінарних підходів вимушено випускаються деякі інші важливі аспекти. Трансдисциплінарне дослідження поставлених проблем дозволяє враховувати фактори, котрі елімінуються при роботі в окремій сфері суспільствознавчого знання.

В актуальному політичному дискурсі множинність оцінок щодо стану суспільства та політичної системи України можна звести до двох узагальнених. Перша об'єднує прихильників в цілому позитивного трактування наявних процесів, змін, які проходять в ході політики реформ, здійснюваних правлячою елітою. Це умовно – лоялісти-еволюціоністи. Друга – критики-революціоністи. Останні негативно оцінюють наявні суспільні та політичні трансформації, їх результати та спрямованість, виступають за радикальні пришвидшення суспільних змін на принципово інших концептуальних підходах. Розглянемо аргументи сторін.

Перші вважають, що політична система еволюціонує, модернізується, проводить реформи в основних політичних інститутах. Вибраний і здійснюється, вперше за період незалежності, чіткий вектор руху – побудова демократичного, правового суспільства європейського типу через інтеграцію в європейські та західні інституції. Розгорнута боротьба з корупцією, створюються і вбудовуються в політичну систему нові антикорупційні контрсистемні інститути. Проводиться конституційна реформа, адміністративна, реформа судової системи, реформи в силовому блоці

держави – поліції, армії, реформа децентралізації влади. Реформування здійснюється не лише щодо основних державних інституцій, а й в базових соціальних інститутах – в охороні здоров'я, освіті, економіці. Системні зрушення сталися на рівні громадянського суспільства, яке все сильніше тисне на державну бюрократію для забезпечення підзвітності та прозорості публічних інститутів і чиновників. Успішно проводиться безпекова політика на укріплення обороноздатності країни та військово стримання агресора при головній орієнтації на дипломатичні методи відстоювання суверенітету за підтримки західних союзників. Результати цих змін в цілому позитивні, відповідають прогресивному вектору історичного поступу, причому досягнення післяреволюційної України є системні та незворотні.

Більшість аналітиків погоджується, що темпи перемін можуть вважатися низькими, а результати не такими переконливими в плані зростання добробуту людей та рівня справедливості в суспільстві. Це викликає широке розчарування, низьке сприйняття перемін і протестні настрої серед багатьох суспільних груп. Проте цьому є об'єктивні причини. Головні з них – внутрішня інерція та косність старих інститутів, спротив консервативних соціальних груп та політичних опонентів, набуті в попередньому періоді деформації (наприклад, олігархізація політичного та економічного життя) та зовнішні загрози, в першу чергу із-за триваючої війни та необхідності переорієнтувати економіку з російського на західні ринки. Невдоволення, протестні настрої, вимоги «продовження Революції» та повалення діючої влади провокуються і розганяються антидержавними чи безвідповідальними популістськими силами, що фактично працюють на інтереси зовнішнього ворога. Дестабілізація державних інститутів, спроби повалення нинішнього політичного режиму несуть неприпустимі загрози всій українській державності. Проводити глибокі системні реформи в часи військового конфлікту й гібридної війни з Росією надзвичайно складно і ризики модернізації подвоюються, а ціною помилок може стати саме існування незалежної української держави.

Такі оцінки стану суспільно-політичного розвитку обумовлюють концептуальне бачення моделі та конструктивної програми дій щодо подальшого напрямку, мети, темпів, рушійних сил суспільних та політичних перетворень. Вибирається поміркована еволюція за типом модернізації зверху, під контролем правлячого класу. Західний, європейський вектор вторинної «модернізації навздогін» з врахуванням специфіки українських реалій, які західним партнерам нерідко подаються через інтереси панівного класу. Продовження заявлених реформ, які поєднують в різних пропорціях помірно прогресивні новації та значну імітаційну складову. Головною метою впроваджуваних змін бачиться збереження політичної та соціальної стабільності системи. Імітаційна складова змін необхідна для утримання від активного спротиву впливових старих суспільних груп з державного управління, з економіки, які давно користувалися привілеями і здатні дезорганізувати функціонування в значних сегментах суспільного життя. Таким бачиться керований правлячим класом розвиток. Рушійними силами такого повільного еволюціонування політичної і соціальної систем стають суспільні групи, наближені до влади і управлінських структур, лояльні бізнес-групи та поміркована частина громадянського суспільства, що більше представляє підлеглий клас соціуму. Їх союзниками стають частина національно-патріотичних сил та рухів, співпрацюючих з владою та сприймаючих її як менше зло ніж загроза розвалу держави при нових масових протестах, розгулі популізму та діях «п'ятої колони». Супротивниками сприймаються будь-які сили і рухи, що можуть підірвати стабільність, владу правлячого класу, вибрані вектори і методи проведення змін. До них відносять як відкрито чи приховано антидержавницькі сили, так і радикальні патріотичні та популістсько-консервативні елементи суспільно-політичного життя. Це модель розвитку – керовано-еволюційна, при керованості з боку і в інтересах правлячого класу та повільній модернізації політичної і соціальної систем в напрямі формування інклюзивних політичних й економічних інститутів.

Другий дискурс – від критиків-революціоністів – стоїть на іншій, часто протилежній сукупності аргументів. Зауважимо, що критиків-ретроградів із різних залишків опори колишнього режиму В. Януковича, до цієї групи не відносимо. Їх бачення досить однозначні щодо бажаних змін і напряму розвитку країни й спрощено формулюється зараз як «вперед до старої доброї стабільності часів регіоналів та до миру з Росією». Хоча примітивність і безперспективність даних постулатів очевидна, це не зменшує небезпек маніпулюванням ними на найближчих виборах за активної підтримки зовнішніх сил. Проте для конструювання позитивного проекту суспільних змін подібні бачення не мають відповідного змістовного наповнення та не приймаються нами до аналітичного розгляду.

Представники другої позиції вважають післяреволюційну політику влади провальною. Здійснювані реформи паліативними, неефективними, по суті імітаційними. Вони робляться правлячим класом для себе, не руйнують стару олігархічну політичну та соціальну систему, а лише її підкрашують. За своєю природою діяльність українських можновладців позбавлена інноваційності, є копіюванням західних зразків і, головне, неадекватна новим умовам глобального розвитку та особливим загрозам для України сьогодні. За технологіями проведення реформ задум по створенню нових інституцій з наступним вбудовуванням їх в стару деформовану систему є принципово помилковим. Нові елементи досить швидко поглинаються системою, не даючи кардинальних позитивних змін. Це засвідчує і антикорупційна політика, і реформа поліції, і судова реформа, і багато інших декларованих реформ. Політичні та економічні інститути в основному дисфункціонуючі, не забезпечують зростання політичних прав і свобод громадян, суспільної справедливості та матеріального благополуччя. Соціологія засвідчує зростання суспільного невдоволення, розчарування, протестності. Це фактично політика панівного пригноблюючого класу, посилююча визиск більшості соціальних груп, знедолення соціальних низів та відтворення історично безперспективної насильницько-примусової моделі суспільного розвитку. Такий розвиток неминуче продукуватиме соціальні травми, суспільні конфлікти та політичний хаос.

Є звичайно приклади позитивних змін та реальних просувань в модернізації, в системі відносин громадяни-влада. Зроблені конкретні кроки щодо доступності публічних послуг від органів влади, у створенні умов відкритості та підзвітності службовців, введенні прозорих процедур державних закупівель, в просуванні першого етапу реформи децентралізації і місцевого самоврядування, в реформі охорони здоров'я. Проте успіхи є локальними, прориву в поступі суспільства не забезпечують. Зроблені ці кроки не з доброї волі правлячого класу, а через тиск громадянського суспільства та, окремо, західних союзників. Вони не стали незворотними, спостерігається контрнаступ на революційні цінності і здобутки та на громадських активістів і політиків-реформаторів. Правлячий клас та державна бюрократія не «генерують системні зміни, ...вони дегенерують системні зміни (блокують, збочують, відкочують) за рахунок псевдозмін, мікрозмін, антизмін» [9].

Не менш серйозній критиці піддається безпекова політика влади. Маніпулятивним міфом називається наступна лінія пропонованої президентом та його політичними прихильниками політики: «Ми виграємо війну шляхом торгівлі геополітичною орієнтацією, частинами суверенітету, економічними зобов'язаннями та впровадженням норм та законів західного світу або, якщо говорити лише про видимі публічні дії в популярному вираженні, – політико-дипломатичними засобами. Ми переіменуємо АТО в ООС і, ведучи зовнішні торги, будемо сподіватися на закордонних миротворців. Багато хто в це вірить.» [9]. Україна сьогодні не суверенна, фактично перебуває в стані зовнішнього управління і окупації ззовні частини території.

Пропонуються також інші конструктивні моделі майбутнього та необхідних змін. Вони базуються на принципово іншій філософії бачення майбутнього. Необхідність радикальних змін виводиться з твердження про передкризову ситуацію для всього людства. В цьому українські інтелектуали погоджуються з оцінками останньої ювілейної доповіді Римського клубу «Come On! Капіталізм, короткозорість, населення та руйнування планети» [10]. Правда, рекомендації, як і установки доповіді досить різко критикуються. Зокрема, помилковою є установка на рівновагу, баланс, цілісність розвитку в передсингулярному світі, що стрімко міняє світ нинішній. «Рівноважний розвиток (sustainable development) можливий лише поза ситуацією фундаментальних змін. Така установка може існувати в періоди відносно мирного і неекспоненціального зростання. Але така установка є принципово помилковою в ситуаціях експоненціального зростання і наближення до фундаментальних змін, які члени Римського клубу не заперечують. Коли ціле міняється, має бути установка на розрив чи перетворення, а не на інтеграцію. Коли все міняється, ніякої рівноваги бути не може, навпаки, лише нерівновага супроводжує будь-які зміни.» [11]. Швидкість і глибина змін в житті людства такі, що рівноваги між швидкістю і стабільністю не може існувати в принципі, а отже теорія рівноважного розвитку не працює в швидкому світі, що ще більше пришвидшується. Стабільності в найближчі десятиліття в світі не буде. Тим більш невірними є установки дискурсу правлячого класу України на стабільність, повільну еволюцію та збереження status quo. Такий вибір позбавляє країну і народ взагалі позитивного майбутнього. Лише дії з урахуванням глобальних загроз і тенденцій та впровадження соціальних інновацій в країні для включення в глобальні зміни дадуть Україні її шанс. Потрібна принципово нова стратегія розвитку. Стратегічна орієнтація на самовизначення в масштабі людства та експансія

у світ дозволить подолати ситуацію втрати суверенітету і майбутнього. Напрацьовуються можливі й необхідні в країні радикальні соціальні інновації, що складуть зміст такої стратегії життя і розвитку в світі швидких змін та турбулентності. Серед них – орієнтація на мережу Громад, діючих на умовах співуправління, співволодіння, інклюзії, недомінації, масової співпраці та множинності. Вони перебиратимуть все більше функцій держави, яка занепадає та дозволять самостійно здобувати добробут. Опора робиться на ініціативу, інновації, інтелект, транстериторіальну мобільність, нові відносини власності, нові фінансові відносини. Такий підхід може дати зразок моделі розвитку і Україні, і світу.

Операційним засобом розробки такої стратегії в нинішній передвиборній ситуації визнано частиною інтелектуалів та громадських експертів створення нового Суспільного Договору. Презентація його підв'язується під виборчу кампанію однієї з опозиційних політичних сил. Це робить саму ідею політично дуже контраверсійною у суспільному сприйнятті. Правда, в сенсі суспільного сприйняття ідеї політики нинішньої влади є ще менш популярні.

Боротьба між цими двома дискурсами може визначити як найближчу політичну перспективу України, так і суспільну стратегію в рамках довгої хвилі розвитку. Хто нав'яже свій порядок денний, той диктуватиме підходи до змін. Можна обгрунтовано припустити, що у випадку перемоги першого лоялістсько-еволюційного дискурсу країна виграє в тактичному плані, отримавши попервах менше потрясінь, при програві в плані стратегічному – втрату майбутнього. І навпаки, другий критично-революціоністський дискурс приведе в реалізації до фундаментальних змін, потрясінь і культурних травм для соціальних інститутів і суспільних груп в короткій перспективі, проте може дати стратегічний виграв майбутнього для країни. В українців є прагнення змін, але є і страх перед змінами. Вибір країна скоро зробить.

Бібліографічний список:

1. Бялоблоский З. Стабільність та ефективність урядів у політичних системах країн Східної Європи: монографія. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. 470 с.
2. Литвин В. Урядова стабільність: теоретико-методологічні засади дослідження// Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку. 2009. № 21. С. 117-121. – http://vlp.com.ua/files/24_49.pdf
3. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. М. Фонд экономической книги Начала. 1997. 190 с.
4. Аджемоглу Дарон, Робинсон Джеймс. Чому нації занепадають / пер. з англ. О.Дем'янчука. 2-ге вид., випр. К.: Наш формат, 2017. 440 с.
5. Гавриленко І.М., Мельник П.В., Недюха М.П. Соціальний розвиток: Навчальний посібник. Київ, 2001. 484 с. – http://www.vuzlib.net/sots_rozv/_index.htm
6. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества: Пер. с польск. С.М. Червонной. М.: Логос, 2005. 664 с.
7. Кіпень В.П. Травмована свідомість як наслідок і фактор нестабільності (дослідження масових настроїв Донецька) // Ж. «Схід», травень 2014. С.5-9.
8. Дацюк Сергій. Граничні умови змін. – <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/5b5ad27692db4/> 27 липня 2018.
9. Дацюк Сергій. Готуватися до змін. – <https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/5af1659264ef8/> 08 травня 2018 .
10. von Weizsaecker, E., Wijkman, A. Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. Springer, 2018. 220 p.
11. Дацюк Сергій. Переінакшення доповіді Римського клубу – <https://www.uainfo.org/blognews/1515765783-pereinakshennya-dopovidi-rimskogo-klubu.html> 12.01.2018.

Kipen V. P. Socio-political discourse on development and future Ukraine

The article studies the state of changes in the social and political system of the country. It substantiates the methodological approaches to determining the vectors and qualitative characteristics of transformations in the society and politics. Political changes are analyzed in the institutional context. The paper proves the efficiency of applying the methodology of historical actionalism, which concentrates on the analysis of the system of historic actions through which changes and transformations in the social life occur. The philosophy of constructivism is used for perception of the vectors of changes in the context of a singular world establishment.

The article provides an overview of two key discourses in the socio-political life regarding the character, vector, ways of implementation and depth of the necessary changes. It outlines the key points of the loyalist-evolutional and critical-revolutionist discourses regarding the future development of Ukraine. The study gives estimations and arguments of both discourses regarding the reforms and

deformations of social and political institutions, which the development of social and political life of the country has undergone.

The nature of social and political messages determines the course of changes in the forms of certain development models, namely, the ordered-evolutional and radical-revolutional ones. The corresponding dependent vectors of changes – stabilization, modernization, historical breakthrough – have been outlined. The dilemma of stability vs. instability of socio-political life is being analyzed. The controversies between different visions of the future within the framework of key discourses are determined.

The models of the future with the consideration of growing global changes of the world, transition to singular world with super-fast changes are studied. The possible perspectives and threats for the development of the country depending on the chosen vector of social changes are described.

Key words: *socio-political discourse, social changes, development models, revolution, reform, stabilization, modernization, evolution, development strategy, global tendencies, singular world, the future.*

DOI 10.31558/2519-2949.2018.3.16

УДК 323.1:342.7(477)

Кокорський В. Ф., Кокорська О. І., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ДИНАМІКА ГЕНЕРАЛІЗОВАНОЇ ДОВІРИ І ВОЛОНТЕРСТВО В УКРАЇНІ ПІСЛЯ РЕВОЛЮЦІЇ ГІДНОСТІ

У статті досліджуються проблема поширення узагальненої довіри в українському суспільстві як основи його солідарності та формування соціального капіталу, впровадження ефективної комунікації між громадянами і владою, суб'єктами влади, різними прошарками соціуму. В ході аналізу використовуються результати моніторингу Інституту соціології НАН України за 2014-2017 рр. На їх основі доводиться, що саме новітній волонтерський рух, який почав набирати сили з часів Євромайдану, Революції Гідності та початку військових дій на сході нашої країни, став чинником формування у суспільстві клімату довіри. Завдяки йому вона виявила себе як моральна цінність і віра у те, що її заслуговують особисто незнайомі люди, оскільки поділяють з нами фундаментальні моральні приписи і не прагнуть нас обдурити.

При цьому волонтери усвідомлювали, що довіра за визначенням пов'язана з ризиком. Відповідно, і для них питання полягало в тому, як навчатися свідомо йти на нього у тих ситуаціях, де це необхідно. Долаючи як власні, так і суспільні перестороги, волонтерський рух продемонстрував загальнолюдські, громадянські, міжособистісні та особистісні моральні якості. Мотивом діяльності переважної більшості його представників поставала не матеріальна вигода, а моральний обов'язок, що породжувало повагу і довіру до них. А отже активність волонтерів слугувала прикладом для інших, що спонукало людей приєднуватись до волонтерського руху, впливала на формування громадянської свідомості та небайдужості. Вона ж сприяла помітному зростанню в суспільстві протягом останніх років міжособистісної довіри, яка у 2016 р. складала 56,2%.

Аналіз соціального портрету тих, хто в сьогоденних умовах в Україні вважає можливою довіру до інших громадян, показує підвищення шансів завдяки досвіду волонтерства 2014-2017 рр. на зростання довіри до держави. Він же доводить, що передумовою подальшого розвитку руху і поширення довірчих практик є збереження здатності йти на свідомий ризик, долаючи страх втратити щось через можливий обман.

Ключові слова: Революція Гідності, довіра, мораль, генералізована довіра, волонтерство, цінності.

Однією з проблем розвитку вітчизняного соціуму є формування узагальненої довіри, через яку посилюється зв'язок між індивідом і спільнотою, зростає почуття єдності, можливості для кооперації. Вона особливо загострюється в умовах надзвичайно динамічного сучасного світу, де спостерігається посилена соціальна фрагментація, руйнація звичних соціальних норм, ускладнення етнічних та релігійних процесів, розпад традиційних ідентичностей. Соціокультурна реальність сьогодення має все більш невизначений та нестабільний характер, коли саме наявність довіри, чітко пов'язаної зі взаємними очікуваннями, зобов'язаннями, залежностями, відповідальністю, ризиком, механізмом соціального порядку, співвідноситься з відчуттям захищеності та надійності, ефективною взаємодією попри невизначеність та ризик. П. Штомпка вбачає останній як «вірогідність неприємностей, пов'язаних з нашими власними діями і обумовлених нашими власними зобов'язаннями» [1, с. 30]. На його думку, саме з ним довіра має досить тісний зв'язок, позначаючи можливість породження різноманітних ризиків: невиправдання покладених очікувань, поява негативного психологічного осадку від нездійснення очікуваного, руйнація стосунків тощо. Вона ж постає засобом їх нейтралізації.

Впевненість в «собіподібності» тих, хто об'єднаний поняттям «ми» і «свої», є основою солідарності суспільства та формування «соціального капіталу» – мережі груп, асоціацій, об'єднань, що створюються на добровільних засадах і сприяють активізації залученості особистості в процес вирішення загальносуспільних справ. Роберт Патнем [2, р. 92] виділяє два типи соціального капіталу і довіри – відкритий (bridging – від слова «міст», тобто наводити мости) і закритий (bonding – пов'язувати). Відкритий зі зв'язками-мостами передбачає узагальнену довіру – поширення норм кооперації на всіх, включно з незнайомими людьми. Закритий, базований на зв'язках-кайданах, має

в основі «обмежену мораль» – поширення довіри й кооперації тільки на членів певного кола (сім'ї, колеги, земляків, етнічної групи тощо). Економісти виокремлюють також соціальний капітал і довіру зі «зв'язками-ланками», які визначають відносини між різними соціальними верствами в ієрархії, де влада, соціальний статус і добробут доступні лише певним індивідам або групам, здатним використовувати ресурси, ідеї або інформацію формальних інститутів, котрі не є безпосередньо елементом групи [3, с. 203].

Науковці констатують, що без узагальненої довіри, базованої на спільних інтересах та цінностях, неможливо впровадити ефективну комунікацію між суспільством і владою, суб'єктами влади, різними прошарками соціуму. Крім того, її відсутність перешкоджає дотриманню демократичних правил гри. Толерантність, як одна з важливих цінностей громадянської культури, також породжується довірою. Своєю чергою, недовіра викликає ерозію соціального капіталу, обертається атомізацією суспільства, ізоляцією індивідів, упередженим ставленням до іншої точки зору, а в політичній сфері – апатією, відчуженням від структур влади, ігноруванням політичних інститутів, а отже втратою можливостей впливати на рішення, які приймає держава.

Останніми роками різні аспекти довіри стосовно українського соціуму досліджувалися в працях Є. Головахи, О. Злобіної, Н. Кушнір, С. Макеєва, І. Мартинюка, Н. Паніної, В. Степаненка та інших вітчизняних дослідників. Підсумком їх напрацювань та узагальненням її критично низького стану протягом усіх років незалежності стала колективна монографія «Суспільство без довіри», видана у 2014 р. Однак наявні доробки не покривають цю досить масштабну і різнопланову тему та не дають відповіді на усі пов'язані з нею запитання, зокрема щодо ролі волонтерів у динаміці довірчих стосунків. А отже метою запропонованої статті є з'ясування стану генералізованої довіри після Революції гідності у контексті розвитку волонтерського руху. В процесі аналізу авторами були використані результати моніторингу Інституту соціології НАН України за 2014-2017 рр.

Здобуття Україною незалежності, формування власної держави, обидва Майдани та не в останню чергу збройна інтервенція Росії призвели до появи нових форм самоорганізації громадян, заснованих не на ініціативах «зверху», а на активностях «знизу», багато з яких виникають й інституціоналізуються саме завдяки зростаючій взаємодовірі між громадянами. Однією з них стало волонтерство. Загалом як факт вітчизняного буття воно набуває поширення і формалізації з початку ХХІ ст. Однак ставлення до нього з боку суспільства тривалий час залишалось достатньо обережним у зв'язку з поширенням у відповідному середовищі не так моральності й альтруїзму, як прагнення заробити грошей на життя, почасти аморальним шляхом. Адже повсюдно спостерігалось мімікрія волонтерських дій, котра набула подвійного характеру: імітації псевдонеобхідності феномену «волонтерства» державою та громадськими організаціями з метою привернення уваги, хоча відповідного соціального замовлення майже не існувало, й приховування справжніх мотивів і цілей у добродійності [4]. Такий імідж, який не спонукав до наслідування у якості прикладу, підривав довіру населення до волонтерів.

А от новітній волонтерський рух, що почав набирати сили з часів Євромайдану та Революції Гідності, розгортаючись після початку військових дій на сході нашої країни, став без перебільшення безпрецедентним у кількісному і якісному відношенні. Саме з ним і добробатами співвітчизники пов'язали реальний порятунок країни від зовнішнього агресора та дезінтеграції за непередбачуваним сценарієм. Як наслідок, «суспільство без довіри» виокремило його серед усього спектру соціальних інституцій небаченим раніше рівнем довіри й підтримки (див. таблицю 1[5]). Тут, за справедливим висновком Е. Усланера, Ф. Фукуями, А. Селігмена, на який ми вже звертали увагу раніше [6], довіра виявила себе як моральна цінність і віра у те, що її заслуговують особисто незнайомі люди, оскільки поділяють з нами фундаментальні моральні приписи і не прагнуть нас обдурити. Саме так вона, попри відмінності майнового стану, політичних чи ідеологічних позицій та релігійних вірувань, спроможна пов'язати індивідів у моральну спільноту, що поділяє ряд моральних цінностей і створює регулярні очікування передбачуваної, чесною та совісною поведінки.

Це і демонструють представники волонтерського руху. Їх активність поряд з добродійністю, як стверджують західні науковці, є самою сприятливою для формування у соціумі клімату довіри. Адже витратити свій час і гроші на незнайомих – це більш значущий внесок у вирішення суспільних проблем, аніж співпраця зі схожими індивідами. При цьому волонтери усвідомлювали, що довіра за визначенням пов'язана з ризиком. Відповідно, питання для них полягало в тому, як навчатися свідомо йти на нього у тих ситуаціях, де це необхідно [7]. Адже у 2013-2014 рр. вони знаходилися у ситуації критично низького рівня генералізованої довіри, але змогли подолати як власні, так і суспільні перестороги.

Таблиця 1

Рівень довіри до соціальних інститутів

<i>% тих, хто повністю або швидше довіряє</i>	<i>2014</i>	<i>2015</i>	<i>2016</i>	<i>2017</i>
Родині та родичам	95	93	95	
Сусідам	53	52	59	
Волонтерам		59	53	56
Церкві та духовництву	48	50	50	51
Армії	40	41	42	46
Благодійним фондам, громадським об'єднанням	15	34	31	38
ЗМІ	25	19	21	28
Місцевим органам влади	19	16	20	28
Астрологам	11	13	17	
Президенту	34	18	11	11
Банкам	10	12	9	14
Уряду	17	9	7	7
Судам	5	6	6	8
Верховній Раді	9	8	6	5
Політичним партіям	4	5	5	6

Саме волонтерський рух продемонстрував загальнолюдські (відповідальність, почуття обов'язку, совість), громадянські (патріотизм, пріоритет цінностей суспільства перед цінностями індивіда, прагнення до свободи та демократії, українська ідентичність, віра в праведність боротьби), міжособистісні (альтруїзм, емпатія, доброта, гуманність) та особистісні (гідність, оптимізм, ініціативність, безкорисність, романтизм, прагматизм) моральні якості [8, с.212]. Мотивом діяльності переважної більшості його представників поставала не матеріальна вигода, а моральний обов'язок, що породжувало повагу і довіру до них. Відповідно суспільство не підозрювало в їх діях корисливих мотивів, що значною мірою відрізняє ставлення до них і до політиків, яких загалом вважають такими, що переслідують швидше власні, аніж народні інтереси. А отже активність волонтерів слугувала прикладом для інших, що спонукало людей приєднуватись до волонтерського руху, впливала на формування громадянської свідомості та небайдужості.

Вона ж, на нашу думку, сприяла помітному зростанню в Україні протягом останніх років міжособистісної довіри, яка у 2016 р. складала 56,2% (Захід – 52,3, Центр – 52,3, Південь – 53,1, Схід – 64,4). Остання загалом корелює з довірою 53,3% співвітчизників до волонтерів (Захід – 63,1, Центр – 51,9, Південь – 47,7, Схід – 50,3) (див. таблиці 1-2). Саме учасники волонтерського руху стали тими авторитетами, які за п'ятибальною шкалою користуються довірою більшості громадян з індексом 3,4, сприяючи зростанню узагальноної довіри. Співвітчизники мають індекс 3,2, армія – 3,0, благодійні фонди, громадські організації та об'єднання – 2,9 [9, с. 157, 161]. Показово, що ставлення до НУО покращилося саме через їх трансформацію у бік масових волонтерських і солідаристських практик, що призвело до суттєвого зростання суспільної довіри. Як зауважує В. Степаненко, в опитуваннях 2015 та 2016 рр. переважно або цілком довіряли їм і благодійним фондам близько третини респондентів (31,2%) (Захід – 33,4, Центр – 30,8, Південь – 24,8, Схід – 32,3), тоді як у 2006 р. рівень такої сукупної довіри до них складав 12,6 %, а перед Євромайданом 2013 р. – 17,8% [10, с. 81-82].

Таблиця 2

Переживання відчуттів, що більшості людей не можна довіряти, 2016 р. (%)

	<i>Захід</i>	<i>Центр</i>	<i>Південь</i>	<i>Схід</i>	<i>Україна загалом</i>
Ніколи	23,3	16,5	14,5	19,5	18,7
Зрідка	41,9	53,3	39,4	41,6	45,7
Періодично	26,0	23,5	29,5	29,8	26,7
Майже постійно	8,8	6,7	16,6	9,1	8,9

Одна з основних функцій, яку виконують волонтери, знаходиться у площині політичної взаємодії держави і суспільства, адже, на думку багатьох експертів, саме вони змусили владу розпочати соціальний діалог з громадянами, фактично заповнивши інформаційну і загалом комунікаційну порожнечу у форматі стосунків «влада / громадянин», особливо у випадку владного самоусунення з комунікаційного поля [11]. Де-факто волонтери виступають джерелом інформації з високим рейтингом довіри, особливо якщо йдеться про гарячі новини з зони проведення операції об'єднаних сил (ООС). Навіть більше – повідомлення від них про становище на фронті стають джерелом інформації і масово поширюються в ЗМК. І мова не лише про бої, а й, особливо, про проблеми в армії, полонених, втрати, смерті і поранення наших бійців.

Важливо зазначити, що медіа у своїх матеріалах значно частіше, аніж у попередні роки, висвітлювали напрямки і результати активності волонтерів, підкріплюючи інформацію фото та відео супроводом. Це суттєво вплинуло на стан громадської думки у напрямку посилення довіри до членів волонтерських структур і благодійних фондів, призвело до зміцнення волонтерського руху та виокремлення різних напрямків його діяльності. При цьому саме волонтерство набуло усіх ознак найбільш дієвої форми самоорганізації населення. За різними даними до його акцій у 2014 – 2016 рр. долучалося від половини до майже 80% дорослого населення країни (останню цифру оприлюднив в одному зі своїх виступів Президент)

Довіра до волонтерів поступово ставала менш емоційно забарвленою і більш раціоналізованою [12, с. 36], перетворюючись на дієву складову повсякденних практик, що знаходить прояв у різноманітних волонтерських ініціативах та предметних активностях, пов'язаних не так з грішми (як нещодавно), як з особистою участю, котра дедалі більше стає спеціалізованою, профільною, обслуговує зростаючу кількість сфер життєдіяльності українського суспільства, що дозволяє реалізувати принцип зростаючого розподілу праці у цій царині, а відтак сприяє соціальній мобілізації та солідарності.

Підсумовуючи, зазначимо, що саме новітньому волонтерському руху, який розгорнувся після Революції Гідності, вдалося стати чинником зламу багаторічної тенденції взаємної недовіри між співвітчизниками. Мотивом діяльності переважної більшості його представників поставала не матеріальна вигода, а моральний обов'язок, що породжувало повагу і довіру до них, підштовхуючи співгромадян до наслідування відповідної поведінки. Саме завдяки волонтерам довіра виявила себе як моральна цінність і віра у те, що її заслуговують особисто незнайомі люди, оскільки поділяють з нами фундаментальні моральні приписи та не прагнуть нас обдурити. Аналіз соціального портрету тих, хто в сьогоднішніх умовах в Україні вважає можливою довіру до інших громадян, показує підвищення шансів завдяки досвіду волонтерства 2014-2017 рр. на зростання довіри до держави. Він же доводить, що передумовою подальшого розвитку руху і поширення довірчих практик є збереження здатності йти на свідомий ризик, долаючи страх втратити щось через можливий обман.

Бібліографічний список:

1. Sztompka P. Trust: A Sociological Theory / P. Sztompka. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 226 p.
2. Putnam R. D. Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community / R. D. Putnam. – N.Y. : Simon and Shuster, 2000. – 345 p.
3. Тітаренко О. М. Форми існування соціального капіталу: дослідження науковців / О. М. Тітаренко // Вісник Хмельницького національного університету. Серія: Економічні науки. – 2015. – № 2. – Т. 2. – С. 201-205.
4. Див.: Білич І. О. Мімікрія волонтерського руху в Україні / І. О. Білич // Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. Серія: Соціологія і політичні науки. – 2013 – Т.18. – Вип. 2 – Част. 2. – С. 156-163.
5. Никітіна Т. Надія та віра без відповідальності, або Соціологічна діагностика українського суспільства / Т. Никітіна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://dt.ua/SOCIUM/nadiya-ta-vira-bez-vidpovidalnosti-abo-sociologichna-diagnostika-ukrayinskogo-suspilstva-286321_.html
6. Кокорський В. Ф., Кокорська О. І. Генералізована довіра як моральна цінність в системі вартостей українського суспільства / В. Ф. Кокорський, О. І. Кокорська // Політичне життя. – 2016. – № 1-2. – С. 97-101; Кокорський В. Ф., Кокорська О. І. Генералізована довіра як моральна цінність в працях західних науковців / В. Ф. Кокорський, О. І. Кокорська // Травневі студії: історія, політологія, міжнародні відносини. Всеукраїнська наукова інтернет-конференція, присвячена 25-річчю незалежності України, 20 травня 2016 р. – Вінниця: Друк, 2016. – С. 78-80.
7. Олейнік А. Українці можуть об'єднатися для допомоги Армії. Але щоб створити ОСББ – довіри не вистачає / А. Олейнік. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://texty.org.ua/pg/article/editorial/read/73376/Ukrainci_mozhut_objednatysa_dla_dopomogy_Armiji_Ale

8. Жужа Л. Моральні аспекти волонтерського руху на підтримку АТО / Л. Жужа // *European political and law discourse*. – 2015. – Vol. 2. – Issue 2. – P. 210-215.

9. Мартинюк І., Соболева Н. Формування довіри як передумова інтеграції суспільства: довірчі відносини в сучасному українському соціумі / І. Мартинюк, Н. Соболева // *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін* / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2016. – С. 150-166.

10. Степаненко В. Громадянське суспільство: соціально-структурні аспекти / В. Степаненко // *Українське суспільство: моніторинг соціальних змін* / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2016. – С. 78-86.

11. Мандебура О. Волонтерський рух в Україні як нова форма взаємодії влади і громадянського суспільства / О. Мандебура. [Електроний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ipiend.gov.ua/?mid=12&action=article_detail&article_id=8

12. Черниш Н. Вплив довіри та довірчих відносин на становлення новітнього соціального інституту волонтерства у сучасній Україні / Н. Черниш // *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. – 2016. – №2. – С.26-38.

Kokorskiy V. F., Kokorska O. I. Dynamics of generalized trust and volunteering in Ukraine after Revolution of Dignity

The article deals with the problem of dissemination of generalized trust Ukrainians as the basis of its solidarity and formation of social capital, the introduction of effective communication between citizens and authorities, subjects of power, and various strata of society. The analysis uses the results of monitoring by the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine for 2014-2017. On the basis of them, it is proved that the most recent volunteer movement that began to gain strength since the days of Euromaidan, the Revolution of Dignity and the beginning of hostilities in the east of our country, has become a factor in the formation a climate of trust. As result, confidence has shown itself to be a moral value and trust could be the positive attitude toward personally unfamiliar people since they share with us fundamental moral orders and do not seek to deceive us.

At the same time, the volunteers realized that trust connects with risk. Accordingly, the question for them was how to learn to deliberately go to it in those situations where it is necessary. By overcoming both their own and social concerns, the volunteer movement has demonstrated universal, civic, interpersonal and personal moral qualities. The motive of the overwhelming majority of its representatives was not a material benefit, but a moral obligation that gave rise to respect and trust in them. The activity of volunteers served as an example for others, which prompted people to join the volunteer movement, influenced the formation of civic consciousness. It has also contributed to a marked growth in Ukraine in recent years of interpersonal trust, which in 2016 amounted to 56.2%.

An analysis of the social portrait of those who find it possible to trust in others in today's Ukrainian society shows that the experience of volunteering 2014-2017 increases the chances of increasing trust in the state. It also argues that preserving the ability to go to a conscious risk, overcoming the fear of losing something through possible fraud, is a prerequisite for the further development of the movement and the spread of confidence-based practices in Ukraine.

Key words: *Revolution of Dignity, trust, moral, generalized trust, values.*

Котов Е. В., Донецький національний університет імені Василя Стуса

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ ДИСКУРС-АНАЛІЗУ ДЛЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОГО СУБ'ЄКТА

У статті проаналізовано теоретичну еволюцію наукового концепту "суб'єкт", крізь призму різноманітних історико-філософських епох та наукових доктрин. Подано парадигмальну періодизацію розвитку зазначеного концепту із теоретичними доповненнями тих наукових шкіл, що счинили вплив на постсучасне розуміння суб'єкта в рамках соціально-політичного знання. Автором наведено основні теоретичні нароби щодо розуміння концепту суб'єктності в рамках наступних теоретико-практичних доктрин: соціологічний підхід (представлений аналізом праць Ч. Кулі); ранній та класичний марксизм (між якими проводиться диференціація щодо розглядаемого питання за вектором гуманізм / соціологізм (антигуманізм)), включаючи французьку неомарксистську школу, представлену роботами Л. Альтюссера; психоаналіз, який дозволив визначити важливість несвідомого як конституюючого вектору суб'єктності; аналітична психологія із акцентом на архетипічному складі несвідомого; постмодернізм (представлений працями Ж. Дерріда, Ж. Ф. Ліотара, Ю. Крістевої, Р. Барта), що ставить питання текстуальної деконструкції онтології та будь-якої форми логоцентризму; окрім того, проаналізовано концепт "влади" в роботах М. Фуко в його зв'язку із трансформацією розуміння суб'єктності та дискурсу. На основі зазначеного, автор намагається довести, що сучасний тип розуміння суб'єкта бере свій відлік з філософії епохи Просвітництва, розуміючи при цьому вичерпність пояснювального потенціалу існуючої моделі, автор вказує на історико-культурну обумовленість будь-якої епістемі, припускаючи, що на даному етапі наукового знання необхідно говорити про аналіз суб'єкта в рамках дискурсивної методології, що дозволить розкрити нові шляхи в розумінні постсучасних політичних процесів.

Ключові слова: суб'єкт, дискурс, постмодернізм, постструктуралізм, "смерть суб'єкта".

У сучасних політичних дослідженнях вкрай гостро стоїть проблема ідентичності. Вона привертає увагу у рівній мірі як політологів, так й соціологів, культурологів та філософів. Це пов'язано із явищем, яке в політичній науці прийнято визначати як «криза ідентичності», яке полягає в трансформації людської суб'єктності. Свій вираз це віднаходить у зростаючій невизначеності у світлі як зміни умов т. з. матеріального світу, так й в перегляді наукової спадщини, що окреслює традиційний суб'єкт соціально-політичного знання. Дане питання привертає увагу вагомої частки закордонних вчених, серед яких можна виділити С. Холла [18], Дж. Торфлінга, Д. Ховарда та багато інших, проте в рамках вітчизняної науки це питання висвітлено, як нам здається, в недостатній мірі.

Отже, метою даної публікації є визначення теоретичної еволюції наукового концепту суб'єкт та доведення доцільності застосування постструктуралістської дискурсивної методології для його аналізу.

Згідно С. Холлу, трансформація постсучасного суспільства наприкінці ХХ ст. обумовлена, в першу чергу, фрагментацією культурних ландшафтів класу, полу, сексуальності та винесенням питань, що мають відношення до сфери особистого в політичний простір, що дозволило заново поставити питання людської суб'єктності та ідентичності.

Погоджуючись із періодизацією, запропонованою С. Холлом можна виділити три найбільш загальні теоретичні моделі наукового розуміння суб'єктності, доповнюючи їх важливими теоретичними наробками, що послугували теоретичній та практичній розробці суб'єкту постструктуралістської теорії дискурсу [18]: суб'єкт епохи Просвітництва; соціологічний суб'єкт; постмодерністський суб'єкт.

Суб'єкт епохи Просвітництва бере відлік із явища, що визначається М. Фуко як «картезіанський момент». Воно полягає у тому, що доступ до істини стає можливим при наявності лише самого акту пізнання суб'єкта, який почав вважатися єдиною необхідною субстанцією для розпізнання істини всередині самого себе, ставши єдиною умовою будь-якого наукового аналізу [14]. Що це означало для розуміння моделі суб'єкту? Приблизно наступне: суб'єкт, будучи умовою, мірою та межею

істинності стає основоположним моментом в будь-яких теоретичних конструктах, вищою, самототожною та абсолютною цінністю. Його ідентичність приймає форму незалежного стану. Для епохи Просвітництва людина є структура, котра у найсміливіших форма може буту набута через «переродження», проте в цілому є іманентною її сутності. Відбувається становлення та затвердження денотативної наукової метамови в моделі знання с презумпцією суб'єкта, в котрій результати теоретичних та емпіричних побудов, безумовно, можуть бути помилковими у результуючих конструктах, проте не в своїх апріорно-прескрептивних засадах.

З розвитком наукової метамови – "кантіанським поворотом" в філософії, становленням позитивістського інструментарію і затвердженням соціології, – відбувається перехід від сталої, класичної концепції суб'єкта, який тепер трактується в ключі детермінаційних категорій соціуму. Тобто, соціологічний суб'єкт – це суб'єкт, породжений позитивізмом, суб'єкт, що сприймається, аналізується та класифікується за ступенем взаємодії і в категоріях становлення (соціалізації) всередині соціуму. Наприклад, на думку Ч. Кулі, індивід є невіддільною частиною суспільного організму, яка розвивається за його подобою, набуває всі свої риси лише в зіткненні з різного роду громадськими структурами, за допомогою "соціального і біологічного успадкування" [8]. При цьому суб'єкт не скасовується в якості виробника соціальних значень. Це не єдиновекторно задана взаємодія, де людина займає позицію об'єкта гри соціальних значень (втім, таке визначення є анахронізмом). Органічний підхід робить акцент на значущості як суспільства для становлення індивіда, так і навпаки, індивідуального і унікального вкладу кожного окремого суб'єкта в розвиток і функціонування громадських структур.

Втім, суб'єкт продовжує зберігати есенціалістсько-іманентну сутність, яка ніби скульптура проходить огранювання громадськими структурами. Безумовно, дана соціологічна доктрина не є єдино-представленою в науковій думці розглянутого відрізка часу. Даний перехід від наукового гуманізму до презумпції соціального повною мірою відображений, наприклад, в марксисті. Де людиноцентризм раннього Маркса, в якому людина представлена як форма чистої і невід'ємної свободи (що складає сутність суб'єкта) і є обґрунтуванням будь-якого політичного утворення, кінцевою телеологією якого є втілення цієї людської сутності. Приходить друга форма в розумінні суб'єкта характерна для сформованої і більш популярної форми марксисту. У "Німецькій ідеології" К. Маркс і Ф. Енгельс дійшли висновку, що людська свідомість є похідною формою матеріальних умов буття: "Не свідомість визначає життя, а життя визначає свідомість" [11, с. 25]

Свідомість завжди є продукт соціальних відносин індивідів. З чого випливає, що абсолютно відчужений індивід (не тільки від засобів виробництва, а й від сформованих соціальних відносин) не має якої б то не було об'єктивної форми свідомості, а тому не може вважатися суб'єктом.

Такий тип формування свідомості, а, отже, і суб'єктності ілюструється прикладом ставлення до природи, і, отже один до одного в первісних суспільствах. Страх перед природними силами є стадія прото-суспільної свідомості, що є формою наділення природи божественними атрибутами («німецька ідеологія»), її існування можливе лише остільки, оскільки хід історії ще не дозволив діяльним індивідам трансформувати умови матеріального буття. Першим же кроком до встановлення іншого типу відносин (а тому і перехід до нової форми свідомості і суб'єктності) є первинна форма свідомості – усвідомлення необхідності спільної діяльності, тобто об'єднання в досить стихійну, але необхідну форму спільноти.

Далі, важливо відзначити, що Маркс і Енгельс вказують на той факт, що справжній поділ праці, що веде до нових форм помилкового трактування концепту людської свідомості, відбувається з того моменту, коли диференціюється фізична (матеріальна) і духовна праця. Це негативно позначається на понятті суб'єкта, тому що цей період пов'язаний з виникненням концепту свідомості, і допущенням його домінування над матеріальним світом, що призводить до висновків про неповторність і відособленість індивідуального над суспільним [11].

Таким чином, в класичному (пізньому) марксисті акцент зміщується з конкретного, особистісного суб'єкта на суб'єкт надіндивідуальний, колективний, який підпорядкований матеріальним умовам. Суб'єкт розглядається не в формі вихідної трансцендентної сутності свободи, як в рамках раннього марксисту, або в світлі інстанції, яка володіє певним набором ментальних (метафізичних) характеристик. Він (суб'єкт) сприймається не інакше як чистий аркуш, неотесаний камінь, який проходить огранювання за допомогою впливу матеріальних умов (виражених в економічних і соціальних відносинах). Він являє собою не більше, ніж розвинений тип фізичних потенцій, що дозволяють йому встановити деякого роду взаємодію з умовами власного існування, по мірі розвитку удосконалюючи їх, а через них, й власну свідомість.

Іншою важливою віхою в розвитку розуміння суб'єктності, що, крім іншого, счинила вплив на дискурсивну методологію став психоаналіз. Головним внеском психоаналітичної традиції стала апеляція до «несвідомого». Безумовно виділення пласта несвідомого як конститууючого вектору суб'єктності не є лише психоаналітичною інновацією, а має глибоке коріння, яке, при результуючому висновку можливо доповнити масштабною історіографічною базою, починаючи з праць найдавніших філософів. Втім, ми не ставимо собі за мету розгляд історіографії концепту несвідомого та / або історії психоаналітичної традиції. Звернення до психоаналізу обумовлено в першу чергу тим, що саме даній теоретичній парадигмі даний концепт зобов'язаний своєю широкою науковою (гуманітарною) популяризацією і вживанням. Крім того, той факт, що психоаналітична традиція вкрай складна і різновекторна – не підлягає сумніву. Тому, відразу обмовимося щодо того, що, як і в раніше поданій історико-науковій ретроспективі, ми маємо на увазі певний узагальнений (можливо навіть спрощений) теоретичний конструкт даної традиції, з метою виділення ключових елементів, які вплинули на становлення і розвиток тієї моделі суб'єктності, яка представлена в роботі (а саме, постструктуралістській концепції суб'єкта).

Отже, на першому етапі свого становлення психоаналітична традиція представляє в деякому роді відмінне від домінуючого в цей час трактування "суб'єктності". З. Фрейд пропонує розділити (пласт того, що раніше вважалося в якості свідомості) на три частини: "Воно" "Я" "Над Я" [9].

Воно виступає величезним пластом несвідомого.

Я – тим, що ототожнюється (в даній історико-науковий період) із свідомістю (насправді є результатом внутрішніх інтерпсихічних бажань і потреб "Воно", відфільтрованих (і тому сублімованих) за допомогою конструкту "Над Я");

Над Я – інтеріоризований пласт культурних кліше, патернів і табу.

Отже, оминаючи ряд уточнень, можна сказати, що несвідоме в психоаналітичній традиції представлено відразу в декількох формах (приховане / латентне несвідоме, витіснене несвідоме; "Над Я", тобто, соціальне несвідоме), крім того, вагоме місце займає концепція передсвідомого, що є опосередкованою ланкою / елементом між свідомістю і несвідомим. Виходячи з цього, необхідно позначити подвійну природу несвідомого, що має, з одного боку, трансцендентальні підстави, виражені в ("низинних") в т. ч., але не виключно сексуальних бажаннях, комплексах, представлених в психіці кожного індивіда, а з іншого боку, воно є суть ряд партикулярних психічних процесів, що формулюють окремі частини несвідомого (передумовою такого розуміння служить той факт, що мова дешифрування символів несвідомого завжди являє собою суміш універсальних формул і контекстуальних асоціативних методик) [9].

Втім, несвідоме формулюється не на доступній для кожного мові, воно має свою "логіку", а тому представлено у вигляді символів, метафор, обмовлень і лише той, хто має "ключ" для дешифрування цієї символічної мови зможе частково стикнутися з таємницею / чорним ящиком несвідомого.

Далі психоаналітична традиція трансформується в аналітичну психологію, в рамках якої функція лібідо, що лежить в основі несвідомого істотно трансформується в концепт колективного несвідомого, що є продуктом еволюції людського розуму, представленою у вигляді архетипів – базових елементів культури, схематичних і символічних, розгортаємих та доповнюваних партикулярними культурними елементами [6].

Крім того, важливо відзначити, що психоаналітична теорія, наслідуючи в деякій мірі класичний трансценденталізм констатує поділ двох типів реальності: матеріальної і психічної (тобто даної в свідомості суб'єкта). Суб'єкт в рамках традиції стає подвійним, розщепленим між свідомістю і несвідомим, які більше не являють узагальнений концепт на виході.

Вище нами була дана досить оглядова скорочена і ні в якій мірі не вичерпна характеристика наукових підстав в розумінні суб'єктності в попередні історико-наукові епохи, метою якої було окреслити основні моменти домінуючого розуміння суб'єкта в науковому середовищі. Третій «етап» теоретичного розвитку концепту суб'єкта, пов'язаний із постмодерністською течією і визначається насамперед в рамках ідеї «смерті суб'єкта», яка у найзагальніших рисах виражена у відході від концепту "людина", імпліцитно стверджуючого наявність деякого "Я", незалежно від того яким чином воно конститується.

Таким чином, постмодерністський підхід також можна визначити в категоріях метафізики звільнення, усунення поліваріантних кайданів людської, соціальної або якої б то не було іншої форми екзистенції. Зазначені "завдання", виконуються за допомогою нівелювання і деперсоніфікації дій, які стали результатом текстуальної деконструкції онтології. Позатекстова реальність,

т. ч., перестає існувати не в тому сенсі, що стає не цікавою або другорядною для будь-якого суб'єкта, що пізнає, а в тому, що вона не може бути дана безпосередньо, у відриві від мови, через яку її репрезентовано [4].

У зв'язку з цим виникає ряд закономірних питань, одне з найбільш поширених звучить так: "Чи не є такий підхід розвиненою ідеалістичною парадигмою, що заперечує буття субстрату поза його репрезентацією в мові?". Звинувачення в ідеалістичному характері постмодерністського наукового знання стало вже практично класичним (як би це не було парадоксально по відношенню до постмодерну).

Відповідь на нього можна сформулювати, посилаючись на теоретиків дискурс-аналітичного підходу, які в роботі "Постмарксизм без вибачень" [19] вказують, що: ставлення до будь-якого типу об'єкту (зокрема наводячи в приклад «камінь» або «молоток») як до естетичного предмету мистецтва або як снаряду праці, або ж знаряддя для фізичного зіткнення – результат взаємодії індивіда з цим об'єктом, а, отже, це відношення залежить від тих чи інших форм «дискурсивної артикуляції», при цьому саме існування даного об'єкта в реальності є безсумнівним, акцент робиться на тому, що будь-який об'єкт стає значущим лише у взаємодії із суб'єктом, доступ і сприйняття якого обумовлені різного типу дискурсивними формаціями. Т. ч., подібного роду твердження / звинувачення виходять з плутанини в поняттях існування (як об'єкта матеріального світу) і сутності (феноменом), що являють "справжню" природу об'єкта. Більш того, тут важливо відзначити, що дискурсивність не є лише форма тексту, дискурсивність набагато складніший і багатошаровий феномен, що включає в себе і всі соціальні явища, тобто все, що так чи інакше має значення в семантичному просторі [19].

Отже, повертаючись до розглядаемого питання, необхідно зазначити, що постмодерністські інтенції в розумінні суб'єкта, так чи інакше пов'язані з ім'ям Л. Альтюссера, що хоч і не належить до даної філософської доктрини, проте, саме його «антигуманістичну» концепція дозволяє виявити різницю між матеріальними умовами буття, структурованими (в деякій мірі) доктринами, опосередковуючими доступ до дійсності і свідомістю (яка виступає в свою чергу як "специфічна форма несвідомого" [1]. При цьому, доміантними виступають перша і друга сутності, формулюючи свідомість як повністю підконтрольну їм.

Отже, звертаючись до категорії "структурних утворень" необхідно зазначити, що відповідно до Л. Альтюссера, в основі опосередкованості емпіричного досвіду індивіда лежить суворо організована, частково формалізована структура під якою ним мається на увазі "ідеологія", протиположною якій Л. Альтюсер вважає науковий тип свідомості [1]. Увага при цьому сконцентрована на тому, що ідеологічна форма свідомості, на відміну від наукової: по-перше, не в змозі надати повний спектр аналітичних концептів, призначених для неупередженої категоризації та класифікації, отримуваних даних із метою досягнення "чистого пізнання", даючи можливість визначення лише вектору в спробі неангажованої репрезентації всієї сукупності соціального; по-друге, в рамках ідеології наявне превалювання практичної (такої, що А. Грамші визначав як "буденну") над теоретичною (науковою) свідомістю. Виходячи з цього, ідеологію потрібно розуміти як необхідну основу для життєдіяльності суспільства.

Л. Альтюсер здійснив значний внесок у розвиток дискурс-аналітичної теорії, трансформуючи розуміння суб'єктивності, вводячи необхідну компоненту у взаємодії людини і матеріального світу, зміщуючи тим самим вектор розгляду з індивіда до тих підстав, що цього індивіда допускають. Тобто, перефразовуючи М. Фуко, поняття "ідеологічних структур", висунуте вченим: "... стає епістемологічним індикатором, що вказувало на проблеми, які вимагали вирішення ... області вивчення, які науці тільки належало відкрити".

Більше того, як вже зазначалося вище – відбувається трансформація самого розуміння людини, яка тепер не виступає основою будь-якої теоретичної побудови. Елімінується статус суб'єкта як незалежної ланки, що організовує розглянутий лад дійсності. Вона, таким чином, стає частиною об'єкта, на який, в бінарній концепції з презумпцією суб'єкта, спрямована його перетворююча, пізнавальна або будь-яка інша діяльність. Це означає, що він (суб'єкт) постає в якості структурної лакуни як підпорядкованої, так і володіючої владою по відношенню (поки ще) до ідеології.

Окрім того, важливо визначити науковців, які попри частковий і супутній розгляд даного питання, зробили, тим не менш, вагомий внесок в його розвиток. До таких можна віднести, наприклад, Ж. Ф. Ліотар, який, в свою чергу, констатує небачений рівень еkleктичності постсучасного соціального, культурного, політичного просторів. Розмиття стандартизованих поведінкових і ментальних стереотипів і патернів. Їх трансформацію в напрямку синтезу

не синтезованого [9]. Ю. Крістеву, що акцентує увагу на тому, що суб'єкт не може бути повністю виключеним зі сфери теоретичного аналізу, вказуючи, що однією з основних (нехай і не єдиною) функцією мови є передача інформації від одного суб'єкта іншому, тому пропонує говорити про "процесуальний суб'єкт мови [7].

Для Р. Барта, суб'єкт є певна позиція всередині мовленнєвого акту, яка не має іншого буття. Під цим мається на увазі неможливість розуміння суб'єкта як такого, що має деяку трансцендентну сутність, через те, що будь-який атрибут даної суті є нічим іншим, як певним словником, складеним без його участі і відсилаючим до нескінченного багатоманіття інших словників, цитат і значень. Отже, безглуздо говорити як про унікальність суб'єкта, так і про наявність інтерсуб'єктних характеристик існування, що передують будь-якої моделі безпосереднього діяча [2]. Такий підхід породжує нескінченність семантичних значень щодо будь-якого явища або процесу, приводячи до абсолютного плюралізму наукових доктрин, які не мають об'єктивних підстав для визначення власних результатів в якості істинних. Т. ч., науковець (або читач в роботах Р. Барта), організує емпіричний матеріал відповідно до деяких наукових уявлень, що знаходяться в основі даного спостереження, і вести мову про дані, що збираються подібним чином, релевантно виключно в рамках даного парадигмального підходу. Сам процес думки, в такому випадку не більше, ніж оперування сформованим словником і спроба його екстраполяції, що являє собою нескінченну зміну і доповнення одних термінологічних апаратів іншими [2].

Найбільш важливо, як нам здається, зупинитися детальніше на ідеях французького мислителя М. Фуко, тому що складно уявити вченого, який би зробив більший внесок у розвиток не тільки поняття суб'єктності, але і всього напряму дискурсивної методології. Його заслугою є те, що ним самим було визначено як відкриття нового простору думки, і, навіть більше того, він вказав яким чином і в якому напрямку в цьому просторі необхідно просуватися.

Отже, для М. Фуко людина є істота мисляча, але спосіб і форми його мислення завжди опосередковані відносинами влади, які в свою чергу, є структуруючим механізмом, природа якого полягає не в примусі або згоді, що представляють інструменти, але не логос влади, а в невідворотності впливу одних людей на інших. Фуко вважає, що вся попередня історіографія влади самоскомпрометована щодо пояснення цього феномену. Оскільки, усі здійснені спроби об'єктивізації влади припускали істотне редуціювання даного концепту до його форм, як то влада політична, економічна і т. д., крім того, вони (дослідники) помилково визначали владу через механізми примусу та / або згоди то протиставляючи, то синтезуючи їх. У той час, як для М. Фуко примус і згода є тим, без чого неможливо уявити будь-яку владу, але разом з тим, вони є не більше ніж інструментами, що ніяким чином не співвідносяться із владною природою, що лежить, як уже було сказано, в полі незворотності взаємодії, а тому і впливу однієї людини на іншу, але такий тип впливу не обмежено виключно в комунікації або об'єктивній можливості (до прикл. фізичного перетворення будь-яких предметів).

Тому, для М. Фуко важливо досліджувати механізми та інститути, які відтворюють владні відносини на імпліцитному рівні (в різного роду соціальних інституціях, таких як в'язниці [16], психіатричних і освітніх установах [16]).

При цьому, важливим моментом в дослідженнях, об'єктивуючих владне відтворення в соціальних інститутах будь-якого типу, є дослідження цього впливу не з точки зору самих інститутів, т. щ. таке дослідження завжди пов'язане з надмірним ризиком виявлення в самому об'єкті вихідного пояснення поняття, витоків і механізмів влади, що призводить до визначення влади через саму владу [15].

Для того, щоб зрозуміти яким чином питання влади співвідноситься з трансформацією суб'єктності необхідно визначити основні моменти щодо нього [16]:

- по-перше, щоб уникнути вузьконаправленого трактування концепції влади, М. Фуко акцентує увагу на тому, що владу неможливо набути або завоювати, вона не є щось, що саме виступає предметом боротьби, вона черпає себе (самовідтворюється) через безліч точок, відносини між якими можуть коливатися від антагоністичних до агоністичних;

- по-друге, відносини влади не є когерентною зовнішньою стороною різних відносин інших типів, тому їх неможливо відокремити від соціального тіла, зробивши винятковим предметом розгляду, вони, в свою чергу, іманентні будь-якому іншому типу відносин, відтворюючи диференціації та відмінності;

- по-третє, "влада виходить знизу", що означає неможливість класичного протиставлення на тих, хто наділений владою і підлеглих ("пана" і "раба" в поділі Гегеля, наприкл.) з презумпцією

перших. Оскільки, "нижчі" точки соціального в розподілі владних ефектів є основою сукупної моделі (системи, яка ніколи не буває єдиною і суворо визначеною), що впливає надалі на усю безліч соціальних мікроцентрів ("мікро" при цьому, як уже було сказано, не має на увазі наявність "макро" центру) відтворюючи "гегемонічний ефект влади";

– по-четверте, "відносини влади є одночасно й інтенціональними й несуб'єктивними" [16, с. 130], Що означає відсутність єдиного центру прийняття рішень або певної точки, що організує структуру, тому що наявність такого центру, згідно Ж. Дерріда [5] необхідно передбачає його трансцендентальний характер, а, крім того, такий центр, структуруючи структуру сам повинен знаходитися поза будь-якою формою структурування. Відносини влади – суть, відносини різних точок сили. Отже, те, що визначено як інтенціональність є типи рішень, обумовлених владними диспозитивами, що може привести до висновку про те, що такого типу рішення є вторинною структурою, але це не зовсім так. Важливо відзначити, що подібні "рішення" (політичні, наприкл.) схожі з типом відношень між суб'єктом і дискурсом, це означає, що будь-яке рішення, хоч і безумовно детерміновано різного ступеня седиментованими структурами не може бути зрозуміле виключно в термінах традиції, воно, будучи чимось, що спирається на превалюючу епістему завжди до деякої міри трансформує її;

– і, по-п'яте, відносини влади з необхідністю припускають інституцію, що протистоїть або знаходиться з ними у відносинах, які визначаються як антагоністичні, але, згідно з М. Фуко, апелюючи до того ж аргументу, що і П. Бурдьє та Ж. Бодрійєр [3], протиставлена субстанція вже включена в те, чому вона протистоїть, будучи її невід'ємною ознакою і доповненням, в силу того, що протиборча сторона, т. ч., приймає існування якогось концепту того, що намагається виключити на владному рівні як данність. Тому влада не має антагоніста, вона суть і є власний антипод.

Отже, означивши деякі аргументи з теорії влади М. Фуко, необхідно визначити як це співвідноситься з розглянутою проблемою трансформації поняття суб'єкта. В рамках теорії М. Фуко суб'єкт завжди сврехдетермінований структурами мови, відносинами влади і диспозитивами знання (тобто, існуючими епістемологічними рамками, встановленими владними відносинами), що фактично є дефініцією концепту "дискурс". Отже, суб'єкт є непостійна, вироблена дискурсом ідентичність, що завжди вислизає з простору (поля) аналізу. Тому, виходячи з еволюції наукового концепту суб'єкта необхідно констатувати, що єдино можлива форма його розгляду укладена в аналізі дискурсивних підстав (можливостей) його допускаючих. Тому, на нашу думку, кажучи про "смерть суб'єкта", насправді говорять про відмову від існуючої модерністської моделі наукової суб'єктної центрованності і зміщення вектора аналізу на самі умови.

Таким чином, власне процес змін в розумінні суб'єктності прийнято називати "деконструкцією суб'єкта", відсилаючи нас до концептів Ж. Дерріда, що відкидає ідею наявності есенціально-іманентної (феноменальної) сутності (природи) об'єктів. Даний теоретико-методологічний інструмент заснований на перегляді ідеї про те, що для будь-якого об'єкта можна виділити певний набір якостей, що визначають його природу, незалежно від ступеню і характеру їх імпліцитності. Що призводить до того, що вся сформована структура пізнаваного об'єкта (втім, як і суб'єкта) являє собою не феномен (висловлюючись в категоріях феноменології), а лише логоцентричну модель, яка є ніщо інше як одна з нескінченної кількості (потенційних можливостей / форм).

Отже, елімінація суб'єкта покликана змінити його статус в метанарративі науки, в рамках якої суб'єкт виступає результатом суб'єкції, тобто дії необхідної для визначення його як предмету наукового аналізу. Де його характеристикою є, серед іншого, усвідомленість і визначеність соціальної ролі, яка в контексті вакації суб'єкта приймає форму однієї з численних форм самоідентифікації. Це призводить до того, що в сучасних політичних процесах дії індивіда деперсоніфікуються, будучи результатом детермінованості суб'єкта всередині дискурсивного поля, що надає йому можливі, але обмежені превалюючим (гегемонним) дискурсом шляхи суб'єктивації. Так, окремо взятий індивід, що покладається у своїй діяльності на ряд стійких ментальних диспозицій, в дійсності, існує у вигляді фрагментарної ідентичності, обумовленої дискурсами.

Бібліографічний список:

1. Альтюссер Л. За Маркса. / Пер. с франц. А. Денежкина. – М.: Праксис. – 2006.
2. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика / Пер. с франц. Г. Косикова. – М.: Прогресс, 1989. – 616 с.
3. Бодрийєр Ж. Симулякры и симуляция. / Пер. с франц. А. Качалова. – М.: Рипол-классик. 2011. – 250 с.
4. Деррида Ж. О Грамматологии / Пер. с франц. Н. Автономовой. – М.: «Ad Marginem», 2000. – 508 с.

5. Деррида Ж. Письмо и различие. / Пер. с франц. Д. Кралечкина под ред. В. Кузнецова. – М.: Академический Проект, 2000. – 495 с.
6. Карл Г. Ю. Архетип и символ / Пер. с нем. В. Зеленского. – М.: Ренессанс, – 1992.
7. Кристева Ю. От одной идентичности к другой [Электронный ресурс] / Ю. Кристева // Режим доступа: https://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/krist/otodn.php
8. Кули Ч. Человеческая природа и социальный порядок [Электронный ресурс] / Ч. Кули // Режим доступа: <https://www.libfox.ru/370592-charlz-kuli-chelovecheskaya-priroda-i-sotsialnyy-poryadok.html>
9. Лейбин В. Психоанализ: Учебное пособие. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2008. – 592 с.
10. Лиотар Ж. Ф. Постмодерн в изложении для детей. Письма 1982-1985. / Пер. с франц. А. Гараджи. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т. 2008. – 145 с.
11. Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология Т. 3. / М.: Гос. изд. полит. лит.-ры. 1955. – 630 с.
12. Фрейд З. Толкование сновидений. / Пер. с нем. А. Боковикова. – М.: Академический Проект, 2007. – 512 с.
13. Фуко М. Археология знания. / Пер. с фр. М. Б. Раковой, А. Ю. Серебрянниковой. – СПб: Гуманитарная Академия, 2004. – 416 с.
14. Фуко М. Герменевтика субъекта: курс лекций, прочитанных в Колеж Де Франс в 1981-1982 учебном году. / Пер. с франц. А. Погоняйло. – СПб: «Наука». 2007. – 677 с.
15. Фуко М. Интеллектуалы и власть. / Пер. с франц. Б. М. Скуратова под общей ред. В. П. Большакова. – М.: Праксис, 2006. ч. 3. – 320 с.
16. Фуко М. История сексуальности. / Пер. с франц. – М.: Касталь, 1996. – 448 с.
17. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы. / Пер. с франц. В. Наумова под ред. И. Борисовой. – М.: «Ad Marginem». – 1999.
18. Hall S., Held D., Hubert D., Thompson K. Modernity an Introduction to Modern Societies / МА.: Blackwell. 1996. – 672 p.
19. Laclau E., Mouffe C. Post-Marxism Without Apologies [Электронный ресурс] / С. Mouffe, E. Laclau // Режим доступа: <https://libcom.org/library/post-marxism-without-apologies>

Kotov E. V. Theoretical principles of the use of discourse analysis for research of a political subject

The theoretical evolution of the scientific concept "subject" has been analyzed through the prism of various historical and philosophical epochs and scientific doctrines in the article. The paradigmatic periodization of the development of the mentioned concept with the theoretical additions of those scientific schools, which influenced the post-modern understanding of the subject as part of socio-political knowledge, was given. The author presents the main theoretical articles on understanding the concept of subjectivity as part of the following theoretical and practical doctrines: the sociological approach (represented by the analysis of the works of Ch. Cooley); early and classic Marxism (between which differentiation is under consideration on the subject under the vector humanism / sociology (antihumanism)) including the French neo-Marxist school presented by the works of L. Althusser; psychoanalysis, which allowed to determine the importance of the unconscious as the constitutive vector of subjectivity; analytical psychology emphasizes the archetypal composition of the unconscious; postmodernism (represented by the works of J. Derrida, JF Lyotard, J. Kristeva, R. Barthes), which raises the question of the textual deconstruction of ontology and any form of logocentrism; in addition, the concept of " power " in the works of M. Foucault in connection with the transformation of the understanding of subjectivity and discourse was analyzed. On the basis of the above, the author tries to prove that the modern type of understanding of the subject takes its countdown from the philosophy of the Enlightenment, while understanding the exhaustiveness of the explanatory potential of the existing model, the author points to the historical and cultural conditionality of any episteme, assuming that at this stage scientific knowledge it is necessary to talk about an analysis of the subject as part of discursive methodology, which will open the new ways in understanding of post-time political processes.

Key words: *subject, discourse, postmodernism, post-structuralism, "death of the subject".*

DOI 10.31558/2519-2949.2018.3.18

УДК 32.019.5:[81'42:808.51(477)-057.177.1]

Кривенко С. О., Львівський національний університет імені Івана Франка

МОТИВИ ТРАГІЧНОСТІ ТА КОМІЧНОСТІ В СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНИ

У статті проаналізовані поняття стилю та жанру політичного дискурсу, обґрунтована доцільність дослідження цих понять в межах сучасної політичної науки. Автор виділяє основні ознаки жанру та стилю політичних промов Президента України Петра Порошенка на підставі дослідження виступів до Дня незалежності України 2014–2017 років. Виявлено, що вони мають ознаки, властиві політичній мові під час конфлікту. Також аналіз промов П. Порошенка дав підстави виділити такі ознаки стилю Президента: наявність метафорики («маючи за плечима власний двадцятип'ятирічний досвід, із юності вступаємо в куди відповідальніший час зрілості»); використання слів-символів, що мають позитивну конотацію та виступають орієнтирами для розвитку держави («свобода», «незалежність тощо»); історичні категорії використовуються з метою політичного міфотворення; наявність релігійної метафорики («колективний гріх», «гріх еліти спокутувати перед народом»); інтертекстуальність (або цитування); використання гасел; послугування ярликами для дискредитації опонентів; вживання культурних кодів («хата скраю», «українська родина» тощо). Окремо в статті аналізується ознака трагічності як жанрова властивість та стилістичний вибір автора текстів, виділені її критерії та описані її можливі впливи на політичну аудиторію. Розглянуто механізми героїзації як елемента трагічності, присутні в політичному дискурсі. Також у статті досліджуються мотиви комічності в політичному дискурсі, що описуються в контексті розвитку демократії. У статті висловлене та обґрунтоване твердження, що в умовах демократії консерватори або представники влади використовують механізми висміювання для того, щоб дискредитувати конкурента. Формується припущення, що ефект комічності використовують для того, щоб позбавити впливу певних ідей, адже неможливо ставитися серйозно до того, з чого сміються, натомість ефект трагічності задіюють тоді, коли потрібно спровокувати активну політичну реакцію в аудиторії.

Ключові слова. *Політичний дискурс, гасла, комедія і трагедія, жанр політичного дискурсу, стиль політичного дискурсу, медіаналітика, медіакомунікації.*

Вивчення політичного дискурсу – сьогодні важлива частина політичної науки, бо, зокрема, уможливує новий погляд на політичні конфлікти, в яких пропаганда та інформація стають зброєю. Також важливо розуміти, які фрейми (наприклад війни) здатна формувати політична влада в час, коли потребує легітимації (зокрема тоді, коли захист прав людини вважається пріоритетним завданням демократичної держави). З огляду на те, що легітимація, ідентифікація та мотивація до політичної дії відбуваються в результаті комунікації, всі аспекти політичного дискурсу потребують детального висвітлення.

Метою статті є виявити специфічні ознаки українського політичного дискурсу, що твориться в умовах конфлікту (2014–2017 рр), та проаналізувати трагічність і комічність як його жанрові й стилістичні особливості.

Відстоюючи ідею, що політологи повинні зайняти свою нішу в дослідженні цієї проблематики, зазначимо: взаємозв'язок між політичною владою та методами її здійснення, з-поміж яких і методи мовного переконання, цікавили тих, кого вважаємо основоположниками політичної науки, передусім Платона, Арістотель, майстрів античної риторики, зокрема Цицерона. В політичній науці ХХ століття, після так званого лінгвістичного повороту та артикуляції ідеї, що дослідження мови й дискурсу як певної символічної дійсності необхідні, до цієї проблематики звертаються Волтер Ліппман, Гарольд Ласвел, Віктор Клемперер, Хосе Ортега-і-Гассет, Ернст Кассіер, Умберто Еко, Тен ван Дейк, Річард Андерсон, Джордж Лакофф та інші.

В Україні проблеми стилістики та жанру політичного дискурсу не знайшли на разі свого достатнього політологічного висвітлення, натомість на цю проблематику радше звертають увагу лінгвісти: Григорій Почепцов, Ольга Чорновол-Ткаченко, Світлана Романюк, Катерина Серажим а та інші. Але при дослідженні суто лінгвістичному з поля зору випадають важливі дискурсивні питання, зокрема конструювання політичної дійсності, формування ментальних моделей,

моделювання громадянської поведінки тощо, тобто в результаті цього зникає можливість повною мірою проаналізувати політичну дійсність.

Обґрунтовуючи актуальність дослідження мовного символізму, важливо згадати концепцію символічної політики, яку в другій половині ХХ століття запропонував американський учений Мюррей Едельман. На думку М. Едельмана, існує два виміри, до яких належать усі політичні події та вчинки: інструментальний вимір та експресивний вимір. До інструментального належить фактична імплікація політичної події або політичного вчинку, тобто цей вимір має політичне номінальне значення, експресивний вимір означає пояснення політичної події або політичного вчинку, тобто має політичне символічне значення. М. Едельман зазначає, що політичні дії обов'язково створюють уявний політичний світ [15, с. 134].

З огляду на це стає очевидним: тексти, в яких формується «політичне пояснення» певних фактів, що врешті творить і мисленнєві конструкції суспільства й визначає специфіку колективної свідомості загалом, досліджувати необхідно. Як і всякому тексту, «політичному поясненню» властиві стиль, як авторська ознака, та жанр, як ознака певного контексту мовлення та текстового функціонального призначення.

Філософ Михайло Бахтін визначає мовний жанр типовою структурою мовного цілого. Він зауважує: є три моменти – тематичний зміст, стиль і композиційна побудова, – що нерозривно пов'язані в цілому висловлюванні, їх однаковою мірою визначає специфіка сфери спілкування. Кожне окреме висловлювання, звичайно, є індивідуальним, але сфера використання мови виробляє свої відносно стійкі типи таких висловлювань, що їх називаємо мовними жанрами [3].

У науковій літературі існують різні визначення жанру. Л. Шibaєва пропонує аналізувати його в найзагальнішому сенсі – як форму відображення дійсності. В. Карасік вважає жанр стандартною мовною формою передачі типізованого змісту [9].

На думку голландського вченого Тена ван Дейка, жанр політичного тексту – це спосіб текстової реалізації в дискурсі як у формі соціальної взаємодії [4, с. 57]. Науковець наголошує, що вибирати тип або жанр дискурсу може комунікант, наділений більшою владою.

Отже, жанр є типовою для політичної сфери формою побудови висловлювань, стандартний каркас, на який мовець нанизує повідомлення, керуючись знаннями про правила спілкування в цій сфері та інтуїцією [12]. Ці правила узгоджуються також з очікуваннями слухача щодо структури й змісту тексту, які залежать від обставин комунікації.

Незважаючи на різноманітність підходів до класифікації політичних жанрів (усні та письмові зокрема), інституційні тексти (чи офіційні) варто розділити на дві основні категорії: регулятивні (тексти офіційних документів, законів та інших норм), яким властиві фахова лексика, закріплення значення символів та загальнообов'язковий характер, і легітимізаційні, що повинні переконувати адресата в доцільності змінити чи зберегти політичний порядок, політичні символи та статус-кво суб'єктів політики (до них належать, зокрема, тексти промов, звернень, дебатів, тобто всі тексти, актуалізовані політичними суб'єктами в процесі боротьби за владу).

Тексти, які аналізуються в статті, за жанром – легітимізаційні, що належать до експресивного виміру політики, це – промови, висловлені Президентом України Петром Порошенком з нагоди дня Незалежності впродовж 2014–2017 років. При цьому аналіз дав підстави виділити таку жанрову структуру текстів:

- вступ, що передбачає звернення до присутніх (у цій частині, передусім, розшифровується прямий адресат тексту). Часом після звертання слідує цитата (хоча 2014-го року цитата передувала звертанняю);
- наступна – основна частина, в якій йдеться про виклики й здобутки, з якими довелось зіткнутися впродовж минулого року; тут також має місце апеляція до історичної зумовленості дня Незалежності, тобто до спільних цінностей;
- артикуляція основного повідомлення, актуального з огляду на ситуацію («Тільки ціною колосальних надзусиль всього народу зможемо захистити Незалежність, життя і безпеку кожного, наше право вільно жити на своїй українській землі» (2014) [5], «Україна виконала ключові положення мирних домовленостей. Те саме і Україна, і наші європейські партнери, і весь світ очікують й від російської сторони та їх поплічників: не гратися з угодами, а виконувати їх» (2015) [7], «наш парад – це сигнал і ворогу: українці серйозно готові й надалі боротися за свою незалежність», 2016 [8]);
- завершуються виступи подякою військовим, зверненням до релігійних мотивів або констатацією всезагальності свята, а в кінці – кількарядове повторення слова «Слава» («Слава

українському війську! Слава Збройним Силам України! Слава українському народові! Україні – слава» [6], 2017).

Стиль своєю чергою – це індивідуальна ознака тексту. Стилїстика вивчає явища мовної виразності з погляду їхнього емоційного змісту, тобто відповідає на питання, як за допомогою мови виражати почуття і як явища мови впливають на сферу почуттів [10]. Стиль формують багато соціально-особистісних факторів. Вдалим, на думку Г. Ласвела, є визначення Бюффона: «Стиль – це порядок і рух, якими наділяють свої думки». Намагаючись замінити двозначні слова «порядок і рух», Г. Ласвел пропонує своє визначення: стиль мови політики – це організація частин, з яких складається політична комунікація [1, с. 20].

Досліджуючи стилі політичної комунікації, Г. Ласвел дійшов висновку, що стиль – обов'язковий атрибут будь-якої конфігурації сенсу в усякому процесі спілкування. Він становить собою сукупністю символів і знаків, що є елементарними частинками комунікації і свідченням завершеної послідовності [1, с. 39].

Можна також використовувати поняття ідіостилю. Ідіостиль або ідеолект – це система асоціативно-смыслових полів, що характеризують когнітивний рівень мовної особистості; сукупність мовно-виражальних засобів, що виконують естетичну функцію та вирізняють мову окремого мовця з-поміж інших; особливість концептуалізації світу автором тощо [11].

Аналіз промов П. Порошенка дав підстави виділити такі ознаки ідіостилю Президента:

- присутня метафорика («маючи за плечима власний двадцятип'ятирічний досвід, із юності вступаємо в куди відповідальніший час зрілості» [8]);
- використання слів-символів, що мають позитивну конотацію та виступають орієнтирами для розвитку держави («свобода», «незалежність», «політична нація», «патріотична родина»);
- історичні категорії використовуються з метою політичного міфотворення;
- релігійна метафорика («колективний гріх», «гріх еліти спокутувати перед народом» [8]);
- інтертекстуальність (цитовання «авторитетів», з-поміж яких В. Маяковський, Е. Ренан, В. Чорновіл, Л. Гузар, П. Тичина);
- використання гасла («дивимося в майбутнє і йдемо вперед» [7]);
- послуговування ярликами для дискредитації опонентів («нав'язана Україні ззовні криза є штучною, рукотворною, сконструйованою в російських владних кабінетах і військових штабах» [7]);
- присутні культурні коди («хата скрау», «українська родина»).

В процесі комунікації основним завдання автора є залучити адресата, тобто створити такі умови, щоб повідомлення, яке кодується, було правильно розкодоване слухачем / читачем. У цьому процесі важлива зокрема емоційна складова, яка може занурюватися в мотиви та загальний настрій трагічності або комічності.

При цьому трагічність та комічність проявляються в жанрових ознаках – як загальних правилах створення відповідного тексту та розгортання його нарративу, і доповнюється стилістичними – через поодинокі звороти та висловлювання з боку автора (конотаційні ознаки метафор, порівнянь тощо).

На думку Арістотеля, трагедія – це витонченою мовою відтворення серйозної і закінченої дії, що має певний обсяг; відтворення не розповіддю, а дією, яка, викликаючи жаль і страх, спричиняє катарсис [2, с. 7], – пише Арістотель. Метою трагедії є зобразити дію, а не властивості людини. Трагедія відтворює таку дію, що викликає страждання і жаль. Трагічні події розгортаються між близькими, наприклад, якщо брат уб'є брата, син – батька або мати – сина [2, с. 17].

Так, зі слів П. Порошенка, трагедія України полягає в протистоянні з країною, що впродовж тривалого часу трактувалася братньою: «Постійне озирання на Москву та віра в міфічне братерство; патерналізм та соціалістичні стереотипи міцно сиділи в свідомості суспільства, гирями висли на ногах і заважали рухатися вперед» [8], – сказав П. Порошенко 2016 року.

Також трагічними зображаються події на Сході України, коли частину українців від'єднали від більшої частини держави: «Це Кремль сприймає землю українського Донбасу як театр бойових дій, а мешканців регіону – як гарматне м'ясо для задоволення своїх імперських амбіцій. А для нас ви – наші, рідні, близькі, тимчасово розлучені зі своєю українською родиною. Родиною, яка обов'язково об'єднається і зустрінеться разом за святковим столом» [8].

Звертаючись до мотивів трагічності, автор використовує також культурні коди – тобто повідомлення, які може правильно зчитати лише представник певної культури»: «українська родина», «святковий стіл». Ці коди – символічні висловлювання, що вкорінилися в українській культурі та відображають уявлення про добробут, злагоду, співжиття.

Трагічність присутня і в мотивах героїзації політичних суб'єктів. Зокрема йдеться про героїзацію військових та волонтерів, що взяли участь у військовому протистоні на Сході України, яке розпочалося 2014 року.

Мотиви героїзму в промовах Порошенка виглядають так:

- 2014 року: «Переконаний: битва за Україну, за Незалежність завершиться для нас успішно – завдяки загальнонаціональній солідарності, помноженій на мужність та героїзм наших воїнів [5]. (слова «герой», «героїзм», «героїчний» використовуються три рази);
- 2016: «Вічна пам'ять героям, які полягли в боях за нашу вільну, незалежну Україну» [8] (герой та спільнокореневі слова використовуються шість разів);
- 2017-го «герой» або «героїчний» використовують чотири рази – «Ми схилиємо голови перед пам'яттю героїв, які віддали свої життя за мирне майбутнє України» [6].
- Лише 2015 року Петро Порошенко жодного разу не згадав про героїв.

Герой тоді стає героєм, пише Г. Почепцов, коли при зіткненні з небезпекою обирає варіант правильної поведінки: або перемога, в результаті чого людина виходить з небезпечної ситуації переможцем, або жертва. В цьому випадку герой жертвує своїм життям, ніби припиняючи своє земне існування, але продовжує його вже в героїчній площині [14, с. 236]. Видно, що герой з уст Петра Порошенка часто той, хто загинув. І рідше героїчність пов'язується з тими, хто продовжує служити в лавах української армії, хоча і це має місце: «Шановні воїни! Ви героїчно проявили себе, обороняючи рідну українську землю» [8], – сказав П. Порошенко 2016 року.

Героїчність і трагічність нерозривно пов'язані. У праці «Роздуми про Дона Кіхота» іспанський вчений Х. Ортега-і-Гассет зазначає: «Я далекий від того, щоб шукати витоки трагічного у фатумі, та для героя головним є бажання мати трагічну долю. Саме тому, якщо подивитися на трагедію під кутом зору споглядального життя, вона видається фальшивою. Усі страждання породжені тим, що герой не хоче відмовитися від своєї ідеальної участі, своєї уявної ролі, яку він сам собі обрав. Можна сказати, що актор у такій драмі парадоксально виконує роль героя, який своєю чергою виконує трагічну роль, яку він обрав цілком серйозно. У всякому випадку, саме власна забаганка започатковує трагічний процес. І оце «бажання» творця нового стану реальності, яка існує тільки для нього – трагічний порядок – є, звичайно ж, фікцією для тих, хто існує й бажає лише того, що є природною потребою, та вдовольняється тим, що є» [13, с. 178–179].

Ці ідеї можна застосувати до нашого дослідження в тому аспекті, що політичний спротив трактують героїчним одна зі сторін конфлікту та її союзники, натомість противники намагаються перетворити цей політичний спротив на комічний прояв характеру суб'єкта (саме так намагається працювати пропаганда в умовах конфлікту, зокрема це добре видно на прикладі протистояння ОУН та радянської влади, коли пропаганда мала вияв і гумористичних фейлетонів Остапа Вишні).

«Плебей, що живе всередині нас, найбільше ненавидить те, що йому здається амбіційним. Саме тому герой завжди за два кроки не від того, щоб наразитися на лихо, – а це й означає для нього піднятися до нещастя, тобто до вершини трагедії, – а від того, що ризикує виглядати смішним. Афоризм «від високого до смішного один крок» виражає саме оцю небезпеку, яка від самого початку тяжіє над героєм. Горе тому, хто не зумів беззастережно переконати у своїй величч, довести, не полишаючи сумніву, власну непересічність, обґрунтувати свої претензії бути не таким, як усі, «як це зазвичай буває» [13, с. 181–182].

Так, в промовах П. Порошенка «ворог», «Росія», ЛНР та ДНР мала би виглядати комічно: «Найменше, чого хоче Росія, так це успішної України. Наче вона взагалі ніякої України не сприймає. І тому в кремлівських «лабораторіях» то Новоросію видумують... То, як-от зовсім нещодавно, проголосили Малоросію. Ну що на це скажеш? «Нехай собі як знають, божеволіють, конають, – а нам своє робить!» [6].

«Отже, як наслідок, комедія живе завдяки трагедії, так само як романи – завдяки епосу. Історично вона народилась у Стародавній Греції як свого роду реакція на трагіків і філософів, що прагнули ввести нових богів і створити нові звичаї. В ім'я народних традицій, «наших батьків» і священних ритуалів Аристофан виводить на сцену сучасних йому персонажів – Сократа й Еврипіда. І в образах Сократа й Еврипіда Аристофан виставляє на сцені все те, що перший створив у царині філософії, а другий – у поезії» [13 с. 184]. Тобто, на думку Х. Ортега-і-Гассета, Аристофан, висміюючи Сократа й Еврипіда, захищається від змін в тому, що сьогодні ми б назвали політичним дискурсом або політичною культурою.

Комедія, як стверджує Х. Ортега-і-Гассет, – це літературний жанр консервативних партій. В «Поетиці» Арістотель зазначив, що комедію вперше створили мегарійці в Елладі, коли

установили демократичну владу [2, с. 4]. Можна цю думку доповнити роздумами Х. Ортега-і-Гассета і сказати, що в демократії виникає потреба захищатися від різних поглядів, що створювали загрозу для стабільності політичної системи.

Арістотель зазначає: в комедії намагаються показати людей гіршими, а в трагедії – кращими від їхніх сучасників. Відрізняють їх також почуття: трагедія викликає ненависть, страх, жаль; комедія – сміх і радість.

Тобто, поєднавши ці два твердження, можна припустити, що в умовах демократії консерзатори або представники влади використовують механізми висміювання для того, щоб дискредитувати конкурента. Ця ідея не цілком узгоджується з поширеним припущенням, що комедія здатна скинути владу всяких авторитетів, яку висловив У. Еко в романі «Ім'я Рози». Ймовірно, ефект комічності використовують для того, щоб позбавити впливу певних ідей, адже неможливо ставитися серйозно до того, з чого сміються, проте, на відміну від трагедії, комедія не здатна спровокувати активну політичну реакцію.

Отже, аналіз жанрових та стилістичних ознак сучасного політичного дискурсу в Україні дає підстави стверджувати, що мотиви трагічності та комічності не втрачають свого значення у творення громадської думки. Будучи жанровим (тобто розвивається за власними правилами) та стилістичним (проявляється через індивідуальні ознаки автора) вибором і комедія, і трагедія виконують політичні функції: з одного боку, мобілізують, з іншого боку, дискредитують противника.

Бібліографічний список:

1. Lasswell H. D. Language Of Politics: Studies In Quantitative Semantics / Harold D. Lasswell, Nathan Leites // Copyright assigned to the Massachusetts Institute of technology, 1965. – 398 s.
2. Античні поетики. Арістотель. Поетика. Псевдо-Лонгін. Про високе. Горацій. Про поетичне мистецтво / упор. М. Борецький, В. Зварич. – К. : Грамота, 2007. – 168 с.
3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества [Електронний ресурс] / М. М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979. – Режим доступу: http://teatr-lib.ru/Library/Bahtin/esthetic/#_Точ225599046
4. Ван Дейк Т. А. Дискурс и власть: репрезентация доминирования в языке и коммуникации / Т. А. Ван Дейк. – М. : Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2013. – 344 с.
5. Виступ П.Порошенка на параді до Дня Незалежності [Електронний ресурс] / Петро Порошенко // Інформаційне агентство «Українські Національні Новини». – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.unn.com.ua/uk/news/1378548-vistup-p-poroshenka-na-paradi-do-dnya-nezalezhnosti>.
6. Виступ Президента під час урочистого заходу «Парад військ» з нагоди 26-ої річниці Незалежності України [Електронний ресурс] / Петро Порошенко // Адміністрація Президента України. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-pid-chas-urochistogo-zahodu-parad-vijsk-z-42878>.
7. Виступ Президента України Петра Порошенка на урочистому прийнятті з нагоди Дня Незалежності України [Електронний ресурс] // Адміністрація Президента України. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-petra-poroshenka-na-urochistomu-p-35845>.
8. Виступ Президента України під час Параду Незалежності [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-ukrayini-pid-chas-paradu-nezalezhnosti-37949>.
9. Гайкова О. Предвыборный дискурс как жанр политической коммуникации (на материале английского языка) : дис. ... канд. філ. наук [Електронний ресурс] / Гайкова О. – Волгоград, 2003. – 211 с. – Режим доступу: <http://tinyurl.com/neyue9r>
10. Женетт Ж. Стиль и значение: stilus et significatio : пер. з фр. [Електронний ресурс] / Ж. Женетт. – М. : Изд-во имени Сабашниковых. – 1998. – Режим доступу: <http://www.niv.ru/doc/zhenett-raboty-po-poetike/stil-i-znachenie.htm>
11. Калішук д. М. Концептуальні стилі англомовних політиків (на матеріалі політичного дискурсу президентів Дж. Буша мол., Б. Обама) : автореф. Дис. На здобуття наук. Ступеня канд. Філ. Наук : спец. 10.02.04 "германські мови" / калішук діана миколаївна – запоріжжя, 2017.
12. Ончуленко М. Жанри політичного дискурсу [Електронний ресурс] / М. Ончуленко. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/22_NNP_2011/Philologia/3_90961.doc.htm;
13. Ортега-і-Гассет Х. Роздуми про Дона Кіхота/Хосе Ортега-і-Гассет. – Київ: Дух і Літера, 2012. – 216 с.
14. Почепцов Г. Семиотика / Григорий Почепцов. – М. : «Рефл-бук» ; К. : «Ваклер», 2002. – 432 с.
15. Штомайер Герд. Політика і мас-медіа / Герд Штомайер.// перл. З нім. А. Орган. – Київ: Видавничий дім «Коево-Могилянська академія», 2008. – 303 с.

Kryvenko S. O. Motives of tragedy and comedy in modern political discourse of Ukraine

In the article it is analyzed the notions of style and genre of political discourse, substantiated the expediency of researching these concepts in the modern political science. The author outlines the main features of the genre and style of political speeches of the President of Ukraine Petro Poroshenko, which were given 2014–2017 on Independence Day of Ukraine. It is revealed that they have signs of conflictive political language. Also, the analysis of the speeches of P. Poroshenko has shown following features of the style of the President: the presence of metaphors; using of symbols that have a positive connotation and play a role of a benchmark for state's development ("freedom", "independence", etc.); historical categories are used in order to create political mythology; the presence of religious metaphors ("collective sin", "the sin of elites to redeem the people", etc.); intertextuality (or quoting); using of slogans; presence of labels, which are called to discredit opponents; using of cultural codes ("Ukrainian family", etc.). In the article there are described features of tragedy as a genre and an author's stylistic choice, also are indicated criteria of tragedy and described its possible influences on the political audience. The author considered the mechanisms of heroization as an element of tragedy in political discourse. The motives of comicality in political discourse are described in view of the development of democracy. In the article, there is expressed and substantiated an assertion that in conditions of democracy, conservatives or representatives of the government use mechanisms of ridicule to discredit a competitor. There is also made an assumption that the effect of comedy is used in order to relieve the influence of certain ideas, since it is impossible to treat seriously ideas what you are laughing at, while the effect of tragedy is used when it is necessary to provoke an active political reaction from audience.

Key words: *political discourse, slogans, comedy and tragedy, the genre of political discourse, the style of political discourse, media analysts, communications.*

ПОЛІТИЧНІ ПРОБЛЕМИ МІЖНАРОДНИХ СИСТЕМ ТА ГЛОБАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

DOI 10.31558/2519-2949.2018.3.19

УДК 378.035:327(560:73):323.1(560)

Наджат Серушт, Національний університет «Одеська юридична академія»

РОЗВИТОК КУРДСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В СИРІЇ

У статті проаналізовано вплив збройного конфлікту в Сирії на розвиток курдської національної свідомості. Особлива увага приділяється визначенню передумов та викликів, з якими зіткнулися сирійські курди у процесі оформлення власної автономії. Так автором підкреслено, що початок збройного конфлікту в Сирії, з одного боку, хоч і дестабілізував ситуацію в регіоні, а з іншого, відкрив вікно можливостей для сирійських курдів, які зазнавали інституціоналізованої дискримінації до 2011 року. Дослідження подій в Сирії в контексті збройного конфлікту свідчить про придбання сирійськими курдами статусу одного з ведучих гравців в боротьбі проти будь-якої сили, що може загрожувати існуванню їхньої автономії на півночі країни – Демократичної федерації Північної Сирії, побудованої на принципах соціального контракту. Контент-аналіз тимчасової (Хартії соціального контракту) та постійної Конституції («Соціальний контракт Демократичної федерації Північної Сирії») Роджави дає підстави зробити висновок, що автономія сирійських курдів побудована на інноваційній правовій системі, з точки зору міжнародного права для регіону Близького Сходу та всього міжнародного співтовариства. Однак, внутрішній розкол як всередині курдського національного руху в Сирії, так й в загальнокурдському діалозі, отримання допомоги сирійськими курдами як від США, так й Росії при одночасному збереженні фундаментальних розбіжностей між цими державами стосовно сирійського конфлікту, терористична загроза з боку ІД та тотальна залежність бойових загонів курдів від зарубіжних поставок зброї змушують автора зробити висновок, що курдам Сирії буде дуже складно продовжувати своє існування як самостійний уламок, що відколовся від роздробленої республіки. Саме тому ключовим завданням перед сирійськими курдами є збереження реально працюючої автономії в межах САР, процес державно-політичної трансформації якої залишається все ще невизначеним.

Однак, очевидно, що в разі збереження територіальної цілісності Сирія після завершення громадянської війни буде кардинально відрізнятися від Сирії до 2011 року. Саме посилена роль курдського фактору буде визначати нову політику посткризової Сирії, в якій курдам відводиться одна з головних ролей.

Ключові слова: *курди, Роджава, Демократична федерація Північної Сирії, соціальний контракт.*

До 2011 року територія сирійського Курдистану не мала чіткої демаркації, але її значення для колективної ідентичності курдів було важко переоцінити. Роджава (в перекладі з курдської мови «Де сонце заходить») була одним з історико-географічних компонентів Великого Курдистану та складалася з трьох кантонів Ефрін, Кобані і Джазіра. Протягом десятиліть політика демографічної та політичної централізації залишала курдське населення в Сирії без належного правового захисту [3]. До 2011 року кількість сирійських курдів, залишених без громадянства, складала 300 000 [4].

Інституціоналізована дискримінація доповнювалася мовчазним регіональним консенсусом на Близькому Сході з метою придушення будь-яких спроб сирійських курдів розширити власні права. Роки, що передували сирійському конфлікту 2011 року, мали особливе значення для курдів. Вони продемонстрували як нездатність центрального уряду реагувати на політичні та економічні вимоги населення, так й жорстокість під час проведення масштабних репресій. Під час загострення ситуації у березні 2004 року в м. Камішлі відбулися сутички між сирійськими силовими

структурами та курдською спільнотою. Швидкість, з якою мобілізувалася місцева громада, нагадувала динаміку перших днів арабської весни. Ці події лише загострили критичне ставлення курдів до центральної влади.

До 2011 року сирійський уряд розглядав курдів як серйозний ризик для національної безпеки. У заявах сирійського парламенту простежувалося вороже ставлення до курдів, а райони їхнього компактного проживання сприймалися як «ахіллесова п'ята» держави [10]. Курдські заклики до влади стосовно розширення політичних і культурних прав залишалися довгі роки не почутими.

Початок збройного протистояння в 2011 року в Сирії змусив курдський національний рух не тільки визначитися зі власною зовнішньою орієнтацією, а також став викликом для єдності курдської спільноти в Сирії. Протягом 2011-2015 років курдський національний рух в Сирії можна умовно розділити на два табори. Перший – це створена в жовтні 2011 року Курдська національна рада (КНР), якає альянсом 16 курдських партій сирійського походження та користується підтримкою президента Іракського Курдистану Масуда Барзані і очолюваної ним Демократичної партії Курдистану (ДПК). Цей альянс виступає за закріплення широких прав курдів в федеративній сирійській державі за аналогією з Іракським Курдистаном. Другий – це Рух Західного Курдистану за демократичне суспільство (Рух) до якого переважно примкнули прихильники військово-політичної організації «Партія демократичного союзу» (ПДС), які вважають своїм ідеологічним натхненником Абдулу Оджалана. Той факт, що ПДС сприймається в Туреччині як сирійське крило РПК [7], обумовлює насторожене, а часом і відверто вороже ставлення Анкари до цієї сили.

Одна з основних точок розбіжностей між двома таборами полягала у визначенні власних ворогів та друзів у громадянській війні. КНР з початку протистояння в Сирії в 2011 році заявила про не підтримку режиму Башара Аль-Асада. У прагненні змінити владний режим в Сирії, прихильники КНР робили ставку на співробітництво з Сирійською національною радою, парасольковою групою опозиційних сирійських партій, що базується в м. Стамбул.

З іншого боку, Рух, хоча із самого початку громадянської війни закликав до зміни режиму, проте критично ставився до ідеї зовнішнього втручання та співробітництва з сирійською опозицією. Пропонуючи «третю лінію» в рамках сирійського конфлікту, прихильники цього сценарію розвитку подій зосереджувалися на самозахисті та приматі ненасильницьких рішень.

Більшість лідерів курдських партій з обох таборів схилилася до ідеї формування курдської автономії в Сирії. Лідери сирійських курдів неодноразово підкреслювали, що не є сепаратистами і прагнуть зберегти цілісність своєї країни. Вони заявляли про підтримку формування будь-якого уряду в Дамаску при гарантії закріплення в новій конституції прав і свобод курдського етносу: надання статусу автономії або суб'єкта федерації для регіону компактного проживання курдів; пропорційного представництва курдів в центральних органах влади; надання курдській мові статусу другої державної або мови регіонального спілкування тощо.

Орієнтація курдської спільноти Сирії на збереження територіальної цілісності держави була зумовлена зміною у ставленні до них як з боку уряду, так й опозиції. З самого початку сирійської кризи Башар аль-Асад взяв курс на зближення з курдами. Зокрема, вже в квітні 2011 року Президент ухвалив указ про надання сирійського громадянства курдам, які проживають в північно-східній провінції Ал-Хасака. Тим самим курдам був наданий сигнал про готовність режиму йти шляхом подальшого розширення їхніх прав у напрямку автономії.

З іншого боку, небажання сирійської опозиції обговорювати питання курдської автономії з самого початку гальмувало процес встановлення діалогу між силами. Незважаючи на спроби опозиції залучитися підтримкою курдів (обрання на посаду керівника головного органу опозиції Сирійської національної ради (СНР) етнічного курда Абдель Сейда), очікування щодо приєднання курдів до табору опозиціонерів на початку збройного конфлікту в Сирії були марними. 9 листопада 2012 року Абдель Сейд залишив свою посаду, а представники курдських партій проігнорували саміт сирійської опозиції, що відбувся в турецькому місті Анталія наприкінці травня 2011 року, аргументуючи це тим, що будь-яка подібна зустріч лише зашкодить курдському населенню Сирії, оскільки Туреччина жорстко і систематично придушує будь-які політичні та соціальні прагнення розширити свої права курдів. Представник курдської партії лівих Салех Кадо заявив, що курди, які проживають в Сирії, категорично не довіряють Туреччині, що і стало причиною бойкоту саміту [1, с. 89].

Ставлення сирійських курдів до опозиції стало ще більш критичним після 31 березня 2012 року, коли Сирійська національна рада прийняла Національну хартію щодо курдського питання в Сирії. Першим принципом в документі зазначено зобов'язання щодо конституційного визнання

національної ідентичності курдського народу. Окрім того, Хартія наголошувала на необхідності скасування дискримінаційної політики щодо курдів, а також підкреслювала, що нова Сирія є демократичною державою, яка дотримується принципів розподілу державної влади, верховенства права та плюралізму. І хоча прийняття цього документу є підтвердженням уваги сирійської опозиції до курдів, останні були розчаровані Хартією, адже вона не передбачала зобов'язань опозиційних сил надати автономію північним районам Сирії з компактна проживаючим там населенням курдського походження [8].

Саме тому всі пропозиції уряду або опозиції виступити на стороні одного з учасників арабського конфлікту курди відповідали відмовою. Нейтралітет забезпечив курдам можливість вже влітку 2012 року розпочати створення інститутів громадянського суспільства та органів місцевого самоуправління. З числа представників міст і районів сирійського Курдистану була сформована Народна Рада Західного Курдистану, яка взяла на себе повноваження з розробки та ухвалення законів регіону. Одними з перших актів нової влади стали закони, які ліквідували дискримінацію за національною, мовною, статевою, релігійною та соціальною ознаками, а також врегулювали сімейні відносини, зокрема були заборонені примусові шлюби, шлюби в неповнолітньому віці, багатоженство. Крім того, курдське керівництво ввело норми спадкового права, згідно з якими були представники чоловічої і жіночої статі було зрівняно тощо. Зміни торкнулися і сфери безпеки: загони народної самооборони передали функції щодо забезпечення громадської безпеки і охорони правопорядку новому органу Асаіш.

Повсюдно стали створюватися сільські, районні, міські ради, покликані впорядкувати громадське життя на місцях, було затверджено програму початкової загальної освіти курдською мовою, розпочато підготовку викладацьких кадрів, ініційовано розвиток курдської культури і мистецтва [2, с. 48-58].

У липні 2012 року дві провідні курдські політичні сили регіону – КНР і Рух за посередництвом М. Барзани підписали в місті Ербіль угоду про створення Вищої ради курдів Сирії. Ця структура була створена з метою врегулювати протиріччя між різними курдськими партіями, а також в надії на те, що до неї перейдуть функції тимчасового уряду.

Вже до кінця 2012 року в складних умовах військово-політичної обстановки курдам вдалося створити власні органи місцевого самоуправління (ради і комітети) і загони народної самооборони. До їх складу, крім курдів, увійшли представники інших етнічних і релігійних груп з числа місцевого населення.

21 липня 2013 року Вища рада курдів оголосила про затвердження Хартії соціального контракту, яка стала першою тимчасовою курдською Конституцією. Згідно з цим документом, Сирія є незалежною країною, яка має демократичний парламент і федеративну систему, а Західний Курдистан є частиною країни. Конституція складалася з 96 статей. Згідно з преамбулою Конституції, курди оголошують курдські регіони автономними та такими, що об'єднуються в дусі примирення, плюралізму та демократії, вільними від авторитаризму, мілітаризму, централізму. Конституція визнає територіальну цілісність Сирії та прагне підтримувати внутрішній та міжнародний мир.

Конституція наголошувала, що курдські кантони були створені згідно з принципом місцевого самоврядування, а стаття 12 закріплювала, що автономні регіони є частиною майбутнього децентралізованого федерального устрою в Сирії.

Конституція не оголошувала офіційною жодну з релігій кантонів. Було вирішено також обрати курдську, арабську та сирійську як офіційні мови. Столицею адміністрації самоврядування в Кантоні Джазіра є місто Камішли, де розміщується 22 міністри, в тому числі з закордонних справ, оборони та правосуддя, а також голови кожної з місцевих урядів кантону.

Окрема увага в Конституції приділена оголошенню «соціального контракту», який встановив демократичну автономію для забезпечення соціальної справедливості. На підставі «соціального контракту» курдські кантони входять до складу Сирійської держави, а мешканці кантону Джазіра включають курдів, арабів, ассирійців, вірмен та чеченців, а також азидів, мусульман та християн.

З огляду на те, що прийняття Хартії соціального контракту було переважно результатом зусиль ПДС, з 2013 року відзначається зростання внутрішніх протиріч між курдськими політичними силами через небажання КНР і ПДС поступитися власними амбіціями в боротьбі за владу та контроль над територією, де компактна проживали сирійські курди.

Розкол курдських партій стався у другій половині 2013 року, коли КНР увійшла до складу головної групи зовнішньої сирійської опозиції – Національної коаліції опозиційних і революційних

сил (НКОРС). Лідер ПДС Салех Муслім не підтримав це рішення, наполягаючи на тому, що курди повинні самостійно відстоювати свої позиції. Однак, йому не вдалося домогтися, щоб курди на міжнародній конференції з питань сирійського конфлікту «Женева-2» в січні-квітні 2014 року були представлені окремою делегацією. Курдські інтереси на переговорах представляла НКОРС. Така ж ситуація мала місце і на «Женеві-3» [2, с. 48-58].

Всі перераховані вище проблеми і труднощі не змогли змусити курдські політичні сили в Сирії відмовитися від ідеї створення автономії, а місце провідною курдської політичної сили Сирії впевнено зайняла ПДС.

Керуючись принципами «соціального контракту», ПДС проголосила про створення адміністрації самоврядування «Роджава» в січні 2014 року напередодні другої Женевської Конференції (21 січня 2014 р.)

Спостерігаючи успіхи ПДС, вже в середині 2014 року в самій КНР почався розкол. Частина партій перейшла на сторону ПДС, яка поставила перед собою завдання об'єднати якомога більше політичних сил сирійського Курдистану в єдиний блок. Її зусилля увінчалися успіхом і 22 жовтня 2014 року після 9-денних переговорів між громадською платформою ПДС – Рухом Західного Курдистану за демократичне суспільство і КНР було підписано Духокську угоду. Згідно з Угодою, КНР та ПДС домовилися створити спільну політичну та військову адміністрацію для трьох курдських кантонів в Сирії: Кобані, Ефрін і Джазіра [5, с. 8]. Цей документ поклав початок визнанню кантональної системи управління в Сирійському Курдистані і надав КНР можливість на рівних з ПДС брати участь у громадському та політичному житті регіону.

Події 2014 року підтвердили ключову роль ПДС в консолідації курдських політичних сил. 16 лютого 2015 року в м. Камішлі Рух Західного Курдистану за демократичне суспільство зробив спробу перейняти ініціативу не тільки в консолідації сирійських курдів, а й в процесі вирішення сирійського конфлікту. Рух Західного Курдистану за демократичне суспільство представив власний план врегулювання конфлікту в Сирії [9].

Для того, щоб зупинити сирійське кровопролиття і припинити фрагментацію, яка позбавляє енергії сирійське суспільство, Рух закликав до розбудови демократичної Сирії на основі єдності у різноманітності та взаємоповазі серед усіх основних народів. Рух запропонував розробити дорожню карту для вирішення сирійського конфлікту на основі демократії, справедливості, рівності.

На думку Руху, вирішення сирійського конфлікту повинно будуватися на таких принципах: перехід від авторитарної, націоналістичної та шовіністичної структури до децентралізованої демократичної системи, побудованої на принципі самоврядування; боротьба з салафістськими джихадистськими групами; єдність сирійського народу; повага до різноманітності сирійської спільноти з усіма її народами.

Рух закликав усі політичні сили Сирії здійснити такі кроки; виробити план мирного та демократичного вирішення та обговорити його з усіма політичними силами, які його підтримують; сформувати максимально можливу групу цих політичних сил і провести розширену зустріч серед представників; провести Сирійську національну конференцію, що буде фінансуватися Організацією Об'єднаних Націй, в якій візьмуть участь всі політичні сили, які вірять у мирне врегулювання, включаючи організації громадянського суспільства та громадські діячі; сформувати комітет для розробки сирійської демократичної конституції.

16-17 березня 2016 року понад 30 політичних партій північної частині Сирії провели з'їзд в місті Румейлан, де прийняли Заключну декларацію [6], в якій офіційно оголосили про створення Демократичної федерації Північної Сирії. Учасники з'їзду наголосили, що північний федеративний район залишиться невід'ємною частиною Сирії і стане зразком децентралізованої, плюралістичної демократичної влади. У сферу компетенції Демократичної федерації Північної Сирії входитимуть питання економіки, оборони і безпеки.

Згідно із Заключною декларацією, Демократична федерація Північної Сирії буде дотримуватися резолюцій ООН щодо прав людини. Декларація також окремо наголошує на свободі жінок, які повинні бути представлені на всіх рівнях та у всіх сферах життя та мати право на рівну участь у вирішенні соціальних та політичних питань.

Стаття 9 Заключної декларації підкреслює, що метою створення Демократичної федерації Північної Сирії на регіональному рівні є досягнення демократичного союзу між усіма народами Близького Сходу в політичній, економічній, культурній та соціальній сферах та вихід за межі національних державних кордонів для створення безпечного життя для всіх.

Зі створенням Демократичної федерації Північної Сирії продовжився процес конституційного оформлення ново проголошеного державного утворення.

Одразу ж після з'їзду в місті Румейлан було прийнято рішення про перегляд Хартії соціального контракту – тимчасової Конституції Роджави та 29 грудня 2016 року було затверджено текст нової Конституції під назвою «Соціальний контракт Демократичної федерації Північної Сирії», яка має необмежену часом дію.

Преамбула Конституції 2016 року містить невичерпний перелік різних географічних, етнічних та релігійних ідентичностей, що проживають на території Демократичної федерації Північної Сирії, а саме «курди, араби, туркмени, вірмени, чеченці, мусульмани, християни, езиди та інші». Це відрізняє новий документ від версії 2014 року, в якій перераховано тільки окремі групи населення за етнічною ознакою. Нова Конституція також не містить жодної згадки про територіальну цілісність Сирії, на відміну від Хартії соціального контракту 2014 року, що неодноразово підкреслює, що статус автономії не створює загрози для сирійської держави як цілісного утворення.

Перші 10 статей нової Конституції визначають основу співіснування різних етнічних, релігійних та національних груп у межах автономного регіону. Статті 10-13 стосуються екології, захисту навколишнього середовища та сталого розвитку. Статті з 14 по 17 встановлюють гендерну рівність та сприяють участі жінок у всіх сферах життя: в сім'ї, а також в політичному, соціальному та культурному житті. Стаття 18 наголошує на заохоченні ролі молоді у демократичному житті суспільства. Статті 20-40 стосуються громадянських та політичних прав, включаючи заборону на смертну кару і катування, право на самовизначення та принцип недискримінації, зокрема жінок та молоді. Статті 40-54 стосуються економічних та соціальних прав. Остання частина нової Конституції регулює інституційні засади Північної Сирії [11].

Участь у демократичному процесі гарантується багаторівневою системою представництва, яка складається з комун, народної ради громади, народної ради округу та народної ради Роджави. Кожен рівень обирає співпрезидентів для прийняття рішень на рівні місцевої громади та делегатів, які представляють їх на вищому адміністративному рівні. Вся система ґрунтується на принципах народної участі та федералізму.

У розпал збройного конфлікту в Сирії важко передбачити сценарії подальшого розвитку подій в політичній системі Роджави. З одного боку, місцева адміністрація досягла певної стабільності в регіоні. З іншого боку, Демократична федерація Північної Сирії залишається вразливою до позиції як уряду, так й опозиції.

Офіційний уряд Сирії застеріг проти будь-якої спроби підірвати єдність Сирії і територіальну цілісність країни. Водночас, прагнення Башар аль-Асада-факто посилити свою легітимність в очах інших сирійських повстанських сил, які скептично ставляться до співіснування Роджави та центрального уряду, підштовхує останніх домовлятися з Демократичною федерацією Північної Сирії.

Сирійська опозиція зайняла більш жорстку позицію та назвала створення федеративного регіону на півночі країни незаконним. Проти утворення нових територіально-адміністративних структур в Сирії виступила також і Анкара, яка побоюється, що приклад сирійських курдів надихне курдське населення Туреччини, що мешкає на кордоні з Сирією, та, в свою чергу перетвориться на загрозу її територіальній цілісності.

Проте основним викликом для Демократичної федерації Північної Сирії залишається недопущення її представників до Женевських мирних переговорів щодо врегулювання конфлікту в Сирії. Переговори є основним міжнародним форумом, на якому сторони сирійського конфлікту (серед яких сирійський уряд, Туреччина та різні групи повстанців) можуть обговорити питання, що викликають спільну стурбованість. Спеціальний посланник ООН в Сирії Стаффан де Містура на прохання Туреччини, а також інших сирійських опозиційних угруповань виключив Роджаву зі списку учасників переговорного процесу. Включення Демократичної федерації Північної Сирії до міжнародного форуму зміцнило б позиції курдської адміністрації як амбітної моделі управління мультикультурним суспільством.

Успіхи в боротьбі проти терористичних організацій, встановлення контролю над курдськими анклавами та активна взаємодія зі світовими лідерами дають надію, що курдам Сирії вдасться зберегти реально працюючу автономію в межах САР. Соціальний контракт Демократичної федерації Північної Сирії є інноваційною правовою системою, з точки зору міжнародного права для регіону Близького Сходу та всього міжнародного співтовариства. Політичний успіх Роджави в значній мірі залежить від розвитку ситуації в сирійському збройному конфлікті. Однак, створення такої моделі в умовах громадянської війни є унікальним досвідом управління демократичним та багатокультурним суспільством для всієї міжнародної спільноти.

Бібліографічний список:

1. Гринин Л. Е., Исаев Л. М., Коротаев А. В. Революции и нестабильность на Ближнем Востоке. – Волгоград: Учитель, 2016. – 384 с.
2. Иванов С. Сирийские курды в борьбе за свои права и свободы // Мировая экономика и международные отношения. – 2016. – Том 60. – № 9. – С. 48–58. URL: https://www.imemo.ru/files/File/magazines/meimo/09_2016/4858_Ivanov_09_2016.pdf (дата звернення: 06.03.2018).
3. Alssopp, H. The Kurds of Syria, London: I.B. Tauris, 2014. 137 p.
4. Lynch, M. And Ali, P. (2006), Buried Alive: Stateless Kurds in Syria, Refugees International report, January 2006. URL: <http://www.refworld.org/docid/47a6eba80.html> (дата звернення: 01.03.2018).
5. Dalay G. Report Kurdish politics amid the fight against the ISIS Can a common cause surmount old rivalries? AlJazeeraCenterforStudies, 2016. – P.8 URL: <http://studies.aljazeera.net/mritems/Documents/2016/2/7/2016278556374734Kurdish-against-ISIS.pdf> (дата звернення: 01.03.2018).
6. Final Declaration of the Rojava-Northern Syria Democratic Federal System Constituent Assembly, March 17, 2016. URL: <https://ypginternational.blackblogs.org/2016/07/01/final-declaration-of-the-rojava-northern-syria-democratic-federal-system-constituent-assembly/> (дата звернення: 02.03.2018)
7. Ghadi Sary Kurdish Self-governance in Syria: Survival and Ambition. Middle East and North Africa Programme, September 2016. URL: <https://syria.chathamhouse.org/assets/documents/2016-09-15-kurdish-self-governance-syria-sary.pdf> (дата звернення: 22.03.2018)
8. Proposal for the establishment of a Kurdish region in Syria Kurd Watch, August 2013. URL: http://kurdwatch.org/pdf/KurdWatch_R001_en_KurdischeRegion.pdf (дата звернення: 22.03.2018).
9. The Project of a Democratic Syria, Qamishlo, February 16, 2015. URL: <https://peaceinkurdistancampaign.com/resources/rojava/the-project-of-a-democratic-syria/> (дата звернення: 12.04.2018)
10. Shindy, I. Interview with Omar Oussi. Syrian parliament report, June 20, 2012. URL: <http://parliament.gov.sy/arabic/eindex.php?node=5533&cat=2443&nid=2443&print=1> (дата звернення: 22.03.2018)
11. Social Contract of the Democratic Federalism of Northern Syria, December 2016. URL: <http://vvanwilgenburg.blogspot.com/2017/03/social-contract-of-democratic.html> (дата звернення: 22.03.2018)

Najat Serousht. Development of Kurdish national consciousness in conditions of Syrian armed conflict

The article analyzes the influence of the armed conflict in Syria on the development of the Kurdish national consciousness. A particular attention is paid to determining the preconditions and challenges faced by the Syrian Kurds in the process of designing their own autonomy. Thus, the author stressed that the beginning of the armed conflict in Syria, on the one hand, destabilized the situation in the region, but on the other hand, opened the window of opportunity for the Syrian Kurds who suffered institutionalized discrimination before 2011. An event study in Syria in the context of an armed conflict indicates the transformation of the Syrian Kurds into one of the leading players in the fight against any force that could threaten the autonomy of their country in the north, the Democratic Federation of Northern Syria, built on the principles of a social contract. The content analysis of the temporary (Charter of Social Contract) and the permanent Constitution ("Social Contract of the Democratic Federation of Northern Syria") of Rojava gives grounds to conclude that the autonomy of the Syrian Kurds is based on the innovative legal system, from the point of view of international law and the entire international community. However, the internal split, both within the Kurdish national movement in Syria and in the entire Kurdish dialogue, assistance given to the Syrian Kurds from both the United States and Russia with the fundamental differences between these states regarding the Syrian conflict, the terrorist threat from the IS and the total dependence of Kurdish combatants on external supplies of weapons made the author to conclude that it will be very difficult for the Kurds of Syria to continue their existence as an independent fragment that splits off the fragmented republic. That is why the key task for the Syrian Kurds is to preserve a truly working autonomy within Syria, which is still undergoing the process of political transformation.

However, it is obvious that in case of preservation of territorial integrity, Syria after the end of the civil war will be radically different from Syria before 2011. It is the enhanced role of the Kurdish factor that will determine the new policy of post-crisis Syria, in which the Kurds are given one of the main roles.

Key words: Kurds, Rojava, Democratic Federation of Northern Syria, social contract.

DOI 10.31558/2519-2949.2018.3.20

УДК 321:339.9.01:314.74:325.54

*Польовий М. А., Донецький національний університет імені Василя Стуса***ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ПОБУДОВИ МОДЕЛІ ПРОГНОЗУВАННЯ ПОТОКІВ
МІЖНАРОДНОЇ МІГРАЦІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХІ СТ.**

Статтю присвячено аналізу джерельної бази, яку можна було б покласти в основу прогностичного моделювання сучасних міжнародних міграційних потоків. Визначено основні методологічні засади, на яких базуються сучасні моделі потоків міграції. Доведено, що більшість існуючих моделей міграційних потоків орієнтується на все більш детальне визначення чинників міграційних рухів. Такий підхід дозволяє будувати досить детальні моделі міграції. Вказано, що важливим недоліком таких моделей є необхідність залучення дуже детальних різноманітних даних. Така необхідність різко зменшує можливості параметризації подібних моделей та, головне, робить нездійсненним середньострокове та довгострокове прогнозування за вказаними моделями, оскільки різко знижуються можливості із залучення необхідної кількості джерел для побудови прогнозів. У статті обґрунтовується необхідність підходу до моделювання з позицій синергетичного підходу, згідно якому зміст дисипативного процесу, яким є й процес міжнародної міграції, визначає, в кінцевому рахунку, певний параметр порядку. Такий підхід до моделювання міграційних потоків визначає інший підхід до джерельної бази подібної моделі: вказується, що головними даними побудови моделі стають дані про поточний міграційний потенціал та прогнозовані дані щодо приросту населення. Визначено два масиви статистичних даних, які надають регулярні та позбавлені лагун відомості щодо сучасного стану міграційних потоків. Це дані Світового банку та дані Відділу народонаселення Департаменту з економічних та соціальних питань ООН. Визначено, що більшою повнотою та стабільністю характеризуються дані Відділу народонаселення ООН. Обґрунтовано можливість використання при моделюванні даних лише по тим 118 країнам, населення яких перебільшує 5 млн осіб. Визначено кілька припущень відносно можливостей елімінації різниці у врахуванні міжнародних мігрантів в наявних даних на рівні країн.

Ключові слова: міжнародна міграція, дані для моделювання міжнародної міграції, моделювання міжнародної міграції

В сучасному світі, який характеризується наростаючими процесами глобалізації все більшої ваги починають набувати міграційні процеси. Поточний стан міграційних рухів швидко втілюється у додаткові, часто несподівані виклики внутрішній політиці країн, які потерпають як від припливу, так, і, часто, від від'їзду мігрантів. Але ще більший виклик національним державам та державним об'єднанням своєю непевністю на несподіваність становлять очікувані міграційні потоки. На тлі цих очікувань часто з'являються можливості зростання популістських ідей та течій, які набувають що більшої популярності, що більше їм вдається залякати населення міграційною загрозою. З огляду на зазначене, побудова моделей, які відтворюють міграційні процеси та надають зважені оцінки їх подальшої динаміки, представляється достатньо важливою частиною досліджень та прогнозів міграційних процесів.

Завданням даної роботи є аналіз джерельної бази, на якій можна було б будувати модель прогнозування потенціалу потоків міжнародної міграції в першій половині ХХІ століття.

Сьогодні існує велика кількість теоретичних побудов, які присвячені пошуку причин та чинників міграції [2]. Різноманітні макrorівневі та мікрорівневі неокласичні теорії, які свого часу протистояли марксистським теоріям залежності, поступово змінюються більш складними та, можливо, більш реалістичними теоріями. До них відносяться NELM-теорія – теорія нової економіки трудової міграції, теорія «двоїстого ринку праці», теорія світової системи, теорія міграційних мереж, теорія транснаціональної міграції, теорія кумулятивної причинності тощо. Усі названі та безліч не згаданих вище теорій наближають нас до розуміння суттєвих причин міграційних процесів. Кожна з теорій більш чи менш системно формує власну ієрархію чинників, які впливають на міграційний рух на макро чи мікрорівні. Відповідно до вказаних теорій будуються численні моделі. Наприклад, П.Альварез-Плата, Х.Брукер та Б. Сілівестров розробили модель оцінки

потенційної міграції з центральної та східної Європи до EU-15. Модель заснована на так званому підході з позицій людського капіталу [1].

Інший варіант моделі, також орієнтованої для відображення міграційних процесів в Європі, представили Дж.Раймер, А.Вішньовський, Дж.Форстер, П.Сміт та Дж.Біджак [5]. Головною метою вказаних авторів було побудувати таку модель, яка б могла врахувати елемент непевності щодо напрямків та обсягів потоків міжнародної міграції. При побудові цієї моделі авторами було запропоновано Байєсівську модель з метою подолання обмежень, пов'язаних із походженням даних з різних джерел. Як відомо, за своєю сутністю Байєсівська модель накладає значні обмеження на глибину прогнозу, який можна побудувати з її допомогою.

Водночас слід визнати, що все більша деталізація теоретичних концепцій ускладнює побудову прогностичних моделей, які могли б спиратися на дані теорії. Головною проблемою при цьому стає глибоке ускладнення параметризації моделі, покликаної врахувати безліч чинників та їх взаємовпливів. На підтвердження цієї думки можна навести висновок фахівців Відділу населення Департаменту економічних та соціальних відносин ООН: «Однак на даний момент суцільні дані недоступні для досить великої кількості країн, щоб стати основою для прогнозів» [8]. При спробах вже середньострокового прогнозування визначення параметрів такої моделі стає майже неможливим. Отже, ми не бачимо можливості побудови адекватної прогностичної моделі, здатної прогнозувати на період 10-30 років динаміку світової міграційної системи, якщо ми будемо спиратися на будь-яку з названих моделей.

Власне єдина існуюча у відкритому доступі оцінка обсягів та напрямків міжнародної міграції в глобальному масштабі належить Відділу народонаселення Департаменту економічних та соціальних відносин ООН та спирається на незначну кількість чинників – в першу чергу на прогнози кількості населення та еволюцію показників смертності та фертильності [9].

Отже, на відміну від переважаючих підходів щодо подальшої деталізації міграційних потоків та обсягів в межах певних груп країн або регіонів, ми вважаємо за потрібне звернутися до побудови такої моделі, яка надавала б оцінку очікуваних обсягів міграції в середньо- та довгостроковій перспективі та охоплювала би при цьому усі країни світу.

Існують два великих масиви даних щодо міграції, які охоплюють майже усі країни світу, мають відносно стабільну методику збору даних та мають велике хронологічне охоплення. Це дані Світового Банку[4] та дані Відділу народонаселення Департаменту з економічних та соціальних питань ООН (UNPD) [Population Division of the Department of Economic and Social Affairs of the United Nations Secretariat] [6]. Уявляється важливим те, що дані обох цих джерел в межах власних масивів є співставними та майже не містять лагун.

Дані ООН надають відомості щодо сумарної кількості міжнародних мігрантів по кожній країні та врахованій території з непевним державним статусом (разом 232) за 1999, 1995, 2000, 2005, 2010 та 2015 рр. Основним джерелом інформації для даних ООН є переписи населення окремих країн. Крім того, в окремих випадках використовуються дані національних реєстрів населення та загальнонаціональних репрезентативних обстежень. Для оцінки чисельності міжнародних мігрантів Відділ народонаселення ООН користується різними даними щодо різних країн – щодо осіб, які мають іноземне місце народження (приблизно у 80% країн), щодо осіб, які мають іноземне громадянство (у 20% країн). В даних ООН відносно понад третини країн у число міжнародних мігрантів включаються дані щодо біженців, які проживають в даній країні. Вказана різниця у підходах до даних обумовлює певні розбіжності у даних ООН та урядів відносно міжнародних мігрантів. Відносно деяких країн ці дані виглядають досить дивними, хоча формально (згідно з прийнятими ООН критеріями) вірними. Наприклад, згідно даних ООН, в Україні станом на 2013 р. мешкало понад 5 мільйонів міжнародних мігрантів. В той же час добре документована історія останніх 27 років пострадянського існування не зафіксувала настільки масштабного переміщення іноземного населення на територію України. Отже, належність кожного дев'ятого мешканця країни до міжнародних мігрантів може бути пояснена лише тим, що, людина, яка народилась хоча б і 40 років тому в одній із республік колишнього СРСР, та можливо, ще за часів СРСР переїхала до України, згідно цій методиці все ще рахується міжнародним мігрантом. Подібним, трохи дивним, чином виглядає справа і з рештою країн, що утворилися на теренах колишнього СРСР та інших великих чи дрібних імперських утворень. І ми впевнені, що, наприклад, серед 3.6 млн «міжнародних мігрантів», які фіксуються статистикою ООН на території Сполученого Королівства станом на 1990 рік, є певна кількість осіб, які є нащадками англійців, що народилися за межами Королівства 40 чи 60 років тому, а згодом з батьками чи самі перебрались на батьківщину предків. Але аж

до своєї смерті вони будуть рахуватися британською статистикою та статистикою ООН як міжнародні мігранти. Тобто у випадку даних Відділу народонаселення ООН ми маємо справу з дещо різномірними кумулятивними даними щодо мігрантів [Див. також: 3].

Другий великий масив даних надає Світовий банк (за кожні 5 років в період 1960-2015 рр) [4]. Його дані також є кумулятивними щодо чисельності мігрантів, але по окремих країнах дещо відрізняються від даних ООН. Наприклад, в Україні в 2010 р. згідно даних UNPD, 5190127 мігрантів, а згідно даних Світового банку їх було 4818767 осіб. В той же час для багатьох країн ці дані майже співпадають (напр. США, Російська Федерація чи Республіка Беларусь). Окрему цікаву проблему становить питання щодо перевірки гіпотези про намагання уряду відповідної країни щось приховати в цих даних. Як показує порівняння даних Світового банку та ООН, для переважної більшості розвинутих країн дані з обох масивів ідентичні, а чим менше розвинута країна, тим більше розбіжності в даних. Вочевидь, для ООН та для Світового банку їх збирають різні організації в межах країни, намагаючись, вірогідно, відповідно до власних цілей, щось прикрасити. В принципі Відділ населення ООН зазвичай користується даними загальнонаціональних переписів, тому сподіваємось, що у цьому випадку обійшлося майже без гіпотетичних фальсифікацій. Отже, про що свідчить і наскільки розповсюджене це приховування даних по країнах – окреме питання.

Цікаво, що дані ООН весь час оновлюються і достатньо радикально коригуються з часом. Наприклад, в даних Відділу народонаселення ООН, оприлюднених в 2013 р. [7], в Пакистані в 1990 році було зафіксовано на 850 тис. іммігрантів з Індії більше, ніж у даних того ж Відділу народонаселення, оприлюднених у 2015 році [6].

Виходячи з усього вищезазначеного, ми вважаємо за потрібне віддати перевагу даним Відділу народонаселення ООН, оприлюдненим у 2015 р., на які і пропонуємо спиратися при побудові моделі та у подальшій оцінці наявних обсягів мігрантів та народонаселення країн [6].

Слід зазначити, що Відділ народонаселення ООН надає також дані відповідно до трьох сценаріїв прогнозу чисельності народонаселення до 2100 р.[9]. Нами передбачається використання цих даних щодо очікуваних обсягів приросту народонаселення. Реалістичним представляється обмежити плановану глибину прогнозу першою половиною XXI століття – тобто 2050 роком.

Кумулятивний характер наявних регулярних та співставних даних щодо міграції висуває додаткові вимоги щодо їх використання: доводиться виходити з того, що більш-менш впевнену оцінку міграційного потоку за певний період можна здійснити лише через різницю даних різних років, елімінуючи таким чином масу тих осіб, які вважалися міжнародними мігрантами у відповідній країні 10-20 років раніше. Причому доводиться змиритися з ускладненістю оцінювання природної смертності осіб іноземного народження чи іноземного громадянства, а також їх можливого переміщення до іншої країни.

При побудові моделі на вказаних даних ми пропонуємо спиратись на припущення про те, що, з точки зору обсягів міжнародних потоків міграції навряд чи заслуговують на увагу міграційні потоки з країн, загальна чисельність населення яких складе менше 5 млн осіб. Симетричне припущення висуваємо й щодо країн-потенційних реципієнтів мігрантів – вважаємо, що не варто брати для розгляду в моделі країни, кількість населення яких менше 5 млн осіб станом на 2015 рік.

Дійсно, згідно з даними ООН, станом на 2015 рік загальна кількість населення Землі складає 7,349 млн осіб, а сукупна чисельність населення 118 країн з людністю більше 5 млн осіб складає 7,169 млн осіб, або понад 97% від усього населення Землі. Власне кажучи, країн із кількістю населення понад 5 млн осіб нараховується 119, але із їх числа ми прибрали Корейську народно-демократичну республіку, оскільки не зважаючи на орієнтовну кількість населення там близько 23 мільйонів, країна є настільки закритою, що фактично не входить до світової системи міжнародної міграції.

Водночас виходимо з того, що річні темпи приросту емігрантів по окремим країнам майже ніколи не перевищують 1% на рік. Наприклад, згідно даних періоду 2010-2015рр., найктивнішим постачальником мігрантів є Сирія. Масштаби річної міграції з цієї країни в даний період складають близько 4% відсотків від загальної кількості населення. Але крім цього, цілком пояснюваного війною, випадку, для решти навіть самих активних країн-постачальників мігрантів йдеться про масштаби річної еміграції в обсязі не більше 0,7% – 0,8% від загальної кількості населення цих країн (ми пропускаємо тут проблему оцінки соціально-економічних наслідків швидкого відтоку такої кількості населення із країни-донора, оскільки вона виходить за рамки нашого дослідження).

Зазначимо, що склад країн із «високими» масштабами річної міграції навіть серед обраних нами 118 країн виглядає досить несподівано: серед 35 країн, річна еміграція населення яких перевищує 0,1% від загальної кількості населення, для 19 країн цей показник варіює між 0,2 та 0,1%, 6 країн між 0,2 та 0,3% і лише 10 країн, включаючи «наднормальну» Сирію, характеризуються показниками річної еміграції вище 0,3% від загальної кількості населення. Цікаво, що до цих 35 країн з високим показником річної еміграції – понад 0,1% від населення країни – відносяться й цілком розвинуті країни – Великобританія (0,1%), Чеська республіка (0,11%), Словаччина (0,15%), Польща (0,16%) та Португалія (0,34%).

Отже, пропонуємо при побудові та наступній верифікації моделі виходити з того, що міграційні потоки між 118 країнами з населенням понад 5 млн осіб здатні адекватно відобразити масштаби та напрямки міжнародної міграції в світі. Отже, в подальшому викладі ми будемо вкладати в зміст концептів «весь світ» та «всі країни світу» лише сукупність вказаних 118 країн. Перелік країн, які пропонуються брати до аналізу, наведено на нашому сайті [10].

Дані ООН щодо цих 118 країн характеризуються тим, що дані відносно кількості міжнародних мігрантів в цих країнах розподіляються наступним чином: щодо 76% країн це дані відносно осіб, що народилися з кордоном даної країни, щодо 24% країн – дані відносно іноземних громадян. В 49% країн в даних щодо обсягів міграції враховані також біженці.

Отже, можна констатувати, що при побудові моделі потоків міжнародної міграції, придатної для середньострокового та довгострокового моделювання, варто використовувати дані Відділу народонаселення ООН по 118 країнам світу. Водночас потребує додаткового аналізу можливість ще більшої уніфікації цих даних з метою елімінації деяких розбіжностей у підходах до визначення того, хто саме є міжнародним мігрантом, у статистиці по різних країнах.

Бібліографічний список:

1. Alvarez-Plata, P., Brücker, H., and Siliverstovs, B. Potential Migration from Central and Eastern Europe into the EU-15: Report for the European Commission. – Berlin: DG Employment and Social Affairs, 2003.
2. Davis K. Social Science Approaches to International Migration // Population and Resources in Western Intellectual Traditions / edited by M. S. Teitelbaum, J. M. Winter, 245-261. N.Y.: The Population Council, 1988.
3. Global International Migrant Stock: The UK in International Comparison [Електронний ресурс] // The migration observatory at the University of Oxford (08 AUG 2014). – Режим доступу: <http://www.migrationobservatory.ox.ac.uk/resources/briefings/global-international-migrant-stock-the-uk-in-international-comparison/>
4. International migrant stock, total [Електронний ресурс] / The World Bank. – Режим доступу: <http://api.worldbank.org/v2/en/indicator/SM.POP.TOTL?downloadformat=excel>
5. Raymer J. et al. Integrated Modelling of European Migration [Електронний ресурс] // Journal of the American Statistical Association. – 2013. – 108 (503). – 801-819. Режим доступу: <http://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/01621459.2013.789435>
6. Trends in International Migrant Stock: Migrants by Destination and Origin : United Nations database, POP/DB/MIG/Stock/Rev.2015. [Електронний ресурс] / United Nations, Department of Economic and Social Affairs. – Режим доступу: <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/empirical2/migrationflows.shtml#>
7. Trends in International Migrant Stock: The 2013 revision : United Nations database, POP/DB/MIG/Stock/Rev.2013 [Електронний ресурс] / United Nations, Department of Economic and Social Affairs. – Режим доступу: <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/estimates2/estimatestotal.shtml>
8. World Population Prospects: The 2002 Revision [Електронний ресурс] / United Nations Department of Economic and Social Affairs/Population Division Vol. III: Analytical Report, 122. Режим доступу: http://www.un.org/esa/population/publications/wpp2002/WPP2002_VOL_3.pdf
9. World Population Prospects: The 2015 Revision [Електронний ресурс] / United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2015. – DVD Edition, File MIGR/2. – Режим доступу: <http://www.un.org/en/development/desa/population/migration/data/empirical2/migrationflows.shtml#>
10. World's list of countries taken for analysis and forecasted international migrant stock at 2020, 2025, 2030, 2035, 2040, 2045, 2050 according to the medium scenario of demographic development, offered by UN [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://myko.name/wp-content/uploads/2017/07/forecast_of_migrants_medium_scenario.xlsx

Polovyi M. A. The source base for constructing a model for predicting an international migration flows in the first half of the XXI

The article is devoted to the analysis of the source base, which could be used as a basis for the prognostic simulation of modern international migration flows. The basic methodological principles

on which the modern models of migration flows are based are determined. It is proved that the majority of existing models of migration flows are oriented towards an increasingly detailed determination of factors of migration movements. This approach allows to build a very detailed model of migration. It is pointed out that the important disadvantage of such models is the necessity to attract very detailed, diverse data. Such demand dramatically reduces parameterization capabilities of these models and, most importantly, makes an impossible medium term and long term forecasting by such models. It is indicated as critically go down an opportunities to attract the required number of sources to construct forecasts by such models. In the article the necessity of simulation building from the standpoint of synergetic approach is drawn. It is stated, that according to synergetic approach a content of such dissipative process as the process of international migration, determines, ultimately, by a certain order parameter. This approach to modeling migration flows defines a different approach to the source base of simulation, indicates that the main data model construction are data on current migration potential and forecasted data on population growth. Two sets of statistical data are provided that provide regular and lacuna-free information on the current state of migratory flows. These are World Bank data and data from the Population Division of the United Nations Department of Economic and Social Affairs. It has been determined that the United Nations Population Division data is characterized by greater completeness and stability. It is substantiated that in simulation it can be used data only for those 118 countries whose population exceeds 5 million people. Several assumptions about the possibilities of eliminating the difference in international migrants' account in available country-level data are identified.

Key words: *international migration, data for simulation of international migration, simulation of international migration*

ВИМОГИ ДО АВТОРСЬКИХ ОРИГІНАЛІВ СТАТЕЙ

Редакційна колегія приймає до друку статті виключно за умови їх відповідності вимогам МОН України.

Стаття повинна містити в явному чи неявному вигляді такі елементи, як:

- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих результатів;
- висновки до даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

До публікації в журналі приймаються наукові праці, які раніше не були опубліковані. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редколегія залишає за собою право редагування текстів статей.

Статті, автори яких не мають наукового ступеня, супроводжуються *рецензією* доктора наук за фахом публікації або витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію до друку.

Усі статті, які подаються до журналу, піддаються подвійному сліпому рецензуванню.

Публікація статей в межах черги надходження та зареєстрованого обсягу журналу є **безкоштовною**. В першу чергу розглядаються з метою публікації статті англійською мовою.

Орієнтовний обсяг статті, включаючи ілюстрації та таблиці – 16-20 тис. друкованих знаків разом із пробілами.

Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; береги: верхній, нижній – 20 мм, правий – 10 мм, лівий – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами допускається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати).

Важливо звернути увагу на наступне: необхідно використовувати *кутові ланки* «Текст»; розрізняти символи *дефіс і тире* (тире відокремлюється з обох боків пропусками і довше дефіса); виставляти *нерозривні пробіли* між ініціалами та прізвищем, сторінкою і відповідним номером у посиланнях та списку використаних джерел, між датою і роком тощо (напр. В. С. Стуса; с. 22–28; 27 березня 2016 р.; м. Київ); по тексту *уніфікувати скорочення* (напр. зупинитися на одному з варіантів 2014 р. або 2014 рік); розшифровувати *абревіатури* при першому згадуванні і лише відтак вживати надалі; між словами залишати по одному пробілові (прибрати *зайві пробіли*).

Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Схеми, графіки, діаграми, формули і таблиці повинні бути складені безпосередньо в текстовому редакторі і розміщені строго в межах зазначених вище розмірів сторінки. Таблиці формуються в редакторі за допомогою пункту меню «Таблиця». Формат таблиць лише книжковий.

Рукопис статті подається в електронному вигляді, виконаний у текстовому процесорі MS Word for Windows (збережений у форматі doc або rtf), який надсилається на електронну адресу: **politlifejournal@gmail.com** із зазначенням латиницею прізвища автора/авторів (наприклад: Nagornyak).

Перелік літературних джерел розташовується або за алфавітом, або в порядку їх використання після тексту статті з підзаголовком «*Бібліографічний список:*» та оформлюється згідно з вимогами ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 і виконується мовою оригіналу. Джерела в переліку посилань *нумеруються вручну* (без використання функції меню Word «*Формат – Список – Нумерований*»). Посилання на літературу в тексті подаються за таким зразком: [5, с. 87], де 5 – порядковий номер джерела за списком літератури, 87 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [3, с. 5- 6] або [3, с. 145; 5, с. 25; 7, с. 348].

Структура статті: УДК, прізвище та ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова українською мовою, текст статті, бібліографічний список; прізвище ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою. Обсяг кожної з анотацій – українською та англійською мовою – не менше 1800 знаків, враховуючи ключові слова та пробіли.

Зразок оформлення статті:

УДК

Прізвище та ініціали, назва організації

НАЗВА СТАТТІ

Анотація та ключові слова українською мовою (не менше 1800 знаків)

Текст статті

Бібліографічний список:

ПІБ, Назва статті, анотація та ключові слова англ. мовою (не менше 1800 знаків)

Приклад оформлення бібліографічного списку:

1. Аакер Д. Создание сильных брендов / Д. Аакер. – М. : «Издательский дом Гребенникова», 2003. – 440 с.
2. Австралия – лучшая для жизни страна. Записки эмигранта [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://proau.info/avstraliya-luchshaya-dlya-zhizni-strana/>
3. Агентство Bloomberg представило рейтинг стран мира, жители которых больше всего страдают от стресса и депрессии [Електронний ресурс] // Центр гуманитарных технологий. – Режим доступу: <http://gtmarket.ru/news/2013/07/19/6112>
4. Адилов В. А. Образ России в Казахстане: опыт проектирования бренда страны во внешней среде : дис. ... канд. полит. наук : спец. 23.00.02 «Политические институты и процессы» / Адилов Владислав Аскарлович. – М., 2009. – 198 с.
5. Актуальные проблемы мировой политики в XXI веке [Електронний ресурс] / отв. ред. В. С. Ягья // Ежегодный альманах. – Режим доступу: <http://worldpol.ru/index.html>
6. Потенціал взаємодії Уряду і суспільства потрібно використати для модернізації країни / Интерв'ю Голови Держінформнауки Володимира Семиноженка Міжнародному діловому журналу «Image.ua» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245664253&cat_id=244276512
7. Sassen S. Borders, Walls, and Crumbling Sovereignty [Електронний ресурс] / Saskia Sassen // Political Theory. – 2012. – № 40(1). – P. 116–122. – Режим доступу: <http://www.saskiasassen.com/PDFs/publications/Borders-Walls-and-Crumbling-Sovereignty.pdf>
8. Scammell M. Political marketing: Lessons for political science / M. Scammell // Political studies. – 1999. – 47 (4). – P. 718–739.
9. Zhang L. City branding and Olympic effect: A case study of Beijing / L. Zhang, S. Zhao // Cities. – 2009. – Vol. 26. – No. 5. – P. 245–254.

Стаття обов'язково супроводжується **авторською довідкою** із зазначенням прізвища, імені, по-батькові (повністю); наукового ступеня, вченого звання, посади, місця роботи, а також робочої, домашньої адреси і телефонів, адреси електронної пошти; назва статті.

Рукописи статей та диски авторам не повертаються.

Тел. для довідок: (098) 68-52-788

E-mail: politlifejournal@gmail.com

politzhyttya@i.ua

Примірники журналу можна придбати в редакції.

Науковий журнал
ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Виходить чотири рази на рік

№ 3, 2018 р.

Свідоцтво КВ 22504-12404ПР від 27.01.2017

Тираж 300 прим. Замовлення №PL-18-3

Адреса редакції:

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21, к.614.

Тел.: гол. ред.: (0432) 508-779;

відп.секр.: (098) 68-52-788;

e-mail: polit-period.div@donnu.edu.ua

politlifejournal@gmail.com

Адреса видавця:

Донецький національний університет імені Василя Стуса

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

тел.: +380 432 50 89 37

e-mail: res.pro-rector@donnu.edu.ua

Свідоцтво ДК №5945 від 15.01.2018

Виготовлювач видавничої продукції: ПП «Фенікс»

Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25

Тел.: +38(048)7777591

e-mail: fenix-izd@ukr.net

www.law-books.od.ua

(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК №1044 від 17.09.02)

Дизайн обкладинки: І. О. Мельничук
Переддрукарська підготовка видання: М. А. Польовий
Технічні редактори: М. А. Польовий
О. І. Скопова

Підписано до друку 03.07.2018. Формат 60x84/8. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 11,6. Обл. видавн. арк. 12,8.
